

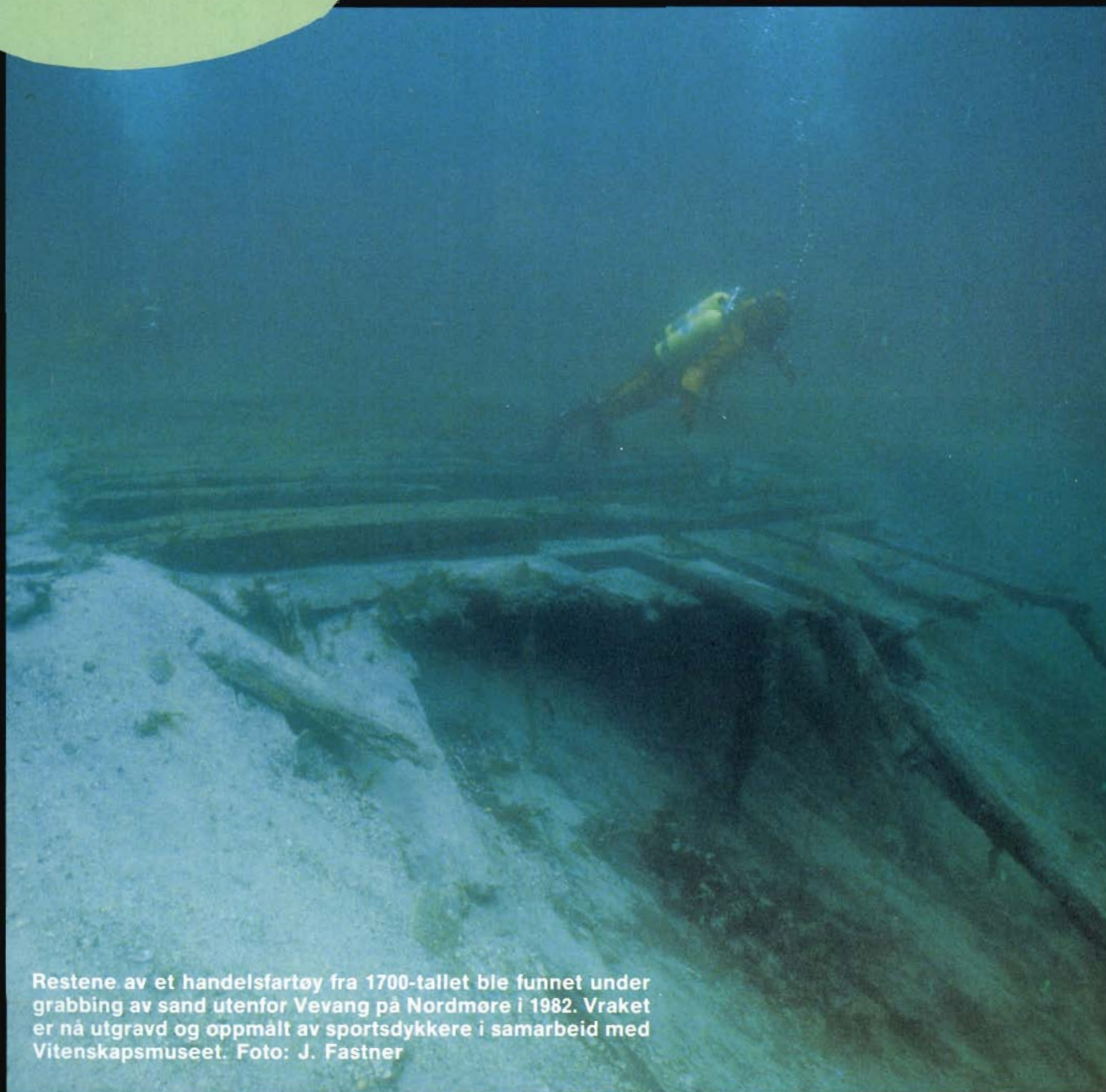
SPØR

-fortidsnytt
fra midt-norge

NR.2 1988

3. Årgang

6. Hefte

Restene av et handelsfartøy fra 1700-tallet ble funnet under grabbing av sand utenfor Vevang på Nordmøre i 1982. Vraket er nå utgravd og oppmålt av sportsdykkere i samarbeid med Vitenskapsmuseet. Foto: J. Fastner

« HANDEL OG KONTAKT »

redaktøren

Kjære leser

- Det man ikke vet, har man ikke vondt av, heter det. Så lenge man ikke vet hva som finnes på den andre siden av gjerdet, er man fornøyd. Menneskene tilpasser seg de forhold de til enhver tid tror seg å være underlagt. Men behovene melder seg straks kunnskapen om nye muligheter oppstår. Når disse er erkjent, fortøner det seg som umulig å gjenvinne roen og harmonien som rådet da man befant seg i tilstanden av uskyldig uvitenhet. Rastløshet og utferdstrang har overtatt.

Det at ressursene er ujevnt fordelt rundt om på kloden - at det alltid finnes noe et annet sted som vi ikke er i besittelse av selv - har gjort at menneskene har utviklet mange og langtrekkende kontakter, både på godt og ondt. På ondt i form av krig, ran og herjinger, på godt i form av handel og gaveutvekslinger. Takket være det forhold at de fleste av jordens ressurser ikke utelukkende kan utsettes for konstant høsting, men at de også er avhengig av kunnskap, produksjon og vedlikehold, så er det heldigvis handelsvirksomheten som er den av disse kontaktformene som tross alt har vært det mest konstante og dominerende i forholdet mellom menneskene. Handelsvirksomheten i seg selv bidrar til positive forbindelser og skaper gjensidig respekt og gjensidige avhengighetsforhold, en meget viktig fredsbevarende faktor. Gjennom handelen knyttes kontakter og utvikles ny kunnskap, og dermed oppstår også nye behov. Det skapes ringvirkninger og gis stimulans til

økt innsats. Etterhvert er det skapt et nettverk av forbindelseslinjer som fungerer omtrent som blodårer i en organisme.

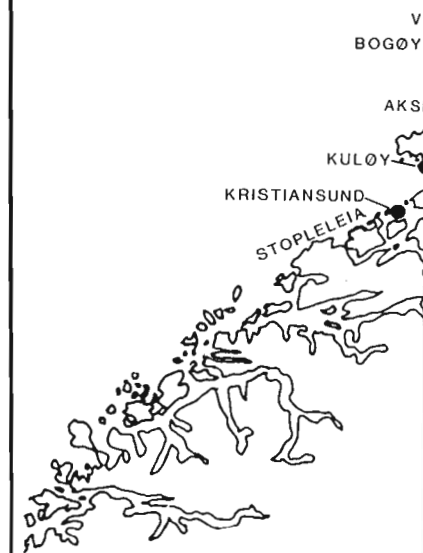
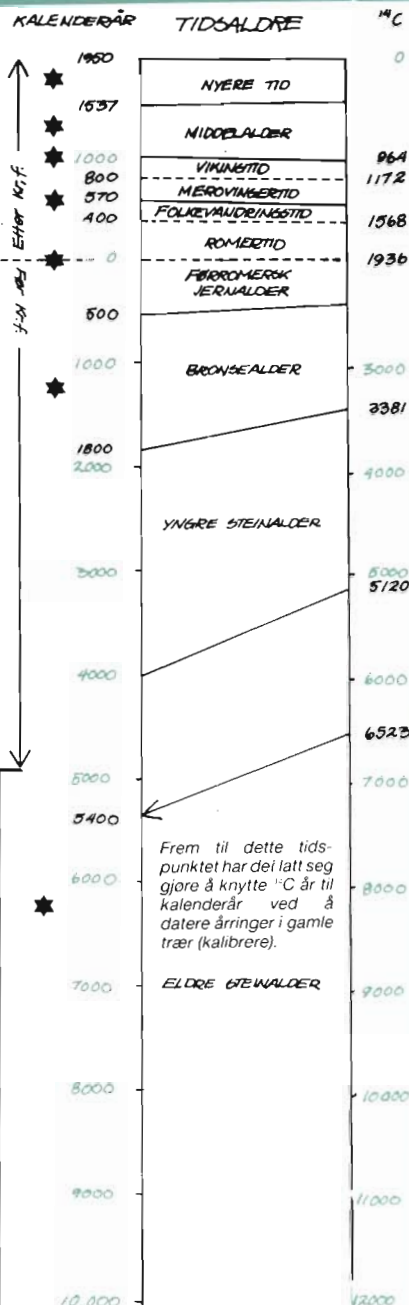
Vi har også et annet ordtak, på latin, som vi ofte finner kunstferdig utformet på gamle malerier av seilskuter eller på gjenstander med tilknytning til et liv på sjøen: «Navigare necesse est, vivere non est necesse». «Det er nødvendig å seile, å leve er ikke nødvendig». Dette sier mye om båtens betydning, både som redskap til direkte innhøsting av ressurser og ikke minst som et middel i handel og vareutveksling. Det våte element har til alle tider vært, og er i stor grad fremdeles, vår viktigste handelsvei. Dermed har båten også vært den viktigste formidleren av ideer og kulturimpulser mellom menneskene.

Det er først og fremst den handel og kontakt som foregikk via båtkjølen, både til havs og langs lange elveløp, vi tar for oss i SPOR denne gangen. Og vi har utvidet vårt tradisjonelle virkefelt, landjorden, til også å omfatte havbunnen. Økt dykkerinnsats og stadig bedre dykkerutstyr gjør denne skjulte og rikholdige kilderesserven stadig mer tilgjengelig for fortidsgranskerne.

Emnet vi tar opp har i alle fall et enormt stoff å øse av, om det nå er tatt fra jord eller vann. Det vi kan presentere her blir kun «en dråpe i havet». Vi får trøste oss med at «mange bekker små gjør en stor å»!

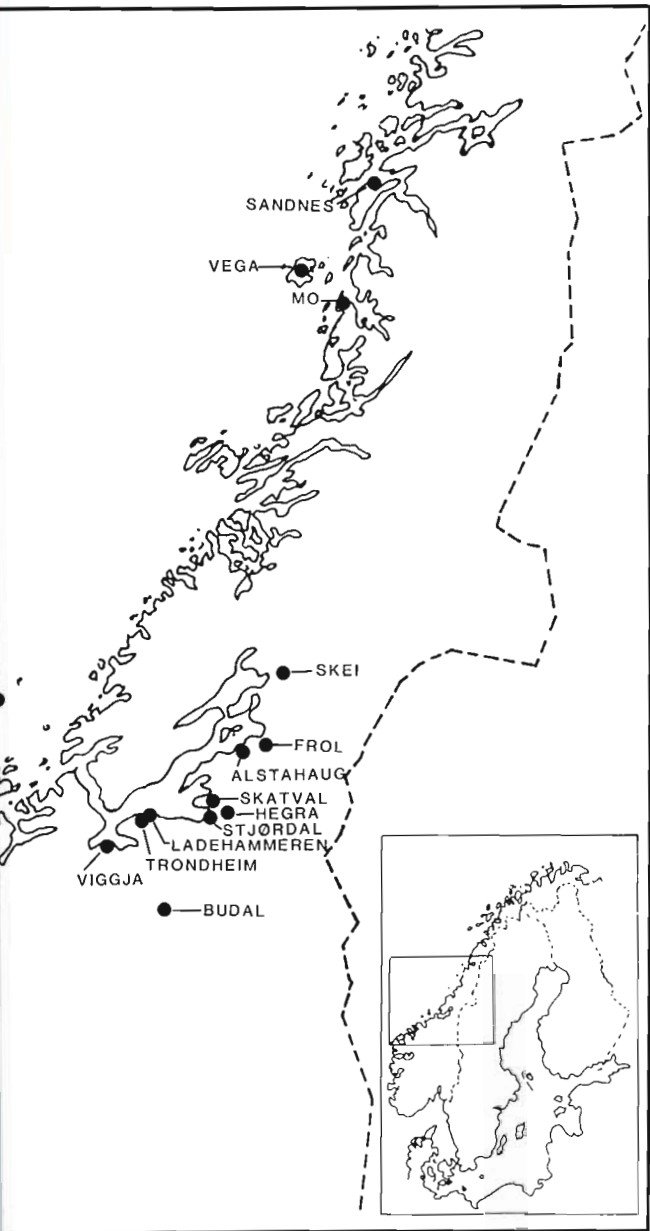
Cari Støren Brim

tidstabell

som viser inndeling av tidsaldre i kalenderår og ¹⁴C-år, utarbeidet av S. Gulliksen ved Lab. for radiologisk datering, NTH. (Stjerne markerer tidsrom som omhandles i dette nummeret).

kart over steder som blir omtalt i bladet

INNHold

Havbunnen - et kulturhistorisk arkiv for handel og kontakt ..... s. 4

Våre folk ..... s. 7

Marinarkeologiske funn fra Kristiansunds havn ..... s. 8

Vraket fra Stopleleia ..... s. 12

Kuløyas fortid på skilt og brosjyre ..... s. 15

Gardshauger og langveis kontakter ..... s. 16

Leserkonkurranse ..... s. 19

I austerveg ..... s. 20

Helleristninger - vitnemål om eldgamle kontakter ..... s. 26

Brevspalte ..... s. 29

Datering av steinalderhusene på Vega ..... s. 31

Merke etter reisande kjøpmenn i mellomalderens Nidaros ..... s. 32

100 år siden ..... s. 34

Tok vikingtidens kvinner aktiv del i handelen? ..... s. 36

Fin studietur til Florø ..... s. 39

Kontakt over land - budstikke og veter ..... s. 40

"Jernlupp" frå Hitra ..... s. 42

Fem år etter brannen i Erkebispegården ..... s. 44

På leiting etter de eldste fiskeværene ..... s. 46

Nye funn ..... s. 49

Ringtun også i Brønnøy ..... s. 50

"Åpent hus" i Tovmoen i Budal ..... s. 50

Gavetilbud ..... s. 51

SPOR

Utgitt av:
Universitetet i Trondheim, Vitenskapsmuseet
Utkommer 2 ganger pr. år. Abonnement kan tegnes på alle landets postkontor eller ved melding til redaksjonen.
Årskontingent kr. 50,-. Enkeltheft kr. 30,-.

Redaksjonens adresse:
Arkeologisk avdeling, UNIT
Vitenskapsmuseet, 7004 Trondheim
Telefon: (07) 59 21 67 og (07) 59 21 73
Postgirokonto: 5 02 99 05 / EDB nr. 500 149
Redaktør: Kari Støren Binns
Medredaktør i dette nummer: Hein Bjartmann Bjerck
Redaksjonssekretær: Marvel Runde
Layout: Aud Beverfjord
Bladet kan bare siteres med tydelig kildeangivelse.
Sats og trykk: Wennbergs Trykkeri A/s, Trondheim.

HAVBUNN

- et kulturhistorisk arkiv

av Jørgen Fastner

Et av museets arbeidsfelt innen kulturminnevernet i Midt-Norge er ikke synlig for folk flest. Marinarkeologien er et relativt ungt forskningssområde i Norge, og man har ennå ingen marinarkeologiske stillinger ved de fem landsdelsmuseer med ansvar for marinarkeologi! Forskningstekniker Jørgen Fastner er museets representant i Samarbeidsgruppen for Marinarkeologi, og er sakkyndig i de saker som har med vrak og dykking å gjøre i museumsdistriktet. I denne artikkelen forteller han om viktige sider ved våre undersjøiske kulturminner.

Siden 60-tallet har det vært drevet marinarkeologiske undersøkelser av en rekke vrak og havneplasser. Denne aktiviteten kunne neppe vært gjennomført uten frivillig innsats fra sportsdykkere og ivrige museumsfolk. Den første større registrering langs kysten av Midt-Norge ble gjennomført i 1971 under medvirkning av Fredrik Gaustad fra DKNVS-museet, det nåværende Vitenskapsmuseet. Flere historiske vrak ble registrert rundt Hitra og Smøla, og man startet her et samarbeid med sportsdykkerne som la grunnlaget for dagens marinarkeologiske virksomhet. Dette kan man blant annet lese om i andre artikler i dette nummer av SPOR.

Spor etter forlis

Hvert år forliser flere skip og båter langs kysten av Norge, - på tross av avanserte elektroniske hjelpemidler innenfor sjøfart og navigasjon. Vi kan bare tenke oss til hvordan forlisstatistikken har vært i tidligere tider. Og det finnes da også mange spor etter dramatiske havari i våre farvann.

Havet sletter ikke alle spor, men oftest må det et trenet øye til for å se restene etter et gammelt fartøy på bunnen. Større deler av skroget er sjelden bevart, til det er sjøens påvirkning og pølemarkens appetitt for stor. Bare treverk som er blitt begravd i

Her er dykkere fra Folla Dykkerklubb samlet rundt slamsugeren under undersøkelsen av havna ved handelsstedet Risværet i Vikna 1983. Den lokale museumsbestyrer fra Woxengs Samlinger, Petter Søholt, er tilstede sammen med Vitenskapsmuseets representant. Foto: Kaj Otto Ødegård

N for handel og kontakt

bunnen har overlevd. Er bunnen av fjell og stein, er mulighetene for bevaring heller små. Derimot finner man ofte rester av skipets last, hvis altså denne ikke var tørrfisk som på "Emanuel" som i 1702 forliste utenfor Vevang på Møre. Glass, keramikk og kritt Piper holder seg rimelig bra i sjøen, og dette var naturlige handelsvarer på fremmede skip. I tillegg finnes oftest utstyr og redskaper som var i bruk ombord. Denne gjenstandsgruppe er viktig både når det gjelder datering av et ellers ukjent vrak, og for å finne ut hvor skipet kom fra.

Sjøen som søppelplass

Også der hvor skipene lå til ankers har de etterlatt seg spor. Enten det dreier seg om en regulær havn, handelsplasser eller oppankring for natten, så forsvant fartøysets søppel i sjøen, kanskje sammen med kritt piper til en uheldig sjømann eller flasken til hans tørste kamerat. (Det er vel det vi i dag kaller forurensning av naturen). En flaske fra Newcastle Breweries Ltd. havnet således på bunnen ved Atthammeren på Hitra rundt 1870. Den ble funnet side om side med restene av en tysk "bartmannskrukke" fra 1600-tallet og to hollandske kritt piper fra 1700-tallet. Langs hele norskekysten finnes disse håndfaste bevis på at kysten var et sted hvor nasjonene møttes. Sjøen var hovedferdselsåren og grunnlaget for all bosetning i en tid hvor "E6" og "trailersjåfør" var ukjente begreper. Havbunnen vil ikke minst bli et "arkiv" fra vårt århundre - hva rommer ikke havet av spor fra to verdenskriger, romfart og oljeeventyr?

Fregattskipet "Perlen" og 57.000 murstein

I 1781 forliste fregattskipet "Perlen" ute ved Ladehamneren i Trondheim. Bak seg hadde handelsfartøyet en begivenhetsrik reise, hvor stormaktenes politikk grep inn, og kaperkapteinen Luc Ryan på "Le Sans

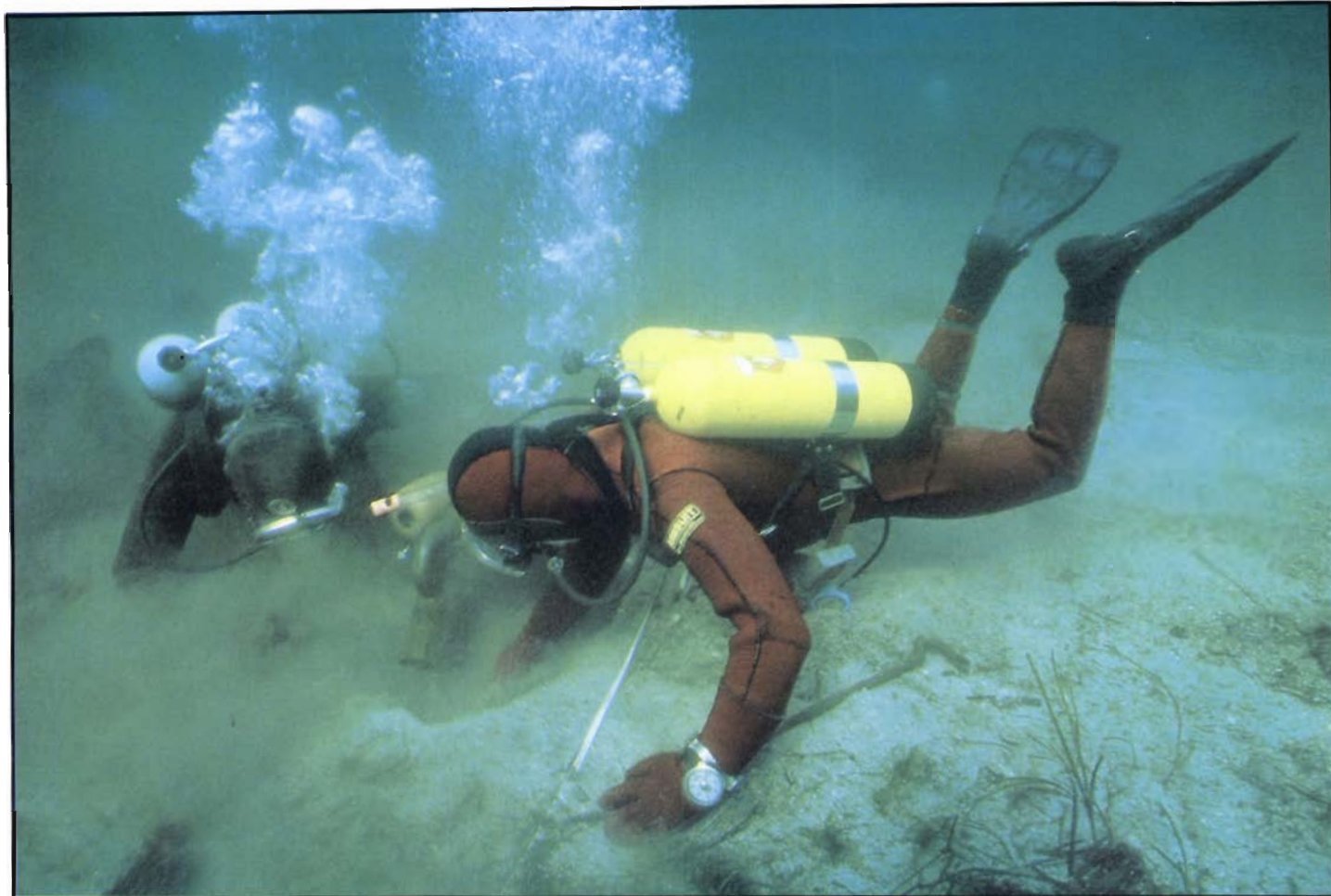
Peur" ("Den Fryktløse") brakte det tidligere engelske fartøy inn til Bergen som prise. Skipet ble kjøpt av den Trondhjemske handelsmann Herman Hoë mens det lå i Bergen og ble her omdøpt til "Perlen". Turen til Trondheim var således den første med norsk eier, og skipperen Bastian Heitman hadde i Bergen tatt om bord en last med 57.000 gule murstein, korn i tønner, rødmaling og 3.000 kritt piper bestemt for Trondheim. Kritt pipene var hollandske og produsert i Gouda, og må således ha vært omlastet i Bergen. Mursteinen var en del av et parti på 100.000 som Herman Hoë hadde kjøpt, og de var sikkert etterspurt i Trondheim hvor det var innført restriksjoner ved husbygging etter brannene i 1708 og 1742. Mursteinen er sansynligvis produsert i Danmark eller Holland. Men "Perlen"s historie var ikke slutt da den ved ett-tiden om ettermidda-

En steintøyskrukke blir bragt opp til overflaten, etter at den i 200 år har ligget blant vrakrester fra fregattskipet «Perlen». Foto: N. Aukan

Kritt piper ble fraktet i tønner eller i flettede kurver av vidjer. Disse er fra lasten i fregattskipet «Perlen» som sank utenfor Trondheim havn i 1781. Foto: N. Aukan

Utgravning under vann byr på praktiske problemer når tradisjonelle redskaper ikke kan benyttes. Slamsugeren er marinarkeologenes viktigste redskap ved frilegging av vrakdeler. Her vist under utgravningen av «Emanuel» som forliste utenfor Vevang i Hustadvika i 1702. Foto: N. Aukan

gen 16. mars sank på 20 meters dyp etter å ha grunnstøtt utenfor Kjerringberget. Skipet og dets last var verdifull, og "hollandske matroser" ble sammen med nordmenn satt inn i et større bergingsarbeide. Etter fire måneders arbeid oppga man å berge skipet, og de bevarte regnskaper viser at arbeidet da hadde kostet mer enn innkjøpet av skipet i Bergen. Det som vi i 1975-76 gravde ut og undersøkte ved Ladehamneren, var ikke bare et skipsvrak, men resultatet av et spill med stormakter og Trondhjemske handelshus som deltakere. Historien ble bevart gjennom dokumenter fra gamle arkiv, og vi kunne sette personer og navn på hendelsen som startet med funnet av et gammelt vrak og 57.000 murstein.

Andre skipsvrak er anonyme, men forteller likevel interessante historier gjennom innholdet av gjenstander. Et skipsforlis låser en konkret situasjon i fortiden nesten på samme måte som en vulkansk aske kan forsegle hele byer. Hvem har ikke hørt om de spennende funnene fra Pompeii og Herculaneum? Kun pælemarken og sjøens nedbrytning hindrer oss fra å få et unikt undersjøisk museum i stil med det

som finnes i den nordlige Østersjø, der pælemarken er fortrent av ferskvann.

Vern av kulturminner - også på sjøbunnen

Som et ledd i det undersjøiske kulturminnevern registrerer museet opplysninger om skipsforlis og vrak, samt gamle havner og handelsplasser langs kysten av Midt-Norge. Dette arbeidet er såvidt kommet i gang. Museet er helt avhengig av hjelp og informasjon fra interesserte folk utenfor museet i denne registreringen.

Skattejakt og vrakplyndring knytter seg til ordet dykking, og man leser jevnlig om edle metaller hentet opp fra gamle vrak i det Karibiske hav eller Stillehavet. Delta-gerne er da amerikanere som i årevis har lett etter de sunkne skatter. Sommerens funn av sølvmynter utenfor Homborsund på Sørlandet ble slått stort opp i pressen, og ga nok støtet til at mange nye elever starter på dykkerkurs i tiden som kommer. Gullmyntene fra Runde-vraket spøker stadig blant norske dykkere når man taler om vrak. Men virkeligheten på Norskekysten er generelt en annen, og mange eventyrlystne har nok i bokstavelig forstand fått

"kaldt vann i blodet" under sin jakt på skjulte skatter.

Undersjøiske kulturminner er beskyttet av Norsk lovgivning for å komme allmennheten til nytte, og forvaltningen skjer gjennom de fem landsdelsmuseene, hvorav Vitenskapsmuseet dekker Midt-Norge. Forvaltningen praktiseres gjennom samarbeid med sportsdykkere og lokalmuseer. Dersom DU kjenner til gamle vrak og historier om skipsforlis, oppfordrer vi deg til å kontakte museet, og dermed støtte vårt arbeid med kartlegging av kulturminner på havbunnen.

Vil du lese mer om fregattskipet "Perlen", har arkeologisk avdeling utgitt en rapport om utgravningen fra sommeren 1975. Rapporten fås også kjøpt på Trondhjems Sjøfartsmuseum hvor en del av funnene er utstilt.

VÅRE FOLK...

Vi gir oss ikke med denne spalten i første omgang. I dette og neste nummer av SPOR vil vi presentere våre folk på konserveringslaboratoriet, som har hendene fulle med å analysere, stabilisere og konservere de gjenstandene som hentes opp fra jorden. De kan også gi råd om behandling av gamle gjenstander man måtte ha liggende hjemme.

Roar Sæterhaug, f. 1943

Er leder for konserveringslaboratoriet ved Arkeologisk avdeling. Ansatt siden 1971. Har gradvis bygd opp laboratoriet slik at oldsaker i Midt-Norge nå blir konservert og bevart for forskning og utstilling. Har spesielt utviklet metoder innenfor konservering av vått arkeologisk tre ved bruk av frysetørring. Er for tiden med i et internasjonalt prosjekt som skal se på konserveringsmetoder og langtidsoppbevaring av arkeologisk tre. Ønsker å bevare våre oldsaker gjennom god og riktig magasinerings. Er enkelte ganger ute i felten ved arkeologiske utgravninger for å sikre gjenstandsmaterialet ved opptak.

Leena Airola, f. 1952

er opprinnelig fra "De tusen sjøers land" og kom til Norge og Vitenskapsmuseet i 1980, etter konserveringsstudier i London. Til daglig opptatt med konservering av forhistorisk materiale fra Midt-Norge. Spesielt interessert i konservering av metaller, og har arbeidet endel med identifisering av mineralisert organisk materiale. Fortidsteknologi og framstillingsmetode for arkeologiske funn ligger henne spesielt på hjertet. Arbeider for tiden med det store Skei-funnet fra Sparbu, en skjellettgrav rikt utstyrt med smykker og bruksgjenstander i bronse.

Britt Eli Thingstad, f. 1948

Ansatt ved konserveringslaboratoriet siden 1978. Har tidligere arbeidet mest med funn fra Riksantikvarens byutgravninger. Driver nå med konservering av forhistorisk materiale, særlig bruk av kjemiske stabiliseringsmetoder for metaller. Er nå opptatt med de flotte gjenstandene fra en mannsgrov, oppdaget under havearbeid i Malvik i Sør-Trøndelag. Dateringen kan være så tidlig som år 400 e.Kr. og funnet stiller sterkt i konkurransen om plass i spalten NYE FUNN i neste nummer av SPOR.

Jørgen Fastner, f. 1953

Startet opprinnelig sitt virke i Trondheim med funnbehandling ved Riksantikvarens utgravninger i 1972. Ble ansatt ved Vitenskapsmuseet i 1976. Med bakgrunn fra Konservatorskolen i København har han deltatt i oppbygningen av konserveringslaboratoriet og dets tekniske utstyr. Kopiering av gjenstander er et av virkefeltene, om det kan man blant annet lese i SPOR nr. 1/1987. Etter utgravningen av fregattskipet "Perlen", er arbeidet gradvis blitt utvidet til å omfatte arkeologi under vann, og han er i dag avdelingens representant i

den marinarknologiske samarbeidsgruppen for de 5 landsdelsmuseene. Med sin bakgrunn i sportsdykkermiljøet er samarbeidet med dykkerklubbene en viktig del av arbeidet, noe som har gitt et godt kontaktnett langs kysten. Arbeider for å få det marinarknologiske kulturminnevern etablert med egne stillinger ved Museet, og ser dagens situasjon som en nødløsning. Jens norsk marinarknologi nå er i støpeskjeen.

Har vel rekorden som eneste danske i Norge som aldri har hatt ski på beina!

MARINARKEOLOGISKE FUNN FRA KR

av Nils Aukan

Nils Aukan er til daglig politibetjent ved Nordmøre Politikammer, men i fritiden er han en aktiv marinarkeolog. Siden 1971 har han deltatt i en rekke større og mindre undersjøiske undersøkelser: Fregatten "Lossen" som gikk ned utenfor Valer i Oslofjorden i 1717 og det berømte krigsskipet "Kronan" utenfor Øland, for å nevne noen. At "Kronan" ble et marin-arkeologisk objekt kan vi faktisk takke trønderen Nils Juel for, men det er en helt annen historie. I denne artikkelen forteller Aukan om oppdagelsene på bunnen av Sørsundet i Kristiansunds havn. Man trenger sannelig ikke reise langt for å gjøre eksotiske funn!

Kristiansunds utvikling som by skjedde i en tid da sjøveien var forbindelseslinje nr. 1. De gode havneforholdene her ga ly for været under skiftende vindretninger. Skip på havna ga grunnlag for bosetning på land, handel med skipene nord- og sørfra, samt lokal handel inn og ut fjordene.

Stedets sentrale plassering mellom Bergen og Trondheim førte til rivalisering om kjøpsteds- og by-privilegier. All handel var

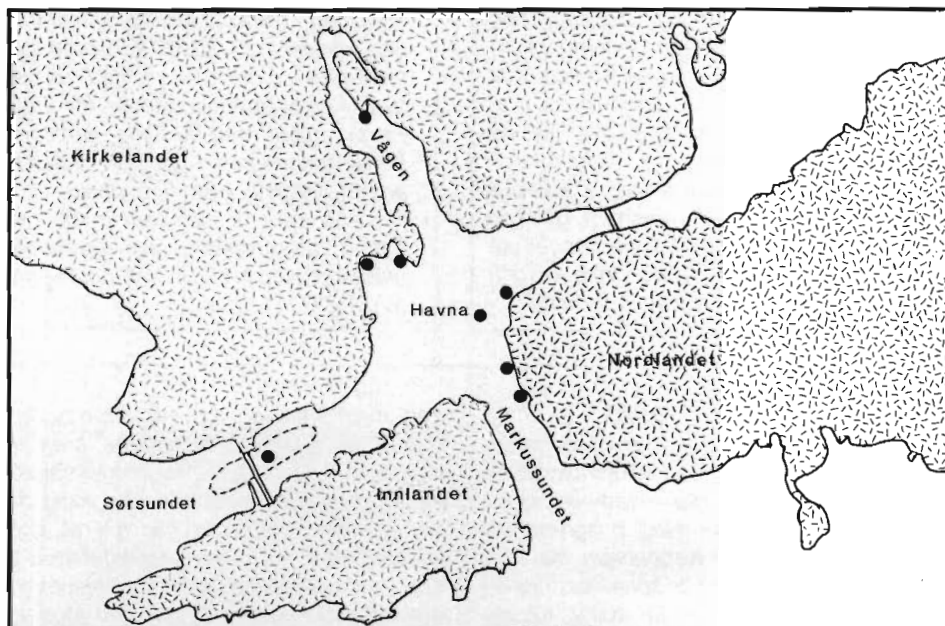
regulert av kongen, som i 1746 ga etter for presset fra kjøpmannsstanden i Kristiansund, hvorefter stedet fikk bystatus. Byen har fått sitt navn etter kongen Christian 6. Ifølge hollandske sjøkart er den først kjente benevnelsen på stedet "Kleyn Fosen" - lille Fosen.

På 1500- og 1600-tallet var det vesentlig trelast som ble eksportert fra distriktet, i bytte for korn, keramikk, tøyvarer og andre bruksartikler sørfra. På 1700- og 1800-tallet dro en betydelig skipsfart gjennom byen, men byens egen flåte ble først utviklet rundt slutten av 1700-tallet. Utover 1800-tallet hadde byens kjøpmannsstand

en betydelig seilskipsflåte. Den seilte i oppkjøpsfart langs kysten etter fisk som siden ble eksportert utenriks med egne skip. Det var regulær fart på Spania, Portugal og til fjerne steder i Sør-Amerika.

Havna i Sørsundet

Funn av en vinflaske fra ca 1720 i Sørsundet ga i 1978 støtet til en rekke funn. Det er nå gjort adskillige funn på stedet, langt flere enn man kunne vente. Det er få beskrivelser av fartøystrafikken i Sørsundet. I *Kristiansunds Historie* nevnes at Sørholmen var brukt som fortøyningsplass, samt at ut- og innseiling gikk greit.

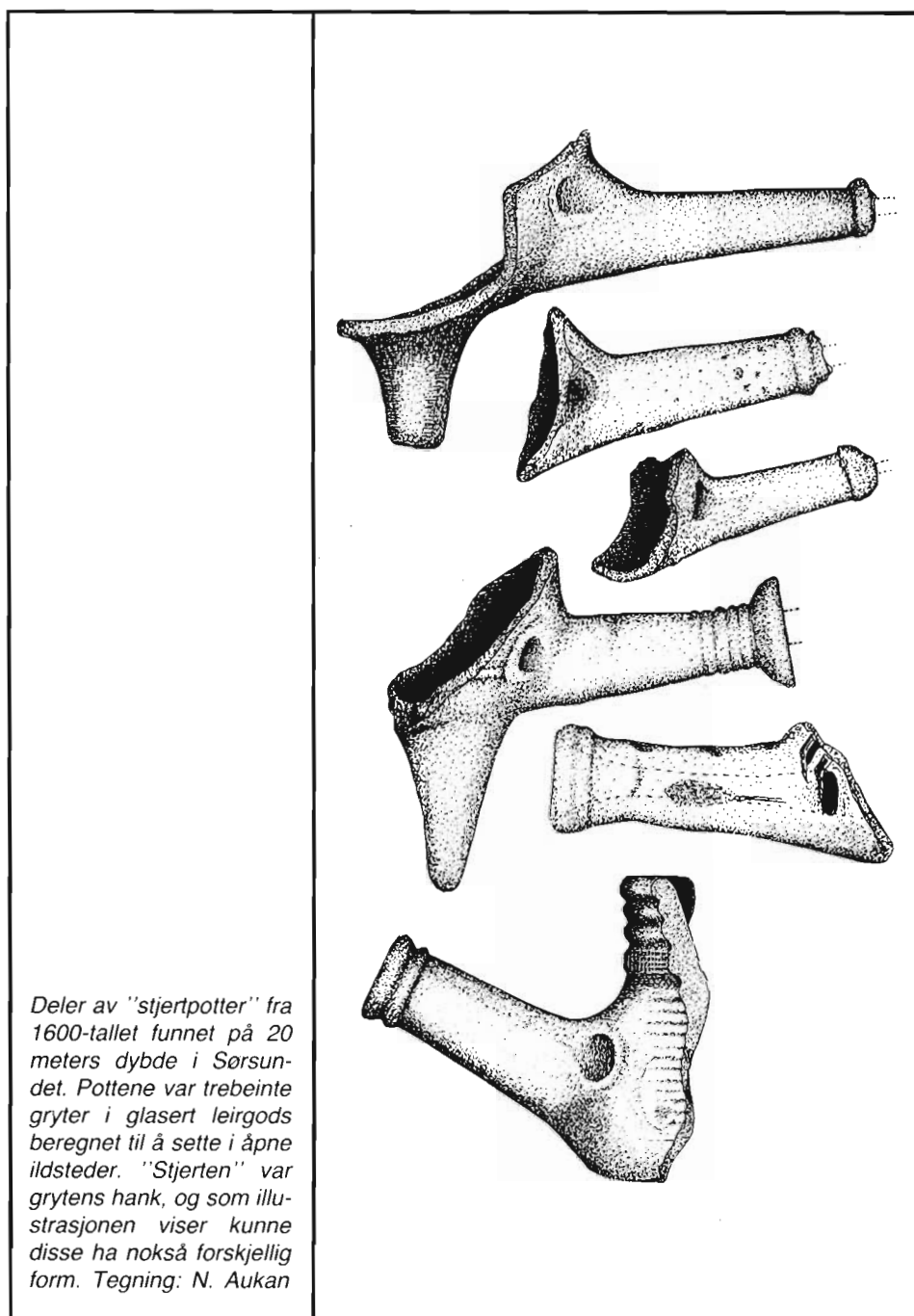
De mange sund gjorde Kristiansund til en naturlig havn som kunne benyttes under de fleste vindretninger. Kartet viser Sørsundet, Vågen og Markussundet som nevnes i artikkelen. De sorte punktene angir funnsteder i havneområdet.

TIANSUNDS HAVN

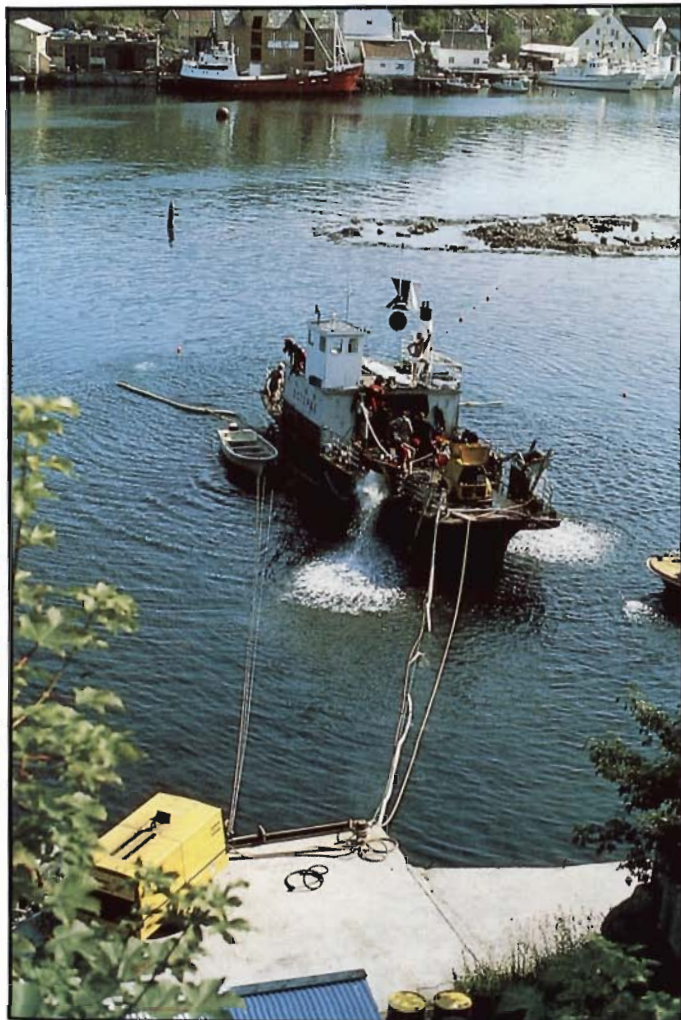
I dag gir Sørsundet ikke nok beskyttelse til å bli regnet som en god fortøynings- eller ankerplass. Samme vurdering kunne man gjøre for 1600- og 1700-tallet, men vi må også ta i betraktning at datidens fartøyer var annerledes. Fartøyene ble manøvrert kun med seil og kunne gå lite opp mot vinden. Ved storm og kuling kunne man regne med at uværet kom fra sørvest. Man kunne da lette anker, kaste fortøyning og seile inn til sikrere le under Blix-Hammeren, nåværende Fosnakaia. Den største fordelen ved Sørsundet var fartøyets mulighet for raskt å komme under seil. Her var det ikke nødvendig å varpe fartøyet ut, selv ved liten eller ingen vind. Sundet hadde alltid strøm den ene eller andre veien, alt etter flo og fjære. Her kunne man heise seil, ta inn fortøyning fra Sørholmen, hive anker og være under fart med en gang.

I en hollandsk seilingsbeskrivelse fra 1600-tallet er Sørsundet nevnt som en god ankerplass. På hollandske sjøkart var havna merket med et anker. Den tidlige trafikk i Sørsundet har ikke vært byens egne fartøyer. Stedet var en god havn for hollenderne, intet annet. Handelsfartøyer ankret opp her for være og natten eller for å vente på tilbørlig vind. Brekkasje av last og bruksgjenstander som ble knust under slingring ble kastet på sjøen etter at skuta var forsvarlig fortøyet, og man fikk tid til å rydde. Dette er nok en av grunnene til de mange funnene i sundet.

Funnene fra Sørsundet gir inntrykk av sjomannens bruksgjenstander ombord. I andre deler av havna kan funnene stamme både fra skip og fra ting kastet fra land. I Sørsundet er funnene vesentlig gjort ute i sundet, så langt fra land at gjenstandene må ha blitt kastet eller mistet fra fartøy - ikke fra land.

Deler av "stjertpott" fra 1600-tallet funnet på 20 meters dybde i Sørsundet. Pottene var trebeinte gryter i glasert leirgods beregnet til å sette i åpne ildsteder. "Stjerten" var grytens hank, og som illustrasjonen viser kunne disse ha nokså forskjellig form. Tegning: N. Aukan

Sommeren 1980 foregikk en marinarkeologisk undersøkelse i Vågen innenfor Kranaskjæret. Dykkerfartøyet "Octopus" var utstyrt med to slamsugere drevet av trykkluft til graving av en søkegrøft i bunnen. Med slamsugerne fjernet dykkerne mudder og slam mens gjenstander som keramikk og kritt Piper ble lagt i kurver for senere merking. Foto: J. Fastner

"Bartmannskrukke" fra slutten av 1600-tallet funnet i Sørsundet av Nils Aukan. Steintøyskrukken med gylden-brun glasur ble fremstilt i Tyskland og var datidens "plastdunk". Pipehodet av en samtidig hollandsk krittpipe viser krukkenes størrelse. Krukken er i dag utstilt på Nordmøre Museum. Foto: P.E. Fredriksen

Mange og varierte funn

Funnene gjenspeiler både livet ombord i handelsskutene og de varene som ble fraktet til de norske havnene. Den totale funn-mengden fra Sørsundet er ikke oppgjort. Mer enn 500 gjenstander er tatt opp og fortsatt registreres nye funn. En vesentlig del er overlevert Nordmøre Museum, noe også til Vitenskapsmuseet i Trondheim. Mesteparten av funnene er gjort etter overflaterregistrering. En liten utgravning er også foretatt ved Vågen og Markussundet.

Keramikk

Store og små krukker for tilberedning og oppbevaring av mat er brakt opp. Noen få var hele. De fleste var laget i brunt lergods, noen også i gult. Brun og grønn glasur går igjen på de fleste. Her var deler av gryter beregnet for koking over åpne ildsteder, flesteparten forbausende små i rominnhold. Håndtak fra såkalte "stjert-potter" er det funnet mange av. Ellers var det stekepanner og deler av fiskefat, perforert med hull for å tørke ut kokt fisk.

Stengods

En rekke krukker har avbildning av et ansikt under tuten, en "bartemann". "bartmannskrukkene" kan være laget i Frechen, Tyskland på 1600-tallet, etter ordre fra hollandske kjøpmenn. På siden

av en slik krukke finnes Amsterdams byvåpen, formet som en medaljong med koboltblå glasur. Maken er funnet under utgravning av ostindiafareren "Batavia" som ble vrak i Australia i 1629. En rosett på en annen krukke kan sammenliknes med funn fra vraket av ostindiafareren "Vergulde Draeck" i Australia fra 1656. En liknende krukke er også funnet på øya Fetlar utenfor Shetland. Den kan muligens stamme fra Ostindiafareren "Lastdrager", ca 1653. Alle disse er hollendere.

Glass

Glassgjenstander har tålt oppholdet på 20 meters dyp relativt bra. Det er lite eller overhode ingen "irisering" på glasset, kun kalkmark og kalkalger. Her er det funnet store mengder flaskeputer og flaskebunner, vesentlig fra 1700-tallet. En del flaskebunner er brede, og stammer fra flasker med løkfasong fra perioden omkring 1700-1750. Noen hele flasker er også funnet, runde typer blåst uten form, samt firkantede typer blåst i kvadratiske former. Det finnes flere stett av vinglass i pen utførelse. Stettene er foldet inn ved kanten, og på den måten doblet. Liknende stett er funnet ved "Akerendam", en hollandsk ostindiafarer som gikk ned ved Runde i 1725.

Fem rektangulære, blågrønne glassruter med opptil 2,5 cm tykkelse på midten er tatt opp. Her ser det ut til at man har lagt vekt på å oppnå prisme-effekt. Glassene kan stamme fra en kampan-lykt fra akterkastellet på et skip fra 1600- og 1700-tallet. Disse ble brukt i et blyinnfattet trehus for oljelampe. Det kan tenkes at en kampan-lykt, som hadde en utsatt posisjon på hekken av et seilskip, ble slått overbord under slingring mot et annet fartøy. Her var jo ikke store plassen å manøvrere et klumpet fartøy på.

Fajanse

Flere deler av tallerkenene er tatt opp, oftest gult lergods med hvit eller gulhvitt glasur. Forskjellige mønstre i kobolt-blått dekorerer tallerkenene. Muligens er de fleste hollandsk Delftvare. Et gjennomgående trekk er at tykkelsen er nær det dobbelte av dagens fajanse. Lergodset har en tendens til å løse seg opp i sjøvannet, slik at en kun finner småbiter.

Ballast

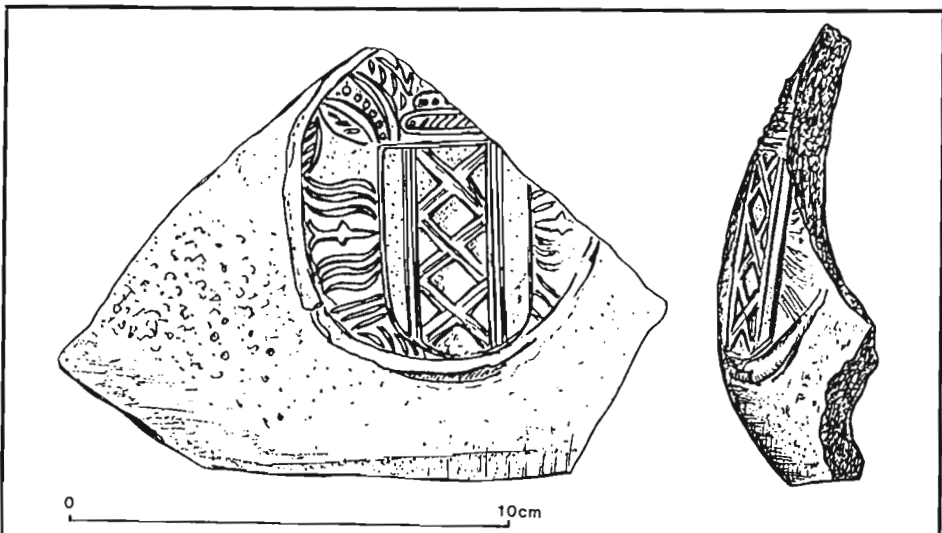
Utover midtrenna i Sørsundet ligger en god del flintstein, adskillig mer enn normalt. Hollandske skuter brukte mye flintstein til ballast, og vi kan anta at steinen er lempet overbord fra hollandske skuter på havna. Dette må ha skjedd før forbudet om tømning av ballast i havneområdet trådte i kraft på midten av 1600-tallet. De neve- til ertestore flintknollene er spredd utover i sundet, men det synes som om det ligger mest i sundet utenfor Brunsvikens Reperbane, på ca 20 meters dyp. Ballastfunnet forteller at skipene er løst her for å oppta last, sannsynligvis trelast

eller fisk. De anonyme flintknollene indikerer altså hollandsk handelsvirksomhet i havna.

Krittpiper

Krittpipene fra Sørsundet er vanligvis ikke så godt bevart som de vi finner andre steder i havneområdet. Pipemerkene er helt eller delvis slitt bort av vannstrøm og sandslitasje. De eldste pipene som er funnet i Sørsundet er datert til ca 1630-1650, vesentlig hollandske. Ellers finnes mange piper fra 1700- og 1800-tallet.

Kristiansunds Historie skrevet av Arne Johansen, berører såvidt emnet tobakks-handel og røking med krittpiper. Omkring 1670 var tobakksinnførselen påfallende stor, hele 3400 skålpund (1 skålpund = 498 gr). Det var tydelig at røking var alminnelig. I 1791 ble det innført 30245 pund tobakksblad til Kristiansund N fra andre havner i Norge. Gjennomsnittlig import av tobakk fra 1786-92 var 26027 pund pr. år. I 1751 ble det innført hele 153000 pund tobakk og hele 12312 krittpiper! Det må ha vært et enormt forbruk på denne tiden, og det er da ikke til å undres over at vi finner mange piper på havna i Kristiansund. Det var nok ikke bare byens egne innbyggere som kastet krittpiper i havna etter at stilken brakk eller at pipa ble sur. Vi må regne med at sjøfolk fra besøkende nasjoner røkte og kastet piperester overbord. Ødelagte varer under transport ble kastet direkte overbord under kontroll ved land. Ubrukte pipehoder har vi da også funnet flere av. Det er både enkle og mer utførlig dekorerte piper, som dekker flere nasjoners produksjon: Norge, Sverige, England, Irland, Frankrike og særlig Holland. Porselenspiper er det funnet flere av, til og med en som har kart over Norge med tysk tekst. Fra Sørsundet er også en nydelig utskåret pipe av et mørkt, hardt treslag. Den er skåret ut etter modell av en krittpipe og er antakelig fra tiden omkring 1800. Slike piper er svært uvanlige.

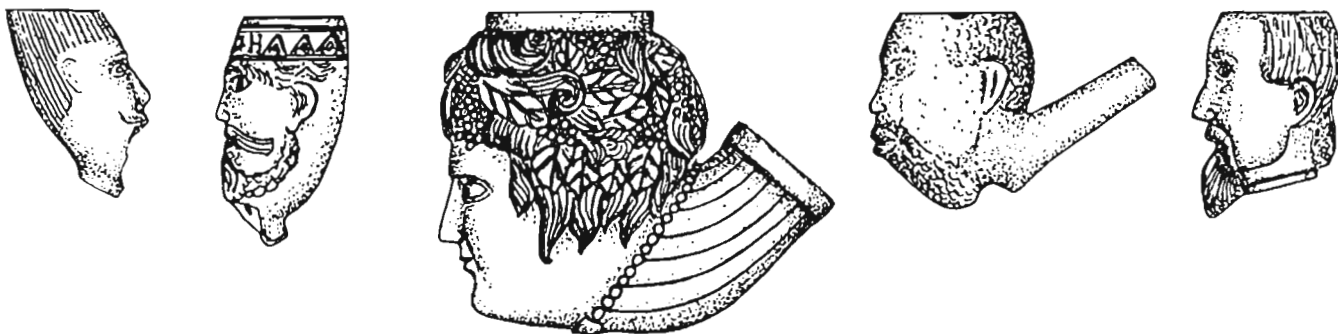
Skår av en "bartmannskrukke" med Amsterdams byvåpen.

Nytt om byens handelshistorie

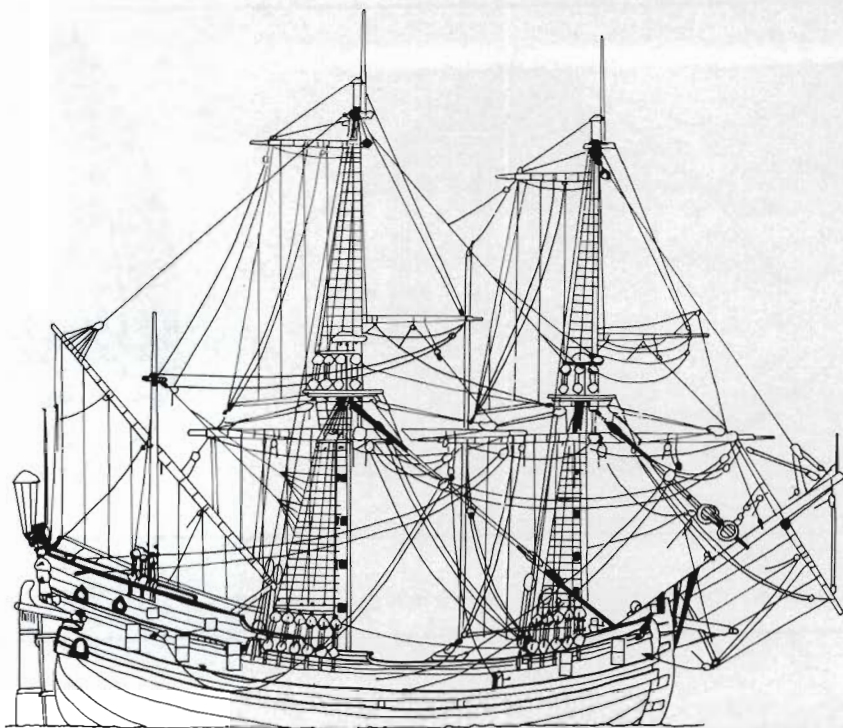
Funnene i havneområdet vitner om økende trafikk fra tidlig på 1600-tallet. De antyder at trafikken i Sørsundet har vært større enn hva man kan lese seg til fra *Kristiansunds Historie*. Mesteparten av daterbare krittpiper, krukker og fat ser ut til å ha vært av hollandsk opprinnelse. Hollenderne var da også dominerende på 1600-tallet. De drev utstrakt handel på Ostindia og hadde forbindelser videre til China. Funn av kinesisk porselen og en krukke fra Østen har sannsynligvis kommet hit på hollandsk kjøp, og viser at skipsfart og handel var verdensomspennende selv på denne tiden. Engelske skuter hentet trelast her på 1700- og 1800-tallet, med naturlige avbrudd i krigstider. En god del krittpiper kan tilskrives engelsk trafikk på 1800-tallet. Funn av spansk middelhavskeramikkk vitner om en viss spansk innflytelse. Også andre funn fra havneområdet tyder på en merkbar

kommunikasjon med Spania. Her var utførsel av fisk fra byen til Spania og Portugal, både på norske og spanske fartøy. Norsk "Trønderkeramikkk" er spesielt representert omkring 1800. En god del har sikre dateringer i form av glasert årstall i bunnen av skålene.

Funnene fra havna er viktige brikker i Kristiansunds historie, og et betydelig supplement til de skrevne kilder. De viser at handel på 1600-tallet for en stor del ble drevet av utenlandske kjøpmenn. Hollenderne synes å ha vært spesielt aktive. Gjenstandene fra 1700-tallet indikerer at norske skip overtok stadig mer av handelen. At størsteparten av funnene fra 1800-årene er av norsk opprinnelse, viser at norske fartøy dominerte skutetrafikken på denne tiden. Alt dette er anskueliggjort gjennom det sjøfolk har kastet eller mistet over bord under sitt opphold i Kristiansunds havn.

Havna i Kristiansund er rik på krittpiper av alle nasjonaliteter og fra hele krittpipens periode. Pipehodet kunne være formet som et menneskehode, slik som her, hvor vi finner Dionysos (i midten), en afrikaner og Sir Walter Raleigh i flere utgaver. Raleigh skulle være slukt av en krokodille, men spyttet ut igjen pga tobakkslukten! Tegning: N. Aukan

Prinsippskisse av et fløytskip. Legg merke til det høye akterpartiet, som også var svært smalt. Hekken var pæreformet, med luker for lasting og lossing av trevirke. Fløytene var differensierte skip tilpasset farvann og funksjon. Repro: Norsk Sjøfartsmuseum

Våren 1985 ble et nytt skipsfunn gjort på Hustadvika på Romsdalskysten. Selve skipet var det lite igjen av, men handelsvarene var derimot ganske rike og uvanlig godt bevart. Varene ombord var i hovedsak murstein, teglvarer, fajanse, keramikk og kritt Piper. Alt tyder på at de er av nederlandsk produksjon og kan dateres til perioden 1680/90-1710/20. Havariet har sannsynligvis også funnet sted innenfor denne perioden.

Et fløytskip?

Ut fra restene av skipet er det vanskelig å fastslå fartøytype. Nederlandsk skips- og handelshistorie gjør det rimelig å tro at det dreier seg om et fløytskip. Et slikt skip er funnet for ca 10 år siden litt lenger nord for Stoplene, ei gruppe småholmer i Hustadvika. Fløyten var på denne tiden en ny og

differensiert skipstype, utviklet parallelt med nederlenderenes raske vekst som internasjonal handelsnasjon. Rasjonelle bedriftsøkonomiske motiver lå bak utviklingen av fløytskipene. Hensikten var å konstruere en skipstype som hadde større lasteevne, mindre bemanning og bedre seilegenskaper enn skip som inntil da hadde dominert. Nederlenderne var på det skipstekniske området pionerer og fikk dermed fortrinn framfor konkurrerende nasjoner som f.eks. England og Frankrike.

Fløytene var på slutten av 1500-tallet og hele 1600-tallet utvilsomt den vanligste fartøytypen i nederlenderenes europeiske fraktfart; både i kornhandelen på østersjølandene og i trelasthandelen på Norge. I romsdalsk lokalhistorie er fløyten den eneste skipstype som er nærmere omtalt.

Undersøkelsen av Stoplelei-vraket var en riksbegebenhet. Men da det ble klart at vraket ikke inneholdt gullmynter eller forvridde menneskeskjeletter dro de utsendte nyhetsformidlerne tilbake. Vi har likevel vanskelig for å tro at vanlige folks interesse kjølnet like fort, og har gleden av å kunne presentere utfyllende stoff om dette spennende funnet. Jarle Sanden er magister i etnologi og arbeider som konservator ved Romsdalsmuseets Fiskeriavdeling. Han har utforsket vraket i nært samarbeide med Molde dykkerklubb.

VRAKET

- et tidsbilde

av Jarle Sanden

De var "...lægtene, svære skrog med stor lasteevne og lav Rig".

Norge, Romsdal og Nederlandene

For mange kystsamfunn er "hollender-tida" ei sentral lokalhistorisk overskrift. Som økonomisk fenomen er overskrifta også av nasjonalhistorisk betydning.

På 1500- og 1600-tallet ble Hansaforbundets innflytelse gradvis svekket. Mens hanseatene var mest interessert i våre fiskeprodukter, hadde nederlenderne blikket rettet mot våre skoger. De trebare nederlandske provinsene hadde stort behov for trevirke. De trengte tømmer til bygging av diker. Granpæler ble rammet ned i jorda før de bygde hus. Og sist, men ikke minst, ble treverket brukt til bygging av den raskt voksende handelsflåten. Men nederlandske handelsfolk var ikke alene om trelasthandel på Norge. Dominansen nasjonene imellom varierte over tid og i rom. Skotter, engelskmenn, tyskere, spanjoler og franskmenn besøkte de skogrike kyst- og fjordbygdene fra Vest-Agder til Trøndelag. Sammen med ulike trelastprodukter var tjære, talg, tørrfisk, saltfisk, skinn, huder, tran og selspekk de vanligste eksportvarene fra Norge.

Mange av de fremmede handelsskipene seilte til Norge i ballast. Men etterhvert utviklet handelen seg mer to-veis. Utover 1600-tallet kom utenlandske seilskuter til Norge med både eksotiske og mer praktiske/hverdagslige varer; med kjente og ukjente produkter.

Handelen mellom Romsdal og Nederlandene omtales for første gang i 1589: "Norwegen in Roemsdal benorden Bergen". Omfanget av handelen var til tider stor. I tiåret 1627-1637 var det registrert 309 nederlandske skipsanløp i Moldes tollbøker. Omfang og varighet av denne handelen må ha påvirket omgivelsene både i bygd og by i Norge. Funnene fra forliset i Stoplene på Hustadvika er et nytt konkret eksempel som kan gi oss kunnskap og innsikt i denne kulturkontakten.

FRA STOPLELEIA

fra hollendertida

Handelsvarene; "et civilisert Livs fornødenheter"

I tollbøkene er de nederlandske eksportvarene listet opp. Vi leser: salt, mel, malt, øl, mjød, brennevin, løk, humle, tobakk, pepperkaker, klæde, murstein, bly, stangjern og kramvarer. I topografisk litteratur blir de nederlandske varene beskrevet som "kolonialvarer" og som alt som var nødvendig til "et civilisert Liv's fornødenheter". Disse produktene påvirket norske forhold på mange måter.

Vår drakthistorie er ofte preget av utenlandsk innflytelse, både når det gjelder stoff og snitt. Berøringspunktene var blant annet bergverksdrift og sjøverts handel. Kalemank og moirestakkene i Romsdal og alle silkeplaggene er av utenlandsk herkomst, og må ha vært svært populære som alternativ til den lett tilgjengelige ulla. En nederlandsk mynt fra 1671 fikk i Romsdal påheng av sølvlov, og ble et lokalt draktsmykke. Disse innslagene taler sitt tydelige språk.

Hovedlasten ombord var murstein. De dominerende byggematerialene i Norge hadde vært tre. Slik var det både i byene og på bygdene. På 1600-tallet førte flere bybranner til kongelige forordninger og "steintvang" i byene. Bybrannene i Bergen (1681) og i Trondheim (1704) satte forgang i prosessen og gir oss bakgrunnen for mursteinslasten i Stoplelei-funnet. Mursteinprodusenter og handelsmenn i Nederlandene fikk på denne måten et utvidet marked for sine produkter og kjente sin besøkestid. Et tids typiske eksempel på mursteinsimport er "Pørlens" forlis i Trondheim i 1781. I tid passer det også godt sammen med dette forliset.

Det er vanskelig å vite om rubrikken kramvarer i tollbøkene omfattet importen av fajanse, keramikk, steintøy og krittper. Blant sjøfolk er imidlertid tuskhandel et godt kjent fenomen. I Molde klages det over fremmede matroser som selger fine fat, krukker og kanner direkte til byens fruer, altså utenfor de offisielle registre og kanaler. Antall fajansar i funnet i Stopleleia kan tyde på at produktene var

populære, og at sjøfolkenes tuskhandel til tider var omfattende i Norge. Glaserte keramiske kokekar og fiskefat, store blå- og hvite pynte- og serveringsfat med fremmede eksotiske motiver; ølkrus med steinlokk og rikt dekorerte blomstervaser; må ha fristet bønder og byboere. Bruks- og pyntefajansen tok seg godt ut i et ganske fargeløst interiør, på framskap og i tallerkenrekker.

At det ikke ble funnet spor etter importerte møbler i Stopleleivraket kan skyldes dårlige bevaringsforhold. Generelt sett var innførsel av forseggjorte møbler, skap, bord og stoler både fra nederlandene, England, Frankrike og Tyskland minst like viktig som importen av fajanse, steintøy,

keramikk og porselen. Denne innførselen påvirket norsk treskurd og snekkerhandverk i vesentlig grad på 1600- og 1700-tallet og er kanskje det mest konkrete og lettest synlige resultat av handel og kulturkontakt mellom Norge og de viktigste europeiske handels- og sjøfartsnasjonene i samtiden.

Fajanse med kongedyrkelse

En del fajansefat, både av hollandsk og av friskisk produksjon, skiller seg ut blant funnene. Portretter av kongelige høyheter gjentar seg ofte. Det viste seg å være kong Wilhelm III av Oranien og hans dronning Mary (1689-1695/1702). Årsaken til at de ble avbildet var selvfølgelig deres popularitet. Den historiske bak-

Øverst: Fat som viser eksempler på "dyrkingen" av kong Wilhelm og dronning Marie (1689-95/1702). Fatet øverst til høyre er av friskisk type og mer folkekunstpreget. Nederst til venstre: Bruksgjenstander i fajanse og keramikk. Et forseggjort fiskefat og et glasert kokekar. Nederst til høyre: Fragment av spansk/portugisisk gryte som var i bruk ombord. Foto: Romsdalsmuseet

Sjøfolk og soldater var viktige kulturspredere på denne tiden. Både ved "tuskhandel" og ved direkte, personlig kontakt med befolkningen - gjennom utveksling og bytte av gjenstander, ble tro og skikker påvirket. Illustrasjonen viser en hollandsk matros, og det er nesten slik at motivet "propaganderer" (reklamerer) for tobakksrøykingen! Repro: UNIT, Vitenskapsmuseet, Ark.avd. Fra ukjent publikasjon

grunn er komplisert. Kort gjengitt hadde Oranjerfamilien i flere generasjoner stått sentralt mht politisk ledelse, en ledelse og et standpunkt som etter hvert fikk preg av en nasjonal opposisjon mot både Spania og etterhvert England og Frankrike. Wilhelm III ble ikke bare en nasjonal samlingsfigur; han var ei tid konge både over de nederlandske provinsene og av England. Provisenes samtidige økonomiske oppsving, basert på oversjøisk handel og kolonierherredømme, skapte også en inntil da ukjent velstand. Dette økonomiske oppsving satte makt bak nederlandenes nasjonale politikk og bak deres internasjonale handelsherredømme, Norge inkludert.

Lyster og laster, nye seder og skikker

Men det var ikke bare vakre gjenstander som fulgte i kjølvannet av de utenlandske handelsfolkene. Mer eller mindre gode laster fulgte også med. Øl og brennevin er nevnt. Tobakken hører også med. Så tidlig som i 1613 ble det for eksempel innført fire tønner tobakk til Romsdal, bare ca. 30-40 år etter at de første europeerne hadde lært "tåkens drukkenskap" å kjenne i Amerika. Uten sjøverts handel ville spredningen av tobakk tatt mye lengre tid. I Stopleleifunnet var det mange kritt Piper og selvfølgelig enda flere pipefragmenter. De forteller om livet ombord så vel som på land, og bekrefter på nytt sjøfolks rolle i spredningen av nye skikker.

Da som nå var røykingen et aktuelt debatttema. I 1632 forbød Christian IV innførsel av tobakk på grunn av "den store Skade som Tobakksdrinken Undersaatterne udi vort Rige Norge tilføye". Men forordningen ble raskt opphevet. Folk ville røyke pipe. Pontoppidan skriver at tobakken kommer nært etter brennevinet for "den Norske Bonde, Sømmand og Fisker". Om bruken skriver han at folk liker den "ey allene at smøge, men også at tygge ...". Brannfaren forbundet med røyking var et annet problem, ikke minst ombord på skip. Allerede i 1619 ble tobakken forbudt ombord på norske skip. Men i 1640-åra ble også dette forbudet opphevet. Røyking ombord ble strengt regulert. Brannfaren på de tørre, tjærebreddene treskipene var overhengende. Dykkerne i Stoplene fant rester av brent treverk, og skipsbrann kan ikke utelukkes som medvirkende havariårsak på Hustadvika for snart 300 år siden.

Verdens ytterkant og verdens navle

Næringsgrunnlag, arbeidsliv, økonomiske og historiske forutsetninger, hele livs og verdensanskuelsen var svært ulike i de nederlandske provinsene og i Norge på 1600- og 1700-tallet.

Samhandelen skjedde på nederlandernes premisser. Norge var i hovedsak en råvareleverandør, mens Nederland for edlet og produserte "den nye tids" produkter. Det var sentraleuropeerne som

maksimerte penger, og det var i Sentral-Europa den reelle verdiskapningen fant sted.

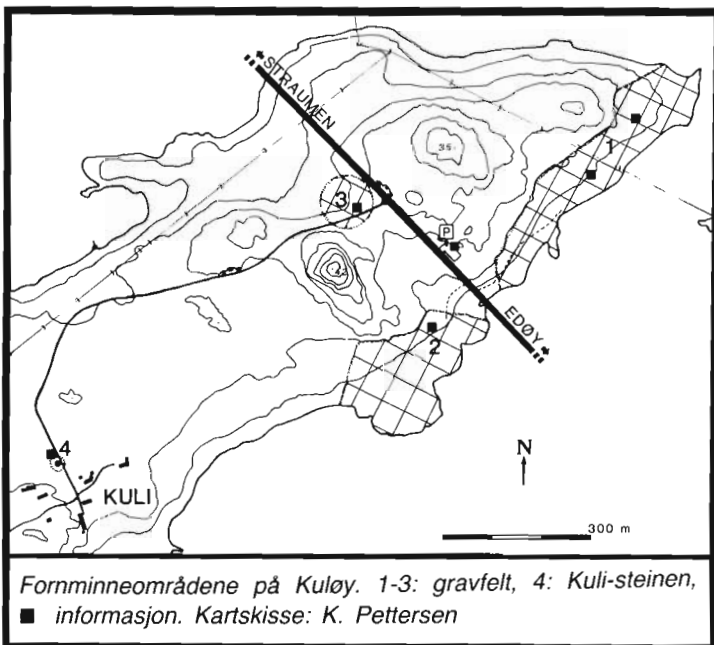
Men samhandelen var en kulturkontakt og et kulturmøte, som over lang tid førte til personlig og til dels nær kontakt mellom nederlandske handels- og sjøfolk og norske skog og sageiere og byborgere. Kontakten var ikke likeverdig, men det var et aktivt og langvarig forhold mellom sentrum og periferi i Europa; som både økonomisk og kulturelt satte varige spor i Norge, og som på mange måter påskyndet overgangen fra middelalder til den nye tid her på bjerget. Sammen med andre vrakfunn langs norskekysten fra "hollendertida" er Stopleleivrakket et konkret tidsbilde og en viktig kilde til kunnskap om denne spennende delen av vår historie.

Kulturhistoriske stadier av denne perioden kan gi oss nye synsvinkler og ny innsikt i utvikling av mange lokalsamfunn langs kysten.

Litteratur:

- Alsvik, H.: Hollandske fajanser i Drammens Museum og deres kulturhistoriske stilling. Drammens Museums Årbok 1967-68.
- Barfod, J.H.P.: Danmark-Norges Handelsflåte 1650-1700. Handels- og Sjøfartsmuseet. Kronborg 1967.
- Beulen, J. van: Schepen van de Nederlanden. Amsterdam 1970.
- Davey, P.: The Archeology of the Clay Tobacco Pipe, V. Europe 2. BAR. International Series 106 (II).
- Duco, D.H.: The Clay Tobacco Pipe in Seventeenth Century Netherlands. I The Archeology of the Clay Tobacco Pipe. V. 2. BAR. International Series 106. II. Oxford 1981.
- Gaustad, F.: Historien om "Perlen". Rapport, marinarkeologisk Serie 1976: 1 Fregattskipet "Perlen", 16. mars 1781. Utgravning 1975. Det Kgl. Norske Videnskapers Selskap, Museet. Trondheim Sjøfartsmuseum, 1976.
- Grüner, O.R.: Hollendertida i Romsdal. Sagbruk og trelasthandel på 1600-tallet. Utg. Romsdal Sogelag. Molde 1972.
- Jonge, C.H. de: Samlingen av Hollandsk fajanse i Nordenfjeldske Kunstindustrimuseum, Årbok 1949. Trondheim 1949.
- Kloster, J.: Den Marinarkeologiske Utgravning. Rapport, Marinarkeologisk Serie 1976:1. Fregattskipet "Perlen" 16. mars 1781. Utgravning 1975. Det kgl. Norske Videnskapers Selskap, Museet, Trondheims Sjøfartsmuseum, 1976.
- Lindstrøm, B.: Skipet. Oslo 1961.
- Mykland, K.: Norges første storhetstid på havet. I Norges Historie, bd. 7 1648-1720. Gjennom nødsår og krig. Oslo 1977.
- Palmer, R.R. & Colton, J.: A History of the Modern World. New York, 1971.
- Petereus, E.W.: The Dutch Flute. 17th Century. The Great Age of Sail. Red. J. Job. Lausanne, 1967.
- Sanden, J.: Vrakfunnet i Stopleleia 1985. Årbok for Romsdalsmuseet med Fiskerimuseet. Molde 1985.
- Sanden, J.: Stopleleivrakket på Hustadvika. Historisk bakgrunn og gjenstandsmateriale. Årbok for Romsdalsmuseet med Fiskerimuseet 1987. Molde.
- Schivelbusch, W.: Paradiset, smaken og fornuften. Nytellesmidlene i historien. Oslo 1981.
- Schneider, J.A.: Molde og Romsdalen. En historisk oversikt. Bd. I. Kristiania, 1905.
- Sesjersted, F., Strømme, A. (red.): Blader av tobakkens historie. Oslo 1978.
- Skre, D.: Kritt Piper. I. Fra Christianias bygrunn. Arkeologiske utgravninger i Revierstredet 57, Oslo. Riksantikvarens skrifter nr. 4. Red. E. Schia. Øvre Ervik. 1981.
- Steen, S.: Det Norske Folks Liv og Historie gjennom tidene. Tidrummet 1640-1720. Bd. V. Oslo, 1930.
- Wallin, L.: Kritt Piper som dateringshjälmedel i historisk arkeologi. Institutionen för medeltidsarkeologi. Lunds Universitet, C-seminarium. Lund, 1982.

KULØYAS FORTID PÅ SKILT OG BROSJYRE

Så skjedde det som vi hadde ventet på å få til i flere år. Den 9. og 10. september ble fornminneområdene på Kuløya offisielt åpnet for publikum, etter at Vitenskapsmuseet hadde satt opp skilter som forteller om stedet her. Grunneieren Tore Kuløy, Smøla videregående skole, Smøla Museum og Vitenskapsmuseet har lenge stått skulder ved skulder for å få dette til. Om Kuløya og fornminnene der, se SPOR 2/1986.)

Og det ble to minneverdige dager, for folk flest fra Smøla, representanter fra kommunen samt presse og kringkasting. Mellom gravhaugene stormet det fram vikinger som nesten skremte vettet av folk, ikledd riktige klær og med skarpsmidde våpen, alt velvillig utlånt fra Spelet om Heilag Olav på Stiklestad.

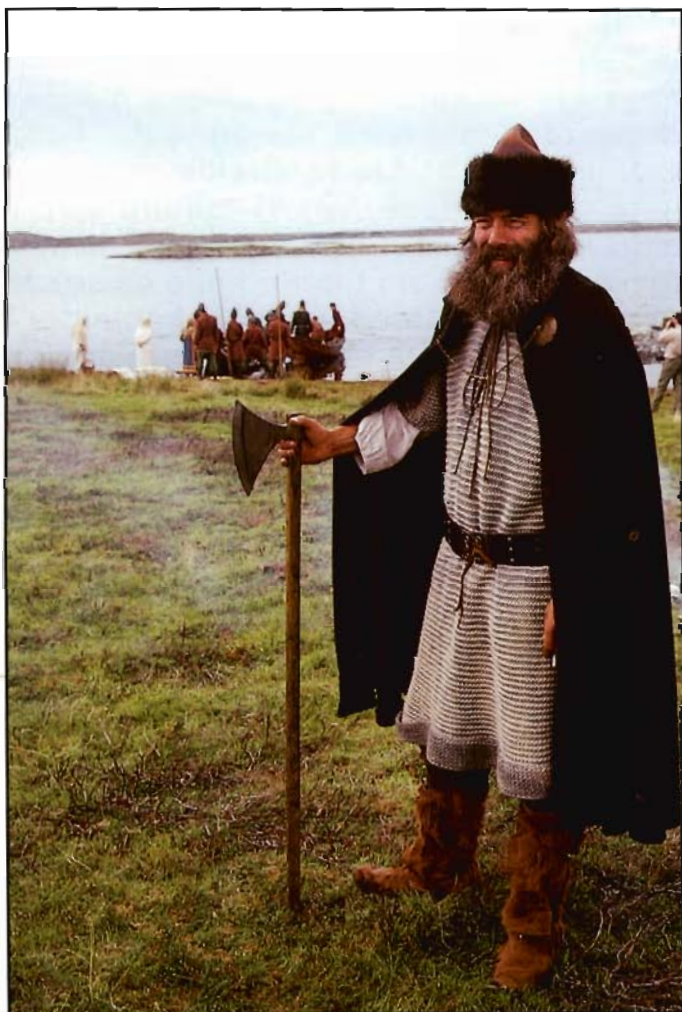
Prikken over i-en ble kanskje for mange at selveste Kuli-steinen vendte heim etter 75 års utlendighet i Trondheim, selv om det bare var for et par dager. Denne merkelige steinen hadde en enorm appell til de besøkende.

Samtidig med presentasjonen av området for publikum ble det gjort TV-opptak som illustrerer den fortidige begivenheten som omtales på Kuli-steinen. Og rundt 25 mennesker i alle aldre i vikingtidens drakter var et imponerende skue.

Vi tør mene at Smøla kommune er blitt en severdighet rikere. Når veganlegget til Edøy er fullført om ikke så lenge, er også parkeringsplassen til fornminneområdet på Kuløy fredig. Da kan en sette seg bilen

fra seg, ta en kaffekopp på rasteplassen, hente seg en brosjyre over området og deretter labbe ut i marka. En liten time her ute rekker til å komme tilbake med mange inntrykk. Her ute er det lite som stenger for utsikt og fantasi, her er verken vegger eller tak, bare det faste gulv av jord som gjemmer fortida.

Vi ønsker Smøla kommune til lykke med området og håper det blir godt besøkt.

Tore Kuløy, den aller siste viking, ønsker velkommen til Kuløy. Foto: K. Pettersen

Kristian Pettersen

GARDSHAUGER OG LANGV

av Birgitta Wik

Helgelendingene har vært vant til å reise langt etter det de behøvde. Et kjent eksempel er Lofotfisket. Ferdselen langs kysten var livlig og skapte mange kontakter med utenverden mot nord, sør og vest. - Folk var sjøfarende. Hvor langt kontaktene strakte seg østover i de svære innlandsområdene, vet vi mindre om. Har kontaktene langs kysten satt spor etter seg på de gamle boplassene, og hvordan kan vi i tilfelle finne disse? Kan selve måten å bo på ha noe med langveis kontakter å gjøre eller er det bare selve funnene som kan si noe om dette? Denne artikkelen vil drøfte disse spørsmålene.

En gardshaug er en boplass der det har bodd mennesker i mange hundre år. Gjennom tidene har det hopet seg opp store avfallsmengder og rester av bygninger innenfor et lite område. Tykke, lite nedbrutte avfallslag (kulturlag) er blitt dannet. De minner ofte om mørk, feit matjord. Det er forresten ikke uvanlig at

jord fra gardshauger er blitt solgt som blomsterjord. Det er kjent gardshauger langs hele den nordnorske kysten.

Det var i de første århundrene etter Kr.f. at menneskene på Helgeland begynte å bosette seg i gardstun som etter hvert ble omdannet til gardshauger. Den aller

eldste dateringen er fra Sandnes utenfor Sandnessjøen. Allerede rundt år 0 dyrket en bygg her. På mange gardshauger ligger det fremdeles gardstun. Det er derfor mulig at det på mange plasser har vært gardsbosetning mer eller mindre sammenhengende på samme sted i ca 1500 år eller mer. Gardshauger fortsetter imidlertid å etableres videre framover i tid. Vanligvis ble gardene som lå samlet på gardshaugen utflyttet ved utskifting i slutten av 1800-tallet. (I SPOR 2/1986 kan du lese mer om gardshauger på Helgelandskysten.)

Gardshaugbosetning - en boform som er spesiell for Nord-Norge?

Hvor enestående er nå gardshaugboplassene? Har de livlige forbindelsene langs kysten gitt impulser som kan ha innvirket på måten å bo på og bidratt til gardshaugdannelsen? Vi vet at det bl.a. i Danmark og i Friesland, dvs nordre del av Nederland og nordvestre del av Vest-Tyskland, finnes boplasser som minner om de nordnorske gardshaugene. Boplassene i Friesland kalles "terpen" eller "wurten". Disse består av kulturlag som kan være flere meter tykke. Her har det gjennom århundrer ligget gardert tett sammen. Fortsatt er det ofte gardert her. På toppen av boplassen ligger det gjerne en kirke. Funnmaterialet ligner litt på det vi finner i gardshaugene i Nord-Norge, men er ofte bedre bevart. Det består av gjenstander som hører til en gardsbosetning. De gir inntrykk av velstand. Blant annet er det verdt å nevne at de inneholder mange romerske funn.

Bakgrunnen for "terpen- og wurten-boplassene" er imidlertid annerledes enn for gardshaugene. I det pannekakeflate Friesland synker landet hvert år, men i avtagende hastighet. I et slikt landskap må boplassene lages slik at menneskene skal kunne klare seg ved springflo. De er derfor kunstig bygd opp slik at de ligger høyere enn sine omgivelser. Pga naturen måtte menneskene bo på den samme boplassen i mange generasjoner. Først når byggingen av de svære dikene langs kysten tok fart, ble hele landet beskyttet mot havet og en kunne flytte ut på sletten fra de oppbygde boplassene. Da oppsto

Bryggene i Bergen var målet for de fleste båtlastene med tørrfisk fra Helgeland. J.F.L. Dreyer laget flere prospekter fra Bergen omkring 1820. Dette er fra bryggen.

S KONTAKTER

de enkeltliggende friske gardene, som er typiske på landsbygden der idag. Byggingen av diker startet i vikingtid. De første dikene var beskjedne i omfang og beskyttet bare en boplass. Etter hvert gikk folk sammen om å lage større diker slik at større områder kunne sikres. Idag er det ett sammenhengende dike fra Nederland til søndre del av Jylland som beskytter landområdene innenfor. Dette er kanskje de største ingenjörverk menneskene noen gang har laget.

"Terpen- og wurten-boplassene" gir grunnlag til å tenke over hvorfor mennesker valgte å bo på de samme gardshaugene i Nord-Norge i mange hundre år, til tross for at det her ikke var nødvendig av naturlige årsaker. Valgte en i Friesland å bo på "terpen- og wurten-boplasser" også av andre grunner enn at landet sank? Har den lignende boformen i Friesland og i Nord-Norge noe med tette forbindelser over sjøen å gjøre? I begge områdene fantes det sjøfarende folk, og det er mange funn i gardshaugene som opprinnelig er fra disse og nærliggende områder.

Hvis sjøveis kontakter har hatt betydning, kan en vente å finne gardshauglignende boplasser også mellom Friesland og Helgeland. I begge Trøndelagsfylkene er det kjent slike boplasser i kyst- og fjordområdene. Leting etter gardshauger i deler av Romsdalen har vist at de ikke er vanlige der, men at de likevel finnes. På garden Bremsnes på Averøya er en svær gardshaug. Garden har en lang historie og funn herfra vitner om velstand. Vi vet enda ikke om det finnes gardshauger lenger sør langs norskekysten, men resultatene fra Romsdalen tyder på at de ikke er så vanlige.

Svaret på det innledende spørsmålet om gardshaugene vitner om en spesiell boform i Nord-Norge må bli nei, da lignende boplasser som vi har sett finnes bl.a. i Friesland. Årsakene til at "terpen- og wurten-boplassene" og gardshaugene er blitt så like kan imidlertid være vidt forskjellige. Levemåten trenger ikke å ha vært den samme, selv om det er flere tydelige fellestrekk, slik som nærhet til sjøen, deltakelse i sjøfart og gardsbosetning.

Funn fra fjerne strøk vitner om langveis kontakter

Mange av funnene i gardshaugene kommer langveis fra. Blant dyrebein og bruddstykker av klebersteinskar fra hjemlige områder kan man finne skår av dekorert keramikk og fajanse fra Kontinentet og andre fjerne strøk. Til og med porselen som kommer helt fra Kina har funnet veien til gardshaugene!

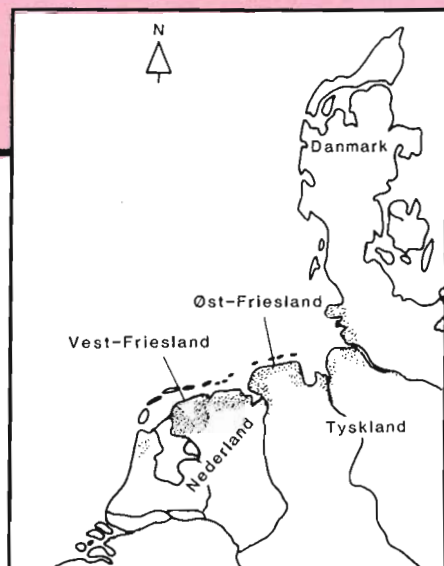
- Keramikk og kritt Piper fra Holland

En stor del av gjenstandene i gardshaugene består av kritt Piper, keramikk og tegl fra Holland. Kritt Pipene er fra 1600- og 1700-tallet og kommer for det meste fra den gamle byen Gouda. De er ofte rikt dekorert, og på stemplene kan man se hvor de er laget. Som oftest blir stemplene ikke funnet. Kritt Pipene er meget skjøre og man finner dem vanligvis i små bruddstykker. Pipene er støpt av pipeleire, som blir nærmest hvit ved brenningen. Den hollandske keramikken er for det meste grovere brukskar av rød gods fra 1500-1700-tallet. Det er heller ikke uvanlig å finne hollandsk fajanse, bl.a. fra Delft, fra 1600- og 1700-tallet. Fajanse fra Delft er jo enda idag regnet som en kostbarhet, som selges i eksklusive butikker i Nederland. Også hollandsk tegl er representert i gardshaugene på Helgeland.

- Keramikk og steingods fra Tyskland

Foruten keramikk og kritt Piper fra Holland, domineres importgodset av keramikk og steintøy fra Tyskland. Det meste er grovere rød gods fra 1600-1700-tallet. Mye av dette var brukt som kokekar. En hel del keramikk fra 1600-tallet som er produsert i Weserområdet, er funnet i gardshaugene på Helgeland. Godset er lyst, nærmest svakt rosafarget og pent dekorert. Det meste av den eldste keramikken som er funnet i gardshaugene er laget i Tyskland. Det er keramikk i blågrått uglassert gods, som var i bruk bl.a. som kokekar. Denne keramikken ble produsert i tidsrommet 900-1250.

Det vanligste steingodset fra Tyskland er de såkalte "bartmannskrukkene". De har fått sitt navn ved at de er dekorert med et mannsansikt med skjegg. Steintøyet fra Tyskland kommer bl.a. fra Frechen, Köln, Langerwehe og Westerwald. Det eldste fra de undersøkte gardshaugene er laget på 1300-tallet.

Kart over Friesland med "terpen- og wurten"-området avmerket.

Ezingen i Vest-Friesland er en av de mest kjente "terpen"-boplassene. Van Griffen, grunnleggeren av de moderne "terpen"-undersøkelsene, ledet store utgravninger her omkring 1930. I dag er bare det nærmeste området rundt kirken igjen. Resten av det tykke kulturlaget er brukt til jordforbedring. I skråningene rundt kirkegården er kulturlaget blottlagt. Foto: Arne B. Johansen, 1988

I gardshaugene finner vi gjenstander fra hjemlige strøk, men også fra mer eksotiske områder. Her ser vi forskjellige funn fra 1700-tallet fra en gardshaug på Tjøtta, Helgeland. Foruten bunnen til en svær glassflaske ser vi kritt Piper fra Holland, kinesisk porselen og trønderske skillingsboller. Foto: P. E. Fredriksen

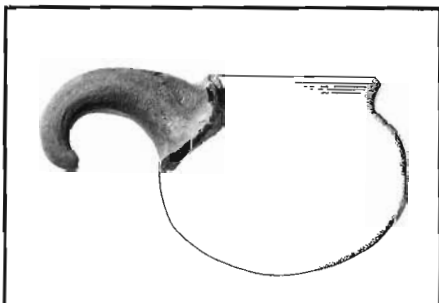
Til venstre: En moderne vase av porselen laget i tradisjonell stil i Delft. Fabrikken hvor den er produsert har vært i drift siden 1653.

Over: Det er funnet mye keramikk fra 1700-tallet i en avfallsgrop i gardshaugen på Tjøtta, bl. a. rødgoods fra Holland. Her ser vi noen større bruddstykker av trebeinte kokepotter som er funnet i denne. Foto: P. E. Fredriksen

- Keramikk og steingods fra England

Av engelske varer finnes grovere keramikk, mest rødgoods, men også en del finere gods som Creamware. I gardshaugen på Sandnes utenfor Sandnesjøen er det funnet et keramikkskår av en såkalt "kanne med ridder med skjegg" laget i York. Dette har nok vært en penere kanne som man har tatt godt vare på. Slike kanner ble produsert ca 1250-1300.

I gardshaugene er det også funnet keramikk og steingods fra Belgia, keramikk fra Frankrike og Danmark og porselen fra Danmark og som nevnt fra Kina.

I gardshaugen på Sandnes ble det funnet deler av et øsekar i blågrå keramikk laget i Tyskland i tidlig middelalder. Tegningen viser karetets form tilpasset foto av hanken. Foto: P.E. Fredriksen

Hvordan har disse gjenstandene kommet i hendene på helgelendingene?

Det er flere muligheter. De kan ha fått tak i dem på markeder som Halsøya i Vefsn, Bjørn på Dønna, Tilrem i Brønnøy eller på det enda eldre markedet på Tjøtta. Mye ble nok skaffet til veie på bryggene i Bergen ved salg av tørrfisk. En kunne også kjøpe fremmede varer av Trondheimsborgere, som reiste langs Nordlands-kysten.

Funnene vitner ikke direkte om kontakter mellom brukeren og Kontinentet, men heller om kontakter mellom kjøpestedet og Kontinentet. Ofte var en kjøpmann i Bergen eller i Trondheim mellomledd mellom den helgelandske og den utenlandske kjøpmannen.

Hvilke muligheter den enkelte hadde til å skaffe seg slike varer, har sammenheng med hvem en var og hvilken tid en levde i. Finnes disse importgjenstandene i alle gardshaugene eller bare i de største? Keramikk fra middelalderen har vi bare funnet i de gardshaugene som vi mener har vært de største sentrene i sitt område. Det er helt tydelig at middelalderkeramikken, som var importgods, var en luksusvare forbeholdt de få. Fra og med 1600-tallet er keramikken vanlig i alle gardshaugene. Nå er den heller ikke alltid importert fra utlandet, da trønderkeramikken er godt representert.

Var det slik at det var de helgelendingene som organiserte tørrfiskhandelen i middelalderen som først kom i besittelse av importgodset, på bryggene i Bergen eller i Vågan i Lofoten? Etter hvert som handelsstedene vokste fram på Helgeland, ble disse varene ikke så sjeldne lenger, og det var større muligheter for de fleste til å få fatt i dem.

De importerte varene, særlig fra middelalderen, illustrerer at samfunnet var preget av ulikhet. Det var ikke på hvilken som helst gardshaug at en kunne briske seg med en dekorert engelsk kanne i keramikk på middagsbordet! De fleste fikk greie seg med kopper og kar av tre og kleberstein.

Takk til Ian Reed som har bistått med bestemmelse av importmaterialet i gardshaugene.

Litteratur:

- De Terpen. Archeologische cahiers 2. Rijksdienst voor het oudheidkundig bodemonderzoek. Amersfoort 1985.
- Reinhardt, W.: Kein Deich kein Land kein Leben. Schriftenreihe der Nordwestdeutschen Universitäts-gesellschaft, Heft 62. Wilhelmshaven 1983.
- Wik, B.: Tjøttaøyene og høvdingmakt for tusen år siden. SPOR 2 1986.
- Wik, B.: Sandnes en storgard i jernalderen. Årbok for Helgeland 1987. Mosjøen.
- Wik, B.: Gardshauger kilde til ny kunnskap om middelalderen. Nordnorsk magasin nr.2 1988.
- Ytreberg, N.A.: Nordlandske handelssteder. Trondheim 1980.

KJENNER DU INGIBJØRG FRA TRØNDELAG?

Ingibjörg er ikke plagiat av en helleristing, men en figur av metalleder. Magen er støpt i bronse, men ellers er hun av jern. Hun ble skapt av materiale fra Vitenskapsmuseets samling, og hennes forskjellige lemmer stammer fra jernalderen. Den høyre armen kommer fra Viggen i Skaun; det høyre beinet fra Hynne i Alstadhaug, Levanger. Det venstre beinet er fra Vang i Oppdal, den venstre armen fra Storborg i Levanger og magen er fra Todnes i Sparbu, Steinkjer. Beina ble funnet i hver sin grav, den høyre armen i en hustuft og de andre er enkeltfunn.

Vi skal nå se litt nærmere på personligheten bak denne mystiske figuren. Ingibjörg har en lang og omfattende ættehistorie. Hennes tiptiptipoldemor er beskrevet av Homer som sigdformet, men utseendet og slektens kjennetegn har variert mye siden den tiden. Om hennes privatliv kan vi avdekke få detaljer på grunn av personlighetsvernets grenser, men vi kan fortelle at hun har en partner. Begge to spiller viktige roller i samfunnet. Mandatet er å overvåke eiendommer og å hindre uvedkommende i å gripe inn i hemmeligheter. Ingibjörgs makt kan være både funksjonell og symbolsk. For lojalitetens skyld har hun av og til fulgt kvinnfolk i graven.

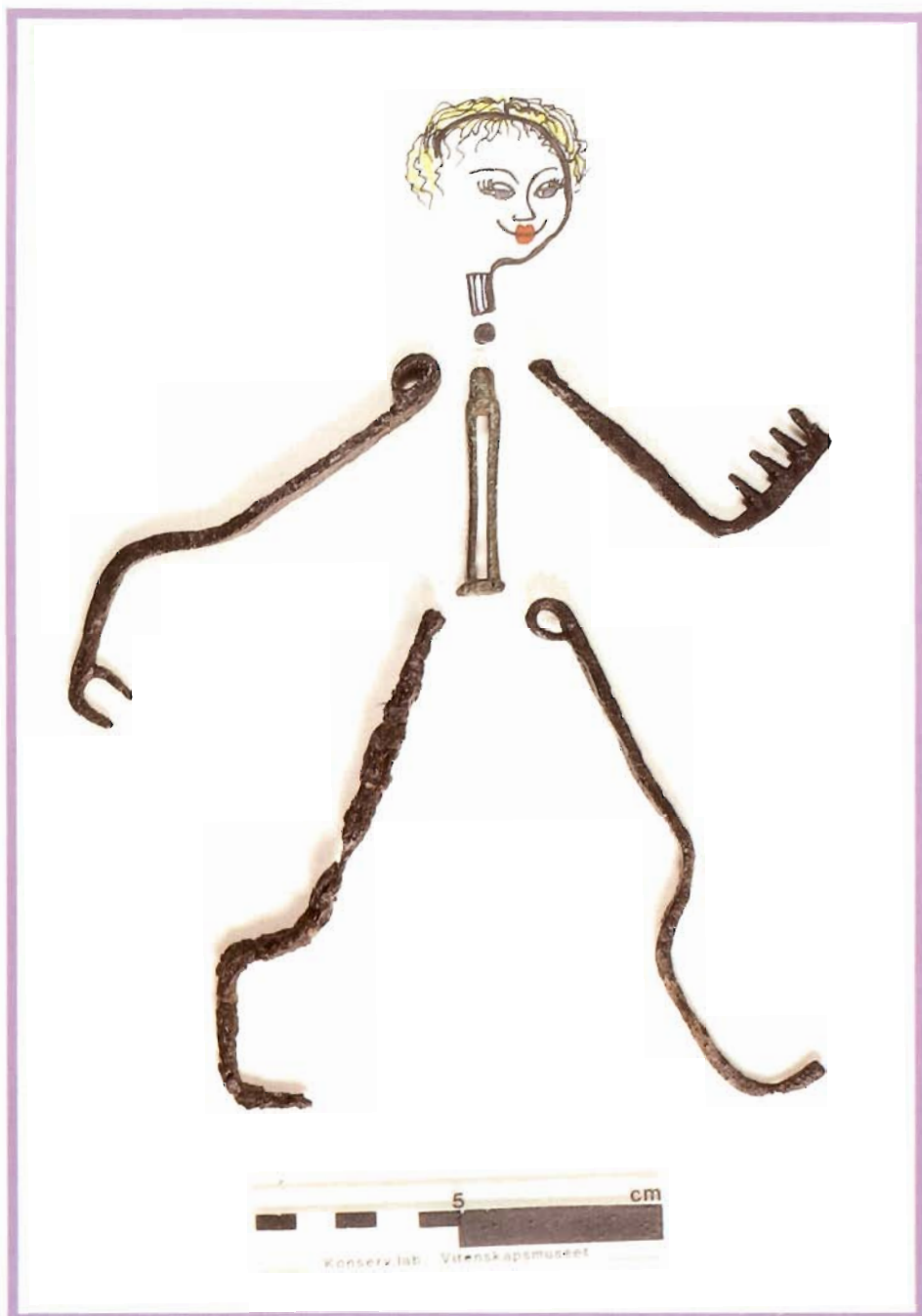
Du kan finne mer ut om Ingibjörg i en artikkel i dette bladet!

Ingibjörg er en viktig skapning også i vårt hverdagsliv. Alle av oss har truffet henne og håndhilst på henne tallrike ganger. Som en hjelp til å avsløre Ingibjörgs identitet har Mai Bye (ved arkeologisk avd.) forfattet en gåte:

*Jeg er din venn, din tjener uten svik,
gjør ingen forskjell på fattig og rik.
Pass godt på meg, da går det vel
fra tidlig morgen til sene kveld.
Men sviktes jeg, lar du meg vandre,
du straffes hardt, - er selv til å klandre!*

På bakgrunn av denne beskrivelsen har du kanskje allerede funnet ut at Ingibjörgs lemmer representerer ulike versjoner av samme gjenstand. Vårt konkurranse-spørsmål er:

Hva slags gjenstand er dette?

Skriv ditt forslag på et postkort med navn og adresse og send ditt svar innen 01.03.1989 til

SPOR - Leserkonkurranse
Arkeologisk Avdeling
UNIT - Vitenskapsmuseet
7004 Trondheim

Som premie vil den uttrukne vinneren blant riktige løsninger få kopi av en bronsedolk fra Todnes i Sparbu. Dolken er omtalt på nest siste side i SPOR.

Vi ønsker lykke til!
Leena Airola

"I AUSTERVEG"

- skandinavisk handel i Russland i vikingtiden

av Anne Stalsberg

SPOR har som undertittel "fortidsnytt fra Midt-Norge". Når vi i dette nummeret likevel skriver en del om skandinavisk handel i Russland er det fordi vi gjerne vil sette Midt-Norge inn i en større sammenheng. Dessuten står denne landsdelen i en særstilling når det gjelder norske kontakter østover, fordi det nettopp her er funnet en del gjenstander som er kommet gjennom Sverige i vikingtiden, fra Finnland og enda lenger østfra. Omtrent en fjerdedel av alle arabiske mynter i Norge er funnet i Midt-Norge. Forklaringen er selvsagt at det ikke er noen kjøl mellom Trøndelag og nåværende Sverige. At Jämtland var norsk frem til 1645 viser også at kontaktene mellom øst og vest har vært gode her.

Når skandinavene i vikingtiden for i austerveg, dro de til landene sørøst for Østersjøen. Begrepet dekker ikke noe avgrenset geografisk eller politisk område. Vi bruker her ordet Russland, selv om heller ikke dette begrepet er entydig. For å være mer presis er det her snakk om skandinavene i det gammelrussiske riket, dvs Kiev-riket. De tilgrensende områder i nord, øst og sør er også tatt med, fordi de

skandinaviske funnene der har klar sammenheng med dem i det gammelrussiske riket. Det gamle Russland var et innlandsrike som kun hadde havkyst aller innerst, sørøstligst i Østersjøen, i Finskebukta. Det er viktig å merke seg at Polen og de baltiske statenes territorium ikke er inkludert i det Russland som omtales i denne artikkelen. Kiev-fyrstene hersket ikke over disse landene.

Ferdselsveiene

Når vi snakker om handel til sjøs har vi nordmenn vanskelig for å forestille oss at det ikke trengs hav for å drive skipsfart. Riktignok har det vært drevet skipsfart på de større innsjøene, men norske elver egner seg stort sett lite for sammenhengende seilas. Derfor har det da heller ikke oppstått noe nett med elvekommunikasjon i fjellandet Norge.

Annerledes har det vært, og er det fremdeles, på det europeiske kontinentet og mange andre steder i den flatere del av verden. Det europeiske kontinentet gjennomskjæres av en rekke lange, brede og stilleflytende elver som har vært selve livsnerven i kommunikasjon og bosetning. Ved elvene lå byene, der gikk handelsferdene, der seilte kongens menn og hærene som ikke sjelden var på ferde.

Også vikingtidens skandinaver benyttet seg av de europeiske elvene. I Vest-Europa angrep de for eksempel Paris, som jo ligger langt inne i landet. Men aller størst betydning for skandinavene fikk elvene i Øst-Europa. Langs dem kunne de ta seg frem med båter fra Østersjøen både til Kiev, Bysants/Konstantinopel, Bulghar og Det Kaspiske Hav.

Novgorod! sagaenes Holmgard. Bildet er tatt fra et av tårnene i byborgen (som på russisk heter "kreml"), mot sør. Til venstre ser en ei bukt av elva Volhov som renner ut av Ilmen-sjøen, som vi kan skimte som en del av horisonten. I bakgrunnen ligger Jurjevkløsteret, et av Russlands rikeste. Det ligger der Volhov renner ut av Ilmen (mot oss). I dette landskapet var det Olav den hellige lengtet hjem, og startet ferden som endte på Stiklestad. Foto: A. Stalsberg

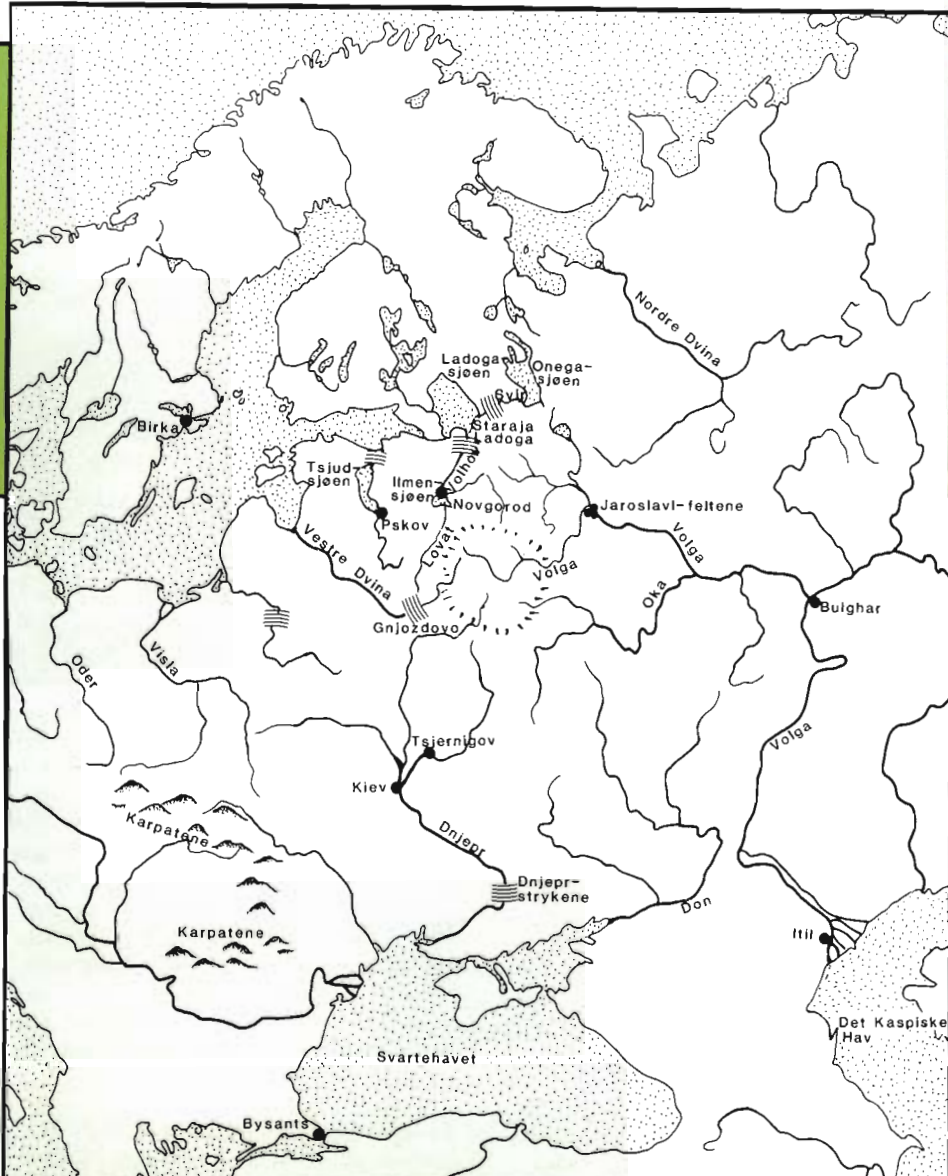
Det er en viktig forskjell mellom elvene i Vest- og Øst-Europa. I Vest-Europa begynner de oppe i fjellene, mens de i Øst-Europa begynner på jevnt avrundede, vide høydedreag. Man kan seile eller ro helt opp til elvenes utspring, og derfra dra båtene over til en av de andre elvene. Dette kunne være forholdsvis korte strekninger, men noen kunne være opptil 20-30 km lange. I våre dager er elvene knyttet sammen med kanaler. Slepingen kunne lettes ved at det ble lagt ut kavler eller at det ble gravet en liten renne i myrlendt lende. Mindre båter kunne muligens dras på hjul.

Ikke alle de østeuropeiske elvene renner like jevnt og fredelig hele veien, noen steder var det stryk der båtene måtte dras forbi. Likevel var elveveiene gjennom den østeuropeiske sletten den letteste veien fra Nord-Europa til Sør-Europa. De reisende slapp de vesteuropeiske fjellkjedene og den lange veien over hav som kunne være farlig nok.

De norrøne sagaene forteller mest om ferdseil langs Dnjepr-Volhovveien, som førte til Novgorod, Kiev ("de russiske byers mor") og til keiserbyen Bysants. Reisen ned Dnjepr var ikke uten videre enkel. De beryktede Dnjepr-strykene måtte forseres, og i tillegg var faren stor for å bli angrepet av ulike nomadestammer østfra. Men på 800- og 900-tallet var en annen vei viktigere, nemlig den som førte til byen Bulghar ved Volga-kneet. Dette var en viktig handelsby i det Volga-bulgarske riket. Dit kom araberne med kamelkaravaner sørfra og fra Sentral-Asia. Skandinaverne kom fra vest. De seilte videre ned Volga - arabiske bøker forteller at de plyndret i Det Kaspiske Hav. Men så stor trafikk av skandinaver ned Volga ser det ikke ut til å ha vært, for det er funnet bare en eneste skandinavisk gjenstand nedenfor Volga-kneet, nemlig en doppsko til en sverdslire.

Ikke bare å sitte i båten!

Det kan høres så lett ut i en slik rask beskrivelse av elveveiene. Men drageidene og strykene var selvsagt kritiske

≡ Stryk

● Skandinaviske funn

Valdajhøydene

Kart som viser de viktigste elveveiene i Øst-Europa. Elvene flyter gjennom det østeuropeiske slettelandet som strekker seg fra Uralfjellene i øst til Karpatene i vest. Det er et jevnt rullende slettelandskap der høyeste punkt er 471 moh, gjennomsnittshøyden er 170 moh. Ved elvenes kilder var man på Valdajhøydene, og kunne ta seg frem både i nordgående lei til Lovat, Novgorod og Staraja Ladoga, Østgående til Volga, eller sørgående til Gnjosdovo, Kiev og Bysants. Siden så mange elver har sitt utspring her, ble Valdajhøydene et svært sentralt, strategisk og viktig område for samferdselen. Et av Europas største gravfelt fra 800-900-tallet, med opprinnelig 4-5000 hauger, ligger ved handelsstedet Gnjosdovo ved øverste Dnjepr. Gnjosdovo fikk trolig sitt oppsving nettopp fordi stedet ligger i krysningsområdet mellom nord-sør og øst-vest leiene.

Flere av de viktige elveveiene hadde stryk. Volhov, som renner fra Ilmen-sjøen (ved Novgorod) og ut i Ladoga-sjøen, var med forsiktighet seilbar hele veien, men det er stryk like sør for byen Staraja Ladoga. Dette er naturligvis grunnen til at byen lå akkurat der - dit kunne man seile med Østersjø-båter, men der måtte man laste om, til elvebåter. Andre elver som førte fra det indre av den østeuropeiske sletten til Østersjøen har også stryk som tildels hindrer ferdseilen (merket med tverstreker på kartet): Narva, Vestre Dvina, Neman. Men de mest berømte strykene er "tersklene" i Dnjepr hovedveien mellom Nord-Europa/Russland og Svartehavet/Bysants. Disse strykene var så viktige og velkjente at de hadde både slaviske og norrøne navn!

I tillegg til hovedveien inn Neva og over Ladogasjøen kunne man fra Østersjøen seile opp og forserer stryk i Narva, Vestre Dvina, Neman og iallfall senere Wisla. Av disse har Narva og Dvina etter de arkeologiske funnene å dømme vært de viktigste for farten til Russland.

Staraja Ladoga med gravhaugen "Olegs haug" - den største i området. Til venstre sees elven Volhov sett mot sør, til høyre Johannes døperen-kirken. Foto: Christian Adamsen, 1988

punkter i elveferdselen. De reisende måtte enten ta seg frem med stor forsiktighet gjennom strykene, eller dra båtene forbi og frakte lasten over land. Dette betyr at trafikken lett kunne kontrolleres ved drageidene og strykene. Folk i landsbyene som hadde ansvaret for å stille pramdragere kunne nekte, og et mannskap som bakset med en båt over land var sårbare for overfall. Dette betyr igjen at den som hadde kontroll over Valdaj-høydene med de livsviktige drageidene mellom elvene, var i en maktposisjon.

Vi kan lett tenke oss strabasene med å seile eller ro oppstrøms, og så måtte slepe

båtene over land. Det finnes to fine beskrivelser om dette: Den ene er Frans G. Bengtsons mesterverk av en roman, "Røde Orm". Hans beskrivelser av dragølet kan få mang en leser tørst! Den andre skildringen er den gamle russiske arbeids-sangen, "- pramdragernes sang ved Volga", med de rytmiske "ej ùhnem!", der en formelig kjenner slitet med å hale en pram.

Av og til gikk det selvsagt galt i strykene. Under byggingen av kraftverket i Dnjeprstrykene i 1928 fant arbeiderne fem fine vesteuropeiske sverd på bunnen av elva. Det kan ha vært en våpenhandlers

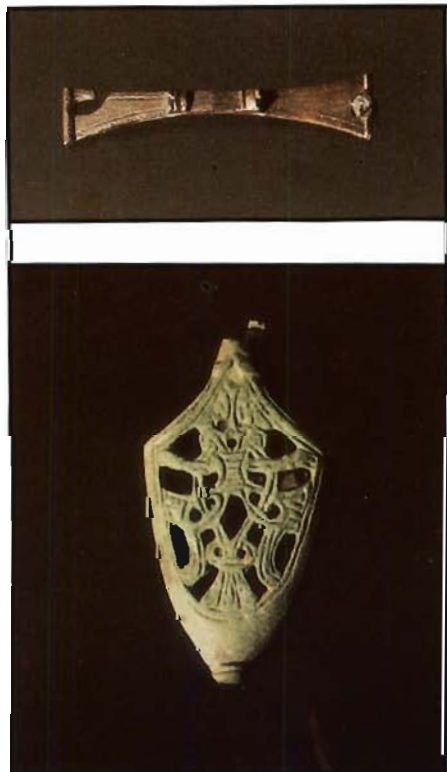
dyrebare last. Skal tro om han som mistet dem bante på norrønt mål?

Det er naturlig å spørre hvor lang tid en ville trenge på en handelsferd gjennom Russland. Erik Nylén regnet ut at han ville trenge 65 dager for å seile fra Gotland til Kiev langs Visla. Keiser Konstantin regnet i år 948 - 950 med at det tok seks uker nedstrøms på Dnjepr fra Kiev. Vi ser fra sagaene at en handelsferd kunne ta en sommer. Det kan høres ut som lang tid, men vi må ikke glemme at all ferdse foregikk i samme tempo. Så lenge konkurrenten eller fienden ikke er raskere, har man god nok tid.

Hvem reiste til Russland?

Når vi snakker om skandinavisk handel i Russland og Øst-Europa er det hovedsakelig svensk handel det dreier seg om. Sverige har av geografiske årsaker vært like østvendt som Danmark og Norge har vært vestvendt. Men det var selvsagt også andre enn svenskene som dro østover - tenk bare på eminenser som Olav Trygvason, Olav den hellige, Magnus den gode - alle konger med tilknytning til Trøndelag.

Til alle tider har særlig Gotland vært viktig i ferdsele over Østersjøen, men akkurat i vikingtiden var det ikke slik. Det er overraskende at i den perioden, på 800- og 900-tallet, begrenset Gotlands kontakter seg til landene sør for Østersjøen, der de kunne få tak i enorme mengder arabiske sølmynter. Men myntene ble gravd ned og ikke omsatt i handelssammenheng. En viktig grunn til at Gotland spilte en mindre rolle på dette tidspunkt er Birka, vikingenes handelsplass ved Stockholm, som var svært aktiv. Det er nettopp fra Birka og Mälaren de skandinaviske funnene i Russland skriver seg. I Vest-

Øverst: Skandinavisk spenne av jern funnet i handelshavnen på Gnjosdovo. Nåla var festet på høyre ende av spennen, og vi ser sporet der nåla ble heftet inn i venstre ende. Denne typen spenner er velkjente i Mälardalsområdet og et godt tegn på at det var derfra skandinaverne i Russland for en stor del kom. Spenna er 7,5 cm lang, og slike spenner ble hovedsakelig brukt av menn. Nederst: Skandinavisk doppsko fra 900-tallet, funnet i handelshavnen på Gnjosdovo. Nøyaktig maken til denne er funnet i Vikna, Nord-Trøndelag (nå i Vitenskapsmuseets utstilling). Doppskoen er i støpt bronse og var beslaget ytterst på tuppen av sverdslira.

Russland begynner de gotlandske funn å dukke opp sent på 900- og tidlig på 1000-tallet - men da hadde Birka sluttet å fungere som handelsplass. I middelalderen ble Gotland en viktig stormakt i Hansaens handel på Øst-Europa.

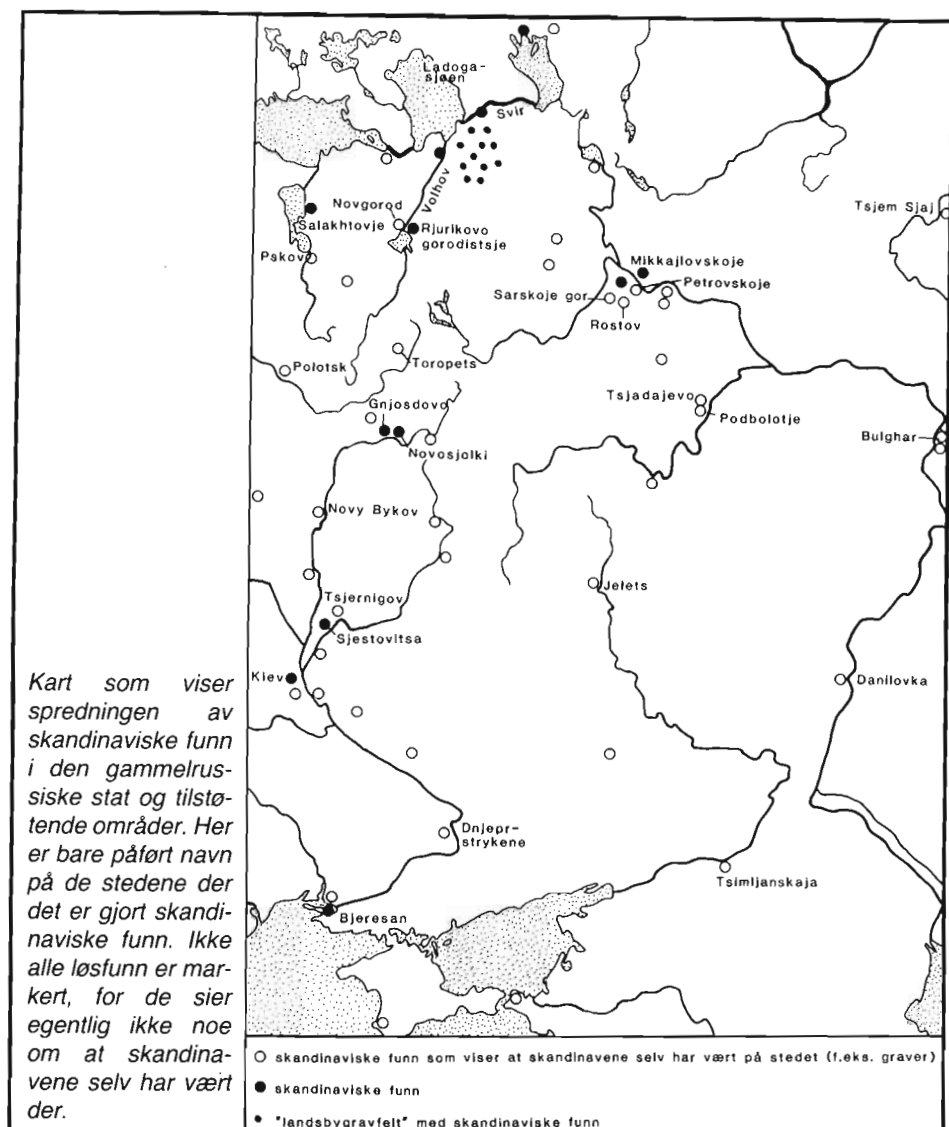
Hvor finner vi spor etter skandinaverne?

Inne i Russland, forbi strykene og drageidene, finner vi de skandinaviske bosetningsfunnene, i kulturlag i handelshavner ("byer") som alle ligger langs de store elvene. Det er også gjort skandinaviske funn på mange gravfelt, og som skattefunn og løsfunn. Funnene fra gravfeltene og handelshavnene er de viktigste når man skal finne ut av skandinavernes virksomhet i Russland. Vi skal merke oss at sporene etter skandinaverne inne på kontinentet bare er å finne i handelshavnene, aldri på landsbygda. Det er bare ved småelvene sørøst for Ladoga-sjøen at det forekommer skandinaviske funn i små landsbygravfelt. Dette er foran, utenfor drageidene og strykene, sett med skandinaviske øyne.

Det eldste skandinaviske funnet i Russland er en kiste med allsidig smedverktøy, datert til omtrent nøyaktig 760 e.Kr. Den er funnet helt på bunnen, blant de aller eldste funnene i Staraja Ladoga, en handelshavn med festningsvoll fra 700-tallet, beliggende like sør for Ladoga-sjøen. Her ligger det også et gravfelt med funn som viser at det holdt til skandinaver her helt fra midten av 700-tallet og ut vikingtiden.

Tidlige funn (fra 800-tallet), er også kommet for dagen ved småelvene sørøst for Ladoga-sjøen, og videre på en handelsplass like ved Novgorod. Det er dessuten gjort funn ved øvre Volga og ved Bulghar ved Volga-kneet. Gjenstander fra 800-tallet er også funnet i Pskov og på Gnjosdovo øverst ved Dnjepr. Gnjosdovo var et viktig knutepunkt med veier som fører ut i alle himmelretninger: mot Novgorod og Staraja Ladoga i nord, mot Bulghar i øst, mot Kiev og Bysants i sør og mot Østersjøen og Gotland i vest. Denne siste veien gikk langs Vestre Dvina eller også forbi Pskov og forbi strykene i Narva. Her ligger et stort gravfelt med 4-5000 hauger, der det er gjort en rekke funn fra 800- og særlig 900-tallet. Disse funnene ligger tildels nord for det som på denne tiden var russisk/slavisk område. Utbredelsen har åpenbart sammenheng med veien som førte til Bulghar.

Kartet blir mer utvidet på 900-tallet. Fortsatt er det funn fra de samme stedene som i århundret før, dessuten ved Oka, og enda viktigere: i Kiev og i Tsjernigov. Inne i selve Tsjernigov ligger to enorme gravhauger med så rike funn at de fortjener navnet fyrstegraver/kongsgraver. Det er funnet sverd i dem og muligens andre skandinaviske gjenstander. Den skandinaviske aktiviteten var størst og mest omfattende i denne perioden.

Funnene reflekterer et aktivitetsmønster som kort kan summeres opp slik: På 800-tallet var skandinaverne aktive fra Ladoga og til Bulghar og også så vidt til Gnjosdovo. På 900-tallet var de også aktive sørover langs Dnjepr. Det er litt merkelig at det ikke er skandinaviske funn i Kiev fra 800-tallet, da både de senere russiske krønikene og de samtidige bysantinske kildene hevder at de var der. Den engelske historikeren Jonathan Shephard mener imidlertid at disse kildene nettopp viser at skandinaverne var et sjeldsyn der på 800-tallet. Det er i så fall ikke merkelig at vi har få arkeologiske funn etter dem.

Sent på 900-tallet og tidlig på 1000-tallet har det inntrått enda en forandring. Da er det ikke lenger skandinaviske funn langs Volga-veien, bare i selve den gammelrussiske staten, langs aksene Volhov-Dnjepr. I osen av Dnjepr ved Svartehavet er det funnet en runestein fra nokså langt ut på 1000-tallet. På den står at "Grane gjorde denne grav etter sin felag Karl".

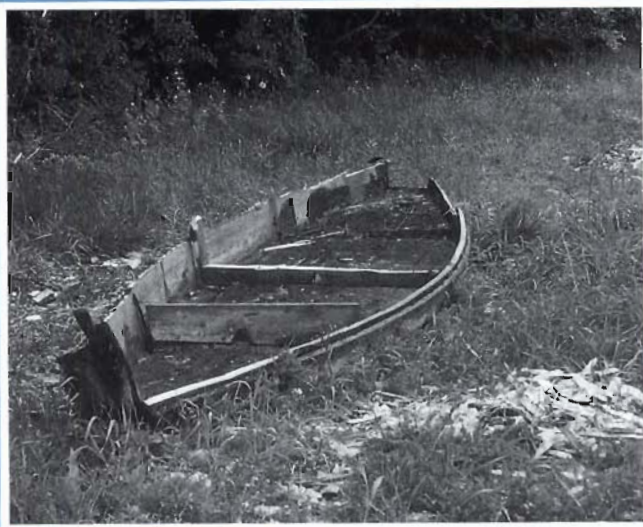
Velkjente skandinaviske funn

Funnene er for det meste av helt vanlige typer som vi finner i skandinaviske

museer. Blant skandinaviske mannsfunn finnes for eksempel sverd, beltespenner og kappespenner samt beslag til belter og verktøy. Av kvinnefunn er det ovale, runde, treflikede og likearmede brosjer, akkurat som de hjemlige. I enkelte graver er det funnet båtnagler, noe som vitner om den skandinaviske skikken å legge den døde i båt ved gravleggingen.

Det er funnet fem runeinnskrifter, fra 800- til 1000-tallet, i Staraja Ladoga, i Novgorod og i Dnjeprosen. På endel arabiske mynter funnet i nedgravde skatter er det ristet inn runer. De kan blant annet ha vært til beskyttelse eller forbannelse over den som urettmessig tok mynten.

Et interessant trekk ved materialet er at så mange funn er knyttet til kvinner. Gravfunnene skriver seg fra 91 mannsgraver, 36 graver med både menn og kvinner - og fra 125 kvinnegraver! Noe av forklaringen er trolig at skandinaviske menn var mer internasjonalt kledd og derfor vanskeligere å skille ut fra andre menn, enn kvinnene som beholdt sin stammedrakt lenger. Uansett hvordan en forklarer at det er færre mannsfunn, så har en betydelig del av skandinaverne i Russland vært kvinner. Det er klart at dette har betydning

Denne båten lå på Gnjosdovo og råtnet i 1968. Den har stor likhet med de norske flatbunnede elvebåtene "ålføyene". Det kan tenkes at de brukte lignende båter på Dnjepr på 900-tallet. Foto: A. Stalsberg

Båtene

Det har vært diskutert hva slags båter som ble brukt langs elvene. De fastboende kunne ha brukt nær sagt hva som helst til daglig. Men de som skulle på langferd, kanskje helt fra Østersjøen til Bulghar eller Kiev og Bysants, må ha hatt skikkelige og egnede fartøyer. Det vi har å bygge på er gravfunn og en beskrivelse av den bysantiske keiser Konstantin fra 948-950, der han forteller om de båtene som ble brukt fra Kiev til Bysants. Han kalte dem "monoxyla", dvs enkeltstokker, enstokker. De var åpenbart stokkebåter, men stokkebåter kan hules ut på mange måter; spennes ut, og gjerne utstyres med noen bordganger. Dermed kunne de bli store. Det er funnet en eikestokkebåt på ca 14 meter. Elvebåtene kan dessuten delvis ha vært sydd. Det kan nevnes at det i en skandinavisk grav fra Gnjosdovo er funnet 276 nagler over et område på 9 x 2 m. Det er fullt mulig som utgraveren sier, at båten har vært under 10 m lang.

En ting må vi kunne si sikkert; at de har hatt båter som var egnet for elvefart og haling over drageid og forbi stryk, hva enten det var østeuropeiske eller skandinaviske båter. Skandinaverne har neppe dradd innover i landet med sjøgående båter: de var for store, for tunge og kjølen stakk for dypt og gjorde også halingen over land vanskelig. Omlasting og bytting av båter er derfor et viktig trekk i dette bildet, og en ikke uvesentlig faktor for dannelsen av tettsteder langs handelsveiene.

Navnene på Dnjepr-strykene:

Den bysantinske keiser Konstantin 7, skrev i 948-952 en håndbok i politikk for sin sønn Romanos: "Om hvordan riket skal styres". Boka var til internt bruk og bygget på informasjonen fra keiserens arkiver, guvernører og fremmede ambassadører. Blant de mange interessante opplysningene i boka er det også en beskrivelse av reisen nedover de fryktede strykene i Dnjepr. Av særlig interesse er navnene på strykene. Konstantin skriver at hver hadde to navn, et russisk og et slavisk. De navnene han kaller russiske, er i virkeligheten norrøne (her er ikke den vanskelige diskusjonen om "rus" alltid betegnet skandinaver berørt). Konstantin forteller også hva navnene betyr.

1. Russisk og slavisk ESSOUI, betyr "sov ikke". Den svenske filologen K.O. Falk tolker navnet som slavisk og betyr "klippeavsatser".
2. Russisk OULVORSI, slavisk OSTROVOUNIPRAKH, betyr "fossens øy". Falk: begge betyr "Holmfoss".
3. Slavisk GELANDRI, betyr "fossens larm". Falk: er norrønt og betyr "den gjallende".
4. Russisk AEIFOR, slavisk NEASIT, "fordi pelikanene har reir i fossen", sier Konstantin. Falk: er skandinavisk - "den alltid voldsomme". Neasit er slavisk - "den umettelige". Konstantin ble forledet av at Neasit ligner det bulgarske ordet for pelikan.
5. Russisk VARONFOROS, slavisk VOULNIPRAKH, "fordi den danner en stor sjø". Falk: det norrøne navnet betyr kanskje "den frie foss", slik som det slaviske navnet.
6. Russisk LEANTI, slavisk VEROULZI, betyr "vannets koking". Leanti kan bety "leende", men Falk mener ordet må bety "den kokende", slik som det slaviske navnet.
7. Russisk STROUKOUN, slavisk NAPRESZI, betyr "den lille fossen". Falk: begge betyr "på strykene".

Litteratur:
Sørensen, Søren: De russisk-nordiske forhold i vikingetiden. København 1973.

for tolkningen av funnene, for vår oppfatning av hva skandinaverne gjorde i Russland, og dermed av deres rolle i det gammelrussiske rikets tidligste historie og kultur. Kvinnefunnene er viktige også fordi de er frie kvinners utstyr. Det var ikke trellkvinner som eide det. Dette betyr nemlig at det bodde frie skandinaviske kvinner, dvs. gifte kvinner i Russland.

Hva gjorde skandinaverne i Russland?

Skandinaverne drev ikke bare handel - det forteller de skrevne kildene klart og tydelig om, og det er bare ytterst sjelden at vi kan si hvilke funn som forteller direkte om handel. Mange funn tyder på at de også hadde andre gjøremål. Før vi går videre inn på handelen skal vi se litt nærmere på hva skandinaverne ellers kan ha foretatt seg.

- Statsgrunnleggere?

I over 200 år har forskere diskutert skandinavens betydning for oppkomsten av den gammelrussiske staten. Den gammelrussiske kroniken forteller nemlig at slaviske og finske stammer i nordvest-Russland i 862 inviterte en svensk fyrste, Rjurik, hans to brødre og deres følge til å herske over dem og holde orden. Særlig vestlige og eldre russiske forskere har tolket det slik at skandinaverne grunnla det gammelrussiske riket. Andre, særlig sovjetiske forskere, hevder at en organisert stat er et resultat av en indre utvikling, og at kroniken prøver å legitimere tronretten til den slekten som hersket over Russland da kroniken ble skrevet.

- Pirater, erobrere eller jordbrukssettlere?

Både norrøne sagaer, arabiske kilder og russiske kroniker forteller om vikingoverfall. Det kan imidlertid ikke ha vært vanlig at skandinaverne stadig kom tilbake som røvere, for da ville vi ikke ha gjort funn som tyder på tilstedeværelsen av familier i handelshavnene. Heller ikke ville overfallsmenn ha blitt begravet på de hellige gravplassene over en periode på halvannet til to hundre år. Funnene tyder snarere på at skandinaverne var akseptert og integrert, og at forholdene var så ordnede at fremmede kunne bo der med sine familier. Det ville dessuten ikke være lett å komme uventet og stikke av uhindret på grunn av de lett kontrollerbare drageidene og strykene.

Enkelte forskere har regnet med regelrett svensk erobring. Det er vanskelig å finne bekreftelse på dette i de arkeologiske funnene, som snarere tyder på integrasjon og aksept. Man skulle heller vente at erobrere ville være mer adskilt enn det funnene tyder på.

Det fredelige bildet kan passe med at skandinaverne var jordbruksemigranter, men det rimer ikke med at vi mangler spor etter dem utover landet, vi finner dem bare i byene. Byene oppstod i områder med

overskudd til å fø en slik befolkning, og det virker lite rimelig at fremmede ville få ta over jorda like ved de viktigste sentraene.

- Leiesoldater og embetsmenn?

Det var naturlig at leiesoldater var forlagt ved handelshavnene som var økonomiske sentra og dermed maktsentra. Disse måtte både kontrolleres og beskyttes. Leiesoldater kan kanskje ha hatt familie. Bildet av skandinaviske familier som levde blant den stedlige befolkningen passer likevel bedre med embetsmenn. Mange av de skandinaviske gravene er rikt utstyrt og passer med embetsmenn høyt oppe i hierarkiet. Det er ikke uvanlig å finne leiesoldater og leide embetsmenn i de tidlige statsdannelsene. De var mer pålitelige enn egne soldater og embetsmenn som lett kunne komme i lojalitetskonflikt hvis det oppstod strid mellom deres egen stamme og brødherren.

Handelsvirksomheten

Det har aldri vært noen uenighet om at handelen har vært viktig for skandinavene i austerveg. Både skrevne kilder og de østlige funnene i Skandinavia viser det. Særlig i kontaktfasens begynnelse må handelen ha vært viktig. Det er ikke vanskelig å forene mønsteret i de skandinaviske funnene i Russland med handel: De skandinaviske funnene er med unntak av Ladogaområdet funnet i handelshavner/økonomiske sentra, der de skandinaviske gravene er funnet innimellom andre graver (integreert), og det er funn som vitner både om menn, kvinner og barn blant skandinavene. Det tyder både på en viss fredelighet i forholdet mellom folkegruppene og at samfunnet var tilstrekkelig organisert til at fremmede familier eller familiemedlemmer kunne bo der.

Det har utvilsomt vært praktisk at de familiene eller økonomiske enhetene som drev handel bodde mer eller mindre fast i handelshavnen. Mens mannen reiste ville kona i alle tilfelle være tilstede og kunne for eksempel benytte sjansen til handel hvis det skulle komme inn et parti gode slaver.

Skandinavene har selvsagt holdt til i handelshavnene fordi det var der markedene var. Men det var også viktig for de lokale makthavere å ha de fremmede i handelshavnene, fordi der kunne deres sikkerhet trygges, og de kunne kontrolleres. Man kunne ikke la fremmede få fri adgang inn i det lokale økonomiske systemet, fordi det ville kunne ødelegge makthaverens kontroll over det lokale økonomiske nettverket. Sovjet av i dag er faktisk et eksempel på denne måten å drive handel på: utenlandske handelsmenn får komme til Moskva og får kontakt med et eksportorgan som har fullmakt til å drive handel med utlandet. Men de får ikke kontakt med produsenten av varen. Innføringen av et annet økonomisk system vil forstyrre systemet.

Sølv - mot pelsverk og slaver

Vikingtiden var en sølvrik tid, og mye av dette sølvet kom fra de arabiske sølvgruvene i Sentral-Asia, særlig via Bulghar. Sølvet var vikingtidens verdimetall. Kongemakten/staten i Mälardalsområdet (Mellom-Sverige) var i ferd med å konsolidere seg og trengte sølv for å sikre seg forbundsfeller. Svearne kunne vel ha skaffet seg sølv gjennom den gamle handelsmakten Gotland, men i stedet valgte de å gå utenom og direkte til sølvmarkedet i Bulghar, langs Neva, Volhov og Volga. Dermed oppstod en livlig handelsvei mellom Birka og Bulghar, og Gotland kom i bakleksa så lenge Birka fungerte.

For å kjøpe sølv måtte svearne ha noe i bytte. De har sikkert brakt med mange slags varer, og ikke alle har etterlatt spor. Det behøver ikke nødvendigvis å ha vært

skandinaviske varer, for handel foregikk også underveis. Araberne var interessert i fint pelsverk (kanskje ikke bare for varmens skyld - fine damer på 1700-tallet i Europa bar pelskrage for at lopper og lus skulle flytte over fra damen til det lune pelsverket). Det kan virke merkelig at skandinavene bragte pelsverk til Bulghar som ligger like sør for Europas mest pelsrike område. Men araberne så sikkert mer på pris og kvalitet enn på opphavssted.

Slaver var en annen vare. Slavehandelen i vikingtiden hadde enorme dimensjoner over hele Europa og i de arabiske landene. Kristne skulle helst ikke selge kristne som slaver. Derfor var hedenske skandinaver og slaver gode å ha. Slavene ble solgt sørover såvel som østover, og den ettertraktede varen ble utvilsomt frembudt på torget i Bulghar. Skandina-

Forts. s 38

EN ARABER HOS VIKINGENE

For omtrent nøyaktig 1000 år siden besøkte araberer at-Tartusji Nordens største handelsplass i vikingtiden, Hedeby. Byen ble også kalt Slesvig, og at-Tartusji bruker det navnet i sin beretning: *"Salaswiq er en meget stor by ved den ytterste ende av verdenshavet. Inne i den finnes det kilder med ferskt vann. Folket der er Siriustilbedere, bortsett fra en liten del, som er kristne og som har en kirke der."* At-Tartusji forteller: *"De feirer en fest, da de alle samler seg for å ære guden og for å ete og drikke. Den som slakter et offerdyr, reiser opp et trestillas (påle) ved porten til huset sitt og plasserer offerdyret på det, om det nå er okse eller en sauebukk eller geitebukk eller et svin. Så vet folk at han har brakt det offer for å ære sin gud. Folks viktigste føde er fisk, for dem er det mange av der. Hvis en av dem får barn, kaster han dem ut i havet for å spare utgiftene".* Videre fortalte han (at-Tartusji) at *"skilsmisse hos dem tilkommer kvinnene. Kvinnene skiller seg når de har lyst til det. Man har der også kunstig fremstilt øyensminke. Når en sminker seg med den, avtar skjønnheten aldri, men tiltar hos menn og kvinner"*. Og han sa også: *"Aldri har jeg hørt styggere sang enn sangen til folket i Salaswiq. Den er en brumming som kommer ut fra strupene deres, i likhet med hundegjøing, og enda mer dyrisk enn den"*.

Dessverre har vi bevart bare denne korte biten slik perseren al Qazeini gjenga den i sin verdensbeskrivelse i 1263. Likevel gir den et glimt inn i den eksotiske byen *"ved den ytterste ende av havet"*. Hedeby lå ved byen Schleswig, noen mil sør for den nåværende dansk-tyske grensen. At-Tartusji var fra Tortosa i kalifatet Cordova i Spania og kom sjøverts til Hedeby. Det er mulig han var jødisk slavehandler - de spilte en viktig rolle i de arabiske landene. Enkelte forskere har tidfestet reisen til 950/960 eller 965/6.

Dette er langt fra den eneste arabiske beretningen som vitner om kontakt mellom skandinaver og arabere. Skandinavene dro ut, både som vikinger og handelsfolk, og særlig i Russland kom de i kontakt med araberne. Det var svensker fra Mälardalsområdet som seilte gjennom Ladoga-sjøen og langs Volga til byen Bulghar ved Volga-kneet, for å kjøpe blant annet arabiske sølvmynter. Araberne kom dit med kamelkaravaner.

Vi vet ikke om arabiske kjøpmenn pleide å reise til vikingbyen Birka utenfor Stockholm. Men når man ser på de arkeologiske vitnesbyrdene om de livlige handelskontaktene østover, ville det forundre meget om ikke en og annen arabisk handelsmann kom til Birka. Araberne hadde stort behov for slaver og pelsverk, som begge var skandinaviske handelsvarer.

Araberne drev livlig handelsvirksomhet i sitt store rike, som i vikingtiden strakte seg fra Spania, Nord-Afrika, Midt-Østen og Sentral-Asia til Kinas grenser. De har etterlatt seg mange *"bøker om ferdselsveiene og rikene"* som de kalte dem. Det var dels rent praktiske reiseførere, dels etterretnings-rapporter, og etterhvert geografiske verker.

Litteratur:

Birkeland, Harris: Nordens historie i middelalderen etter de arabiske kilder. Oslo 1954.

Hægstad, Arne: Har at-Tartusji besøgt Hedeby (Slesvig). Årboger for nordisk oldkyndighet og historie 1964.

HELLERISTNING

av Kalle Sognnes

I Trøndelag er det kjent omkring 200 helleristningslokaliteter. De fleste hører til de såkalte jordbruksristningene som forekommer spredt over store deler av Norden, særlig langs kysten i Norge og Sverige - fra Skåne til polarsirkelen. Overalt finner vi de samme motivene avbildet, og ristningene har vært tolket som uttrykk for en felles skandinavisk religion i bronsealderen.

Mens det første jordbruket var på full frammarsj gjennom Europa, begynte ulike grupper av fangstfolk å lage helleristninger. Disse ristningene, som særlig forestiller dyr, finner vi i dag i Nord-Skandinavia, i sovjetisk Karelen, på den Iberiske halvøy og i Alpene; i områder som var marginale for de første jordbrukskulturene. De har mange fellestrekk, og det kan tenkes at det var kontakter mellom de forskjellige ristningsområdene. Avstandene er ikke større enn at det er mulig. Men mellom dem lå områder som var befolket av mennesker som hadde en annen levemåte og kultur. Det er derfor mest sannsynlig at det dreier seg om parallelle fenomener. Men innenfor det nordiske området kan vi med stor sikkerhet tolke bergkunsten som uttrykk for kontakter mellom ulike regioner og distrikter.

Nordens helleristninger går tilbake til steinalderen, trolig til 4-5000 år f.Kr. Vi skal her se på den yngre gruppen av nordiske helleristninger, jordbruksristningene. De blir i alminnelighet datert til bronsealderen, men noen kan være litt eldre. Særlig i Trøndelag ser det ut til at mange ble laget så seint som i hundreårene omkring Kristi fødsel. Disse ristningene finner vi over store deler av Norden, men framfor alt i Båhuslen og Østfold.

Vitnemål om fellesskap

Hvordan kan vi så vite at helleristningene som finnes i dette området virkelig forteller om et fellesskap og ikke er parallelle fenomener? Avstandene er et viktig argument.

Over hele Norden finner vi de samme båtene avbildet på helleristningene. De kan være tegnet på mange forskjellige måter, men vi finner også nesten identiske figurer. Den øverste figuren er fra Botna i Bohuslän, de øvrige fra Skjeberg i Østfold, Åmøy i Rogaland, Hegra i Stjørdal og Tro i Alstahaug.

Rett nok er det lenger mellom de sørligste og nordligste ristningene i Skandinavia enn det er fra Danmark til Alpene. Men mens det mellom Alpene og Norden er et funntomt område, ligger forekomstene i Norden på rekke og rad, fra Bornholm til Polarsirkelen.

Det viktigste er likevel ristningene selv. De gir på flere måter uttrykk for et fellesskap med hensyn til tanker og trosforestillinger. For det første har bronsealderfolkene delt den tanke at det skulle lages bilder på bergflater, og at det var viktig å lage slike bilder. Videre hadde de en felles oppfatning av hvordan de skulle lage dem og hvordan de skulle se ut. Trolig var det også knyttet felles forestillinger av religiøs og magisk art til ristningene.

Omreisende eksperter?

Ideen om å lage helleristninger kan være oppstått langt borte. Men til forskjell fra oldsaker, som sverd, økser, smykker osv. kan ikke helleristningene selges, kjøpes, byttes eller fraktes. De er laget på stedet der vi finner dem i dag. Spredningen av helleristninger skyldes derfor spredning av tanker og ideer. At vi finner praktisk talt identiske figurer og kombinasjoner av figurer over nesten hele Norden, viser at tanken om å lage helleristninger og kunnskapen om hvordan de skulle lages må ha vært allment kjent og akseptert.

Mot denne oppfatningen kan det innvendes at ristningene kanskje likevel ikke er laget av de innfødte, men av folk som kom utenfra, av omreisende ristere. Denne

tanken har vært framsatt av den svenske arkeologen Mats Malmer for ristningene i Båhuslen, og den kan forklare hvorfor ristninger som ligger forholdsvis langt fra hverandre synes å være praktisk talt identiske.

Bronsealderen var en tid med forholdsvis omfattende handel og varebytte. De mange bronsegenstandene av sørskanadinavisk opphav som vi finner lenger nord, må for en stor del være blitt transportert sjøveien. Råmetallene, kobber og tinn, har kommet enda lenger borte fra.

Det er i denne sammenhengen interessant å legge merke til at mange av de viktigste helleristningsområdene ligger ved naturlige knutepunkter langs kysten, f.eks. ved munningen av Glomma og Skiensvassdraget, på Lista og Nord-Jæren. Også ristningene i Stjørdal og i Alstahaug ved munningen av Vefsnfjorden kan sies å passe inn i et slikt mønster. Tar vi handel og ferdsel langs kysten som utgangspunkt, kan vi postulere at helleristningene ikke ble laget av lokalbefolkningen på disse stedene, men av folk knyttet til handelsekspedisjoner langs kysten nordover fra Sør-Skandinavia. Det ville da være naturlig at båtene, som gjorde denne ferdselen mulig, var det viktigste motivet. Fortsatt måtte vi tolke ristningene som uttrykk for kontakter, om enn på et noe annet plan.

Variasjoner over et tema

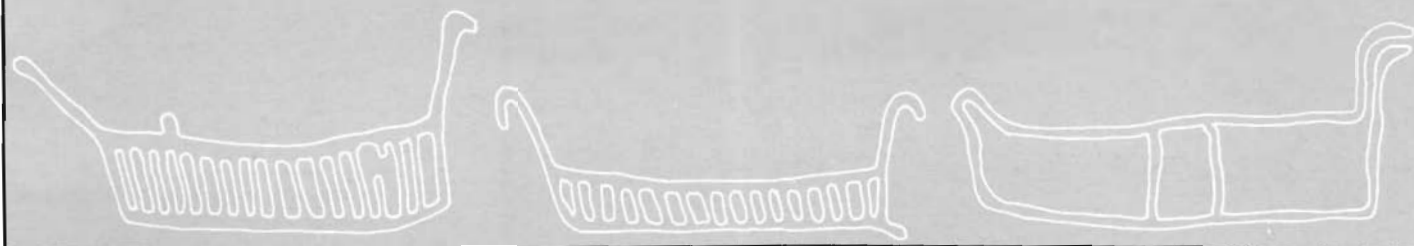
Når vi likevel ikke har særlig tro på en slik årsak til spredningen av jordbruksristnin-

gene, skyldes det flere forhold. For det første er helleristningene slett ikke så like som de overflatisk sett kan virke. De samme motivene går igjen, men studerer vi materialet nærmere, viser det seg at det er store regionale forskjeller. Det kan ha eksistert omvandrende ristere i Båhuslen, men så langt som til Jæren eller Trøndelag har de ikke reist.

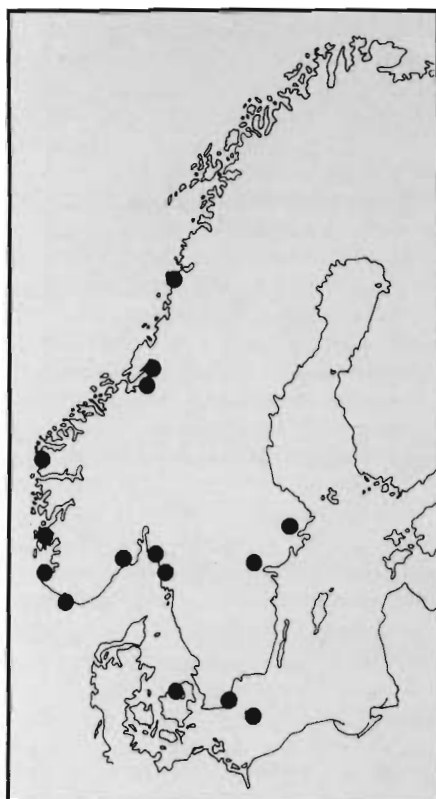
Da jeg for noen år siden begynte å arbeide med de mange ristningene i Stjørdalen, prøvde jeg først å sortere båtfigurene ved hjelp av typeskjema som var utarbeidet for

Både groper og fotsåler er vanlige blant helleristningene. Likevel er det svært sjelden at vi finner de to motivene stilt sammen slik som her. De øverste figurene er fra Fossum i Bohuslän, de nedre fra Røkke og Oppauran i Stjørdal.

I Trøndelag og på Vestlandet forekommer båter som trolig er videreutviklet fra steinalderbåtene. Disse figurene viser at det eksisterte lokale ristningstradisjoner som var uavhengig av impulser fra bronsealderens kjerneområder i Sør-Skandinavia. Figuren til venstre er fra Røkke i Stjørdal, den midre fra Vangdal i Hordaland, mens figuren til høyre er en steinalderbåt fra Evenhus på Frosta.

De fleste større konsentrasjonene av jordbruksristninger finnes langs kysten, fra Bornholm til Vefsn.

forskjellige andre deler av Norden. Svært mange av Stjørdalsfigurene lot seg ikke ordne etter disse skjemaene, og jo lenger borte skjemaene var hentet fra, jo vanskeligere ble det. Dette skyldes åpenbart at stjørdalsristningene, til tross for at de tilhører et nordisk fellesskap, i stor grad likevel er annerledes enn helleristningene lenger sør.

Lokale forskjeller

Det er også forskjeller innenfor et så lite område som Stjørdal, der det først og fremst er kjent helleristninger på Skatval

og i Hegra. Skatvalristningene skiller seg klart fra Hegraristningene, og selv mellom nabogårder kan vi påvise forskjeller.

Munningen av Stjørdalen har trolig vært et viktig trafikknutepunkt i bronsealderen, men dette kan ikke være den eneste årsaken til at det finnes såvidt mange helleristninger i dalføret. Bare noen få ristninger ligger ved elveosen. Enkelte ser ut til å ligge langs gamle ferdselsveger, men ristningene synes likevel først og fremst å ha vært knyttet til bosetningen. Det samme gjelder ristningene i Gauldalen. Hver gård i disse dalene ser ut til å ha hatt sine egne helleristninger. Mest sannsynlig er det derfor at det var det bygdefolket selv som laget ristningene.

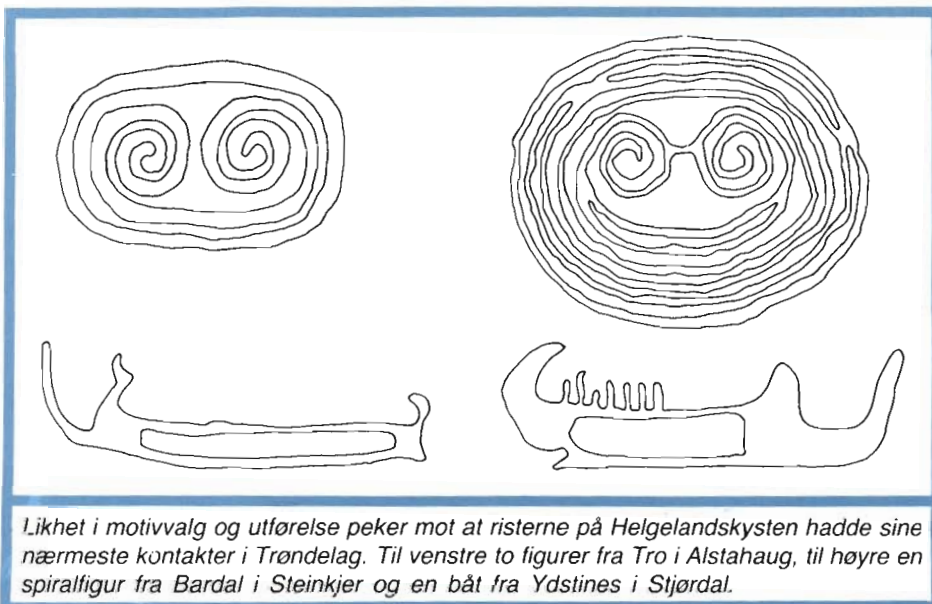
At ristningene er ulike fra ett sted til et annet, skyldes i mange tilfelle at de er av ulik alder. Det synes f.eks. å være tilfelle når vi sammenlikner Skatval og Hegra. I yngre bronsealder var skikken med å lage båtristninger vanlig over store deler av Norden. På Skatval mangler likevel de typiske bronsealderbåtene nesten helt. Båtristningene der er eldre og yngre. I Hegra er det derimot mange bronsealderbåter. På de fleste Hegraristningene virker det som om båtfigurene er laget av samme person, men på nabofeltet noen få meter borte synes en helt annen person å ha vært på ferde.

Trosfellesskap og handelskontakter

Til tross for alle de lokale variasjonene finner vi likevel et felles mønster. Båten var det dominerende motivet, selv om det finnes enkelte lokaliteter der andre motiv dominerer. Ved siden av båtene er det særlig fotsåler og små groper som går igjen. Gjennom det meste av bronsealderen ser det derfor ut til at mennesker over store deler av Norden har hatt et slags trosfellesskap. For dem alle var det viktig med helleristninger, og det var viktig at

disse forestilte bestemte motiver. Det synes også å ha vært viktig at ristningene befant seg i nærmiljøet. De skulle ikke gjemmes bort. Men innenfor dette åndelige fellesskapet var det rom for variasjoner, som for en stor del var lokalt betinget. En ting er å påvise at det må ha vært et trosfellesskap i Norden i bronsealderen, noe ganske annet er det å forklare hvordan dette fellesskapet oppsto og hvordan det ble holdt i hevd. Helleristningene viser at folk i bronsealderens Midt-Norge hadde nære kontakter både mot sør og nord. De viser også at kontaktene mellom den skandinaviske bronsealderkulturens kjerneområder i Danmark og Sør-Sverige og bygdene i Trøndelag og på Helgeland neppe var direkte.

Det eksisterte utvilsomt et fellesskap, men ulikhetene mellom helleristningene i kjerneområdene og utkantområdene er markerte. Og hva som er like viktig: ulikhetene blir større jo større avstanden fra sentrum blir. Nye skikker og trosforestillinger kan spres på mange måter, men felles for alle (i et samfunn uten massemedia) er at de forutsetter direkte kontakter mellom mennesker. Kontaktene kan ha foregått på mange forskjellige måter; gjennom giftermål, allianser og gavebytte mellom høvdinge, handelsferder osv. Helleristninger er ikke noe man kan ta med seg og bytte bort, og det faller vanskelig å tro at spredningen av ristningene f.eks. skyldes giftermål. De har heller ikke en spredning som tilsier at de var spesielt knyttet til høvdingeseter. Men lokale høvdinge eller stormenn kan likevel ha hatt betydning for ristningenes utbredelse. De kan ha organisert et lokalt varebytte og vært mellommenn i handelen med smykker og andre praktgjenstander av bronse som ble importert fra Sør-Skandinavia. Organiserte handelsekspedisjoner kan derfor likevel ha spilt en viktig rolle også for spredningen av bronsealderkulturens religiøse forestillinger. Det faller som nevnt vanskelig å tro at det var ekspedisjonsdeltakerne selv som laget ristningene, men disse menneskene, som må ha reist over store områder, kan raskt ha spredd kunnskapen om nye motiv og forestillinger knyttet til dem.

Likhet i motivvalg og utførelse peker mot at risterne på Helgelandskysten hadde sine nærmeste kontakter i Trøndelag. Til venstre to figurer fra Tro i Alstahaug, til høyre en spiralfigur fra Bardal i Steinkjer og en båt fra Ydstines i Stjørdal.

Litteratur:

- U. Bertilsson: Rock carvings of northern Bohuslän. Stockholm studies in archaeology nr. 7. Stockholm 1987
M. Malmer: A chorological study of north European rock art. Kungl. Vitterhets historie och antikvitetsakademien, antikvariska serien nr. 32. Stockholm 1981
K. Sognnes: Bergkunsten i Stjørdal 2. Typologi og kronologi i Nedre Stjørdal. Gunneria nr. 56. Trondheim 1987

BREV - SPALTE

Til brevspalten:

Etter å ha lest den meget interessante trykksak SPOR, sitter jeg igjen med et spørsmål når det gjelder runenål av bein på side 8, SPOR 2/1987: Hva skal det runde hullet tjene til? Det blir ikke nevnt i teksten. Skal det forstås slik at man når man skulle begynne å spote, så stakk man spotegarnet inn gjennom hullet? Så ville det bli lettere å få tråden fram til spissen av nålen. Et lite spørsmål, men det ligger liksom og murrer i hjernen.

Samtidig må jeg takke for det gode innhold i heftene, det kan skjerpe folk, så de mere legger merke til om der er "spor" etter gammel tid.

Meldingen om Museum på Borgund/Ålesund var kjærkommen for meg. For akkurat i disse dager (april 1988) er det avertert pensjonisttreff på Borgund Folkehøgskole. Da kunne der bli råd med å besøke museet. Og bra var det at man fikk museets telefonnr., så man vet besøktiden eller tidene.

For å sitere en av Roma's talere - jeg vet ikke om det var Cicerone - "Ellers er det min mening", at jeg er spent på om der blir kartlegging av gravfelt på Holm i Bindal. Solstad og Hall er jo ikke saumfaret. Der er jo ikke så veldig mange graver, men en del. Jeg har registrert en trekant-røys, den eneste jeg har sett. Ved Hallsjøen. Landingsplassen for folk på Hall. Og på Solstad var i mellomalder en kirke. Den har vel vært av tre, og en tid var der vel rester av sylmuren, som de sier på de kanter av landet, grunn-muren sier vi. Og der er prosjektert veg fra Fiskerosen og over Solstad og videre til Holm.

Jeg fikk innsendt en glassperle med mønster fra Solstad, så der har vært graver.

Johs. Dahl
Florvåg v/Bergen

Svar:

For å ta det siste først: De fleste gravhaugene vi kjenner på Holm har du selv på en meget fortjenstfull måte beskrevet og

sendt inn opplysninger til Vitenskapsmuseet om. På grunnlag av disse ble det i 1980 gjort videre registreringer på Holm av K. Pettersen fra Vitenskapsmuseet i forbindelse med nydyrkings planer. Opprinnelig var det tenkt at registreringene også skulle omfatte gardene Solstad og Hall. Desverre har det foreløpig ikke vært mulig å videreføre dette arbeidet annet enn som sporadiske befaringer.

Museets distrikt er stort - fra Saltfjellet i nord til Sunnmøre i sør. Med de små midlene arkeologien har er det derfor umulig å drive en like intens registrering overalt. De områdene som registreres først er pressområder der fornminner står i fare for å bli ødelagt og områder som har spesiell forskningsmessig interesse.

Det er meget verdifullt at det blir sendt inn opplysninger om fornminner til de arkeologiske museene slik at de kan brukes som utgangspunkt for videre registreringer. Disse opplysninger om fornminner på Holm og andre steder i Bindalen setter vi stor pris på, og de er viktige for arkeologisk arbeid i området framover. Det kan f.eks. gjelde studier av jernalderbosetning ved fjordmunninger eller av kyststrøysenes kulturelle og tidsmessige sammenheng.

B. Wik

Svar på innlegg vedr. runenåla:

Takk for positiv respons på artikkelen! Gjenstandene fra Gamlebyen og opplysningene fra Lettland interesserte meg meget. Teknikken er påvist i flere land og kalles "gjetermaske" i USA og Holland. I Kabyhin pjoner mannfolkene seg luer på samme måte. Arbeidsredskapene er verre å finne, som nåla i høystakken!

Om form eller materiale de var laget av har hatt betydning? En kan godt pjone med vanlig heklekrok, men den helt spesielle formen var funksjonell, maske nr. 1 ble videre enn nr. 2 og lettere å få over. Påtnåla fra Nordiska Museet er 71 mm lang, 22 mm på det bredeste.

Minilengden er ganske typisk, gjerne under 10 mm.

Hullets funksjon? Det er jeg uvis på, men trekker paralleller til Sylvia Groves uttalelse om stilettoens hull: "Like many needlework tools they were worn hanging from the waist - -." Snorgaflene til påting hadde også ofte hull, uten at en kan føle behovet. Et hull til oppheng, f.eks. ved beltet, å la husfruens nøkler og kniv? En parallell til samekvinneres oppheng av sysaker?

Om hullet kunne gjøre det lettere å få tråden fram til spissen av nåla? Ikke umulig, tråden ligger kanskje mer i ro over pekefingeren. Forutsetningen er da at både redskap og garn holdes i høyre hånd. Kroken stikkes i en maske, garnet slås over kroken med høyre pekefinger, mens redskapet et øyeblikk holdes med venstre tommel- og pekefinger. Deretter trekkes garnet igjennom.

Materialet i nålene kan være høyst forskjellig, bein, horn, metall, avbrukne skjær, i det hele tatt det som har vært for hånden. I ett tilfelle har også tinnen av en skilpaddekam blitt til et slikt redskap. Pjonekrokene jeg først ble kjent med var omgjorte skjær av sølv og alpakka. Tidligere eide familien en krok av bein, vakkert dekorert. Sølvkroken ble imidlertid ubrukbar til slutt, slitasken på haken ble for stor, det ble vanskelig å få tak.

De avbildete "heklenålene" fra Gamlebyen er også skadet i spissen. Formen likner ellers mye på pjonenåler, men målene er ikke oppgitt. Tegningen av et annet funn kan også likne. Det stammer også fra de arkeologiske utgravningene i Oslo. Fragmentet kalles "Stykke av beinreiskap" (G 6359), og er bare 64 mm. "Det er laga av sidebein av storfe og kan minne om skaffet på ei skei, "spon", eller ei lita sleiv. Stykket er avbroti i smalenden, og i brotkanten ser ein at det har vori bora

Forts. neste side

eit hol, ca. 5 mm i diameter. Runene er tydelige: "sbita". B i stedet for p kan tyde på at innskrifta ikke er mellom de yngre, blir det sagt, men det er svært usikkert. Navnet på gjenstanden oversettes med Pind, Stikke, Nagle.

Uansett hva disse gjenstandene har vært brukt til så synes jeg det er veldig interessant at runologene våre kan påvise ordene spiter/sbita på arkeologiske gjenstander når en samtidig vet at vestlendingene fortsatt bruker spøt og spøta som betegnelse for strikke/hekleteknikken. En tusenårig tradisjon i det norske språk.

Margrete Morset
Stjørdal

EI FERDAMANNSGRAV?

Under denne overskrift har arkeolog Anne Stalsberg i tidsskriftet SPOR 1/1988 en artikkel om gravfundet ved Fjellguttusjøen, mellom Femund og riksgrensen. Anne Stalsberg skriver videre at grava ble fundet i 1972 og at det er en ferdamanns grav.

Året 1972 må være en trykkfeil eller en misforståelse, for gravfundet er omtalt i Os bygdebok, trykt 1943, der det står: "I prof. Helland's bok: Hedemarkens amt, trykt 1902 anføres: Tolgen herreds (Os sogn) eneste funn fra forhistorisk tid er et gravfund fra yngre jernalder og består av: sverd, øks, 9 pilespisser, ringspenne av bronse, kniv og en brynestein gjennomboet i den ene ende. Fundet er gjort i fjellengnen mellom Femund og riksgrensen ovenfor Lille Guttus utløp i Fjellguttusjøen, i en liten forhøyning i en myr. Altså nu i Engerdalen. (fra 1911) Fundet er i Universitetets samling."

I Engerdal bygdebok, trykt 1969, er det samme funn omtalt. Årstallet 1972 må være en forveksling med den grava som arkeolog Arne Skjølsvold grov ut på fjellet mellom Engerdal og Rendal.

Anne Stalsberg mener at det er en "ferdamann" som er gravlagt ved den gamle ferdselsvei som gikk opp nedre Gauldalen til ca 3 km sør for Støren, der den tok opp Sanndalen til Budal. Derfra tok den opp fra Tovmo, gikk forbi jønnblestringsanleggene mellom Bua og Storbekken over fjellet til det kjente veimerke Forolhogna. Der gikk veien mellom fjellet og sjøen, fortsatte fremover Vangrøftdalen og krysset Glåma øst for Os st. Fortsatte Nørdalen under Hummelfjellets fot, Tufsingdalen og over Femund fra Korneset til Elgå, opp Elgdalen under foten av Herbensfjellet til Fjellguttusjøen og ned langs østra Dalselv til Siljan. Der gikk den inn på den store Romboveien til Østersjøen.

Langs denne veiled gjennom Os er det funnet et sverd ved Narsjøen, tidfestet til

200 til 400 år e.Kr., av fransk opprindelse, en spydspiss i Dalsbygda fra ca år 300, flere stridsøkser og pilspisser fra vikingetid, kornsigd og arbeidsøks fra ca år 1000 og andre ting som viser at det har vært både ferdsel og bosetning før den tid pilegrimene tok til å vandre etter veien til og fra Nidaros.

Det er gjort mange steinalderfunn og funnet rester etter boplasser langs veileden.

Olav Hummelvoll
Os i Østerdalen

Svar:

Takk for interessante opplysninger om denne ferdselsveien som går så og si i rett linje fra Trøndelag og ned til hjertet av Sverige. Den må ha vært et viktig bindeledd mellom vårt distrikt og våre naboer i øst, og derfra også videre til landene omkring Østersjøen.

Når det gjelder året 1972 så er det nok dessverre trykkfeilsdjevelen som har vært på ferde. Dette gravfunnet ble oppdaget nøyaktig 100 år tidligere, i 1872. Vi beklager! Det er forøvrig samme forfatter i SPOR som har skrevet om funnet i Engerdal Bygdebok, og her står året 1872 anført. Mht. tolkningen av denne graven bør man som brevskriveren er inne på ikke se bort fra at graven kan ha sammenheng med bosetning langs denne ferdselsveien. Derfor er det også at forfatteren presiserer at det kan ha vært en ferdamanns grav, ikke at det vitterlig var det.

K.S.B.

Til brevspalten:

Denne gangen vil vi be leserne av SPOR om hjelp.

Fra Hemnesberget på Helgeland har vi fått inn denne skifer-gjenstanden, men vi har aldri sett noe lignende. Vet noen av SPOR's lesere hva dette er? Gjenstanden er 37,5 cm lang og på det bredeste er den 7,5 cm. Den er gjennomboet, og slipt slik at det er egg langs begge langsider. De er imidlertid ikke særlig skarpe. Et par steder på flatene er den blankslipet. Det er mulig

at den i senere tid er brukt som bryne. Gjenstanden er funnet av skoleelev Otto Dagfinn Nilsen, da han sammen med noen kamerater holdt på å bygge en demning i et grustak. Han fortjener en honnør fordi han var så våken!

B. Wik

Til SPOR:

Sannelig er SPOR i alle deler et fint tiltak.

Meget gilt var det for meg å lese om kleberstensbruddene på Tro og Remman.

Noe jeg alltid har funnet meget spennende og viktig er om en kan klare å analysere seg frem til hvorfra, fra hvilket kleberstensbrudd, byggemateriale, og gjenstander i klebersten, kommer. Jeg ble igrunnen gledelig overrasket når De skriver: "Analyse av kleberstein i gjenstander som er funnet i vikingetidsbyen Hedeby, på grensa mellom Danmark og Tyskland, har vist at mye av denne kleberen er hentet fra Øst-Norge og Sørvest-Sverige".

Det ville være interessant å få opplyst hvorfra disse analysene stammer og hvorledes de er utført.

Jens Roll-Hansen
Kristiansand

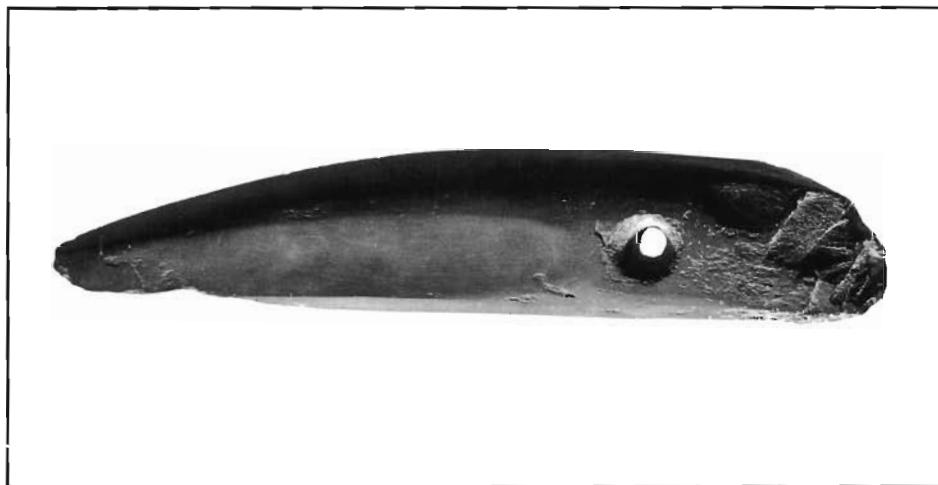
Svar:

Det er fint å høre at Spor blir verdsatt!

De undersøkelsene på klebermateriale fra Hedeby som jeg refererer til i artikkelen i SPOR 1/1987 er dels kjemiske og dels arkeologiske. Ved de kjemiske undersøkelsene ble prøver av 40 gjenstander av kleber fra Hedeby sammenlignet med prøver fra kleberbrudd i Norge og Sørvest-Sverige. Det viste seg at det var størst likhet mellom prøvene fra Hedeby og de fra brudd på den svenske vestkysten og i Østfold.

De kjemiske undersøkelsene forutsetter at kleberstein fra forskjellige brudd har ulike sammensetning av sporelement. Den

Forts. s. 39

Steinalderhusene på Vega er datert

av Hein Bjartmann Bjerck

Hvem har ikke vært fascinert av hvordan filmhelten og superarkeologen Indiana Jones børster vekk støvet nettopp på det riktige stedet ute i den ødste ødemark, lirker løs akkurat den rette steinen, og kan se like inn i fortidens verden? Han trenger ikke å sette sammen mengder av enkelt-data for å finne det han er ute etter - ei heller vente på anslyseresultater. I Indiana Jones' verden ligger alt han måtte begjære i faglig henseende rett foran nesen, bare han letter på den rette stenen. Han trenger ikke engang å skrive på funnposen - det han er ute etter går rett i lomma!

I motsetning til vår eksotiske kollega bruker de fleste arkeologer forholdsvis lang tid på å hale i land viktige oppdagelser. Vi får trøste oss med at vi vanligvis har et langt bedre forhold til lokalbefolkningen.

Når det gjelder de viktige steinalderfunnene fra Vega har SPORs lesere fått følge denne langsomme oppdagelsesprosessen:

I artikkelen "Ti generasjoner fangstfolk på Vega for 8-9000 år siden" (se SPOR

1/1986) fortelles det om hvordan vi gjen-skapte steinalderlandskapet ved å streke opp 60 m -koten på kartet, og om spenningen da vi kravlet opp skråningen som engang hadde vært marbakke, og fikk se steder som hadde vært strender og lune viker for 8-9000 år siden. Hvordan hadde menneskene som drev fangst her ute innrettet seg i dette landskapet? Resultatet var overveldende: Det ble funnet 9 boplasser, et system av stasjoner og leirplasser som tydeligvis har hatt ulik funksjon. På mange av boplassene ble det funnet spor etter hus - tilsammen den

største samlingen av hustufter som kjennes fra eldre steinalder i Norge.

Sommeren 1987 fikk vi anledning til å foreta nærmere undersøkelser i to av husene, som vi redegjorde for i artikkelen "Steinalderhusene på Vega" i SPOR 2/1987. Det viktigste resultatet var at vi fikk bekreftet at de to husene hadde vært brukt på forskjellige måter: Åsgardenhuset var et av flere bolighus på fangstfolkenes hovedbase - Middagskarheia hadde vært en fangststasjon på en liten holme ca 10 km sør for den store Åsgarden-boplassen. Særlig spennende var muligheten for at de to husene kunne ha vært brukt av de *samme menneskene*: To stykker flint, ett fra hver av husene, synes å stamme fra *samme flintblokk*.

Siden sist har vi vasket ut trekullbiter av prøver fra gulvet i de to husene. Trekullet ble sendt inn til 14C-Laboratoriet ved NTH for aldersbestemming. Vi har nettopp mottatt følgende rapport:

Middagskarheia 1	8520 ± 120 (T-7789)
Åsgarden 1, Tuft 2	8330 ± 90 (T-7790)

Dette betyr at det er 68% sannsynlighet for at Åsgarden-huset har vært i bruk en gang innenfor perioden 8240 - 8420 14C år før nåtid, og Middagskarheia et sted innenfor tidsrommet 8400 - 8640 14C år før nåtid.

Dateringene støtter altså vår oppfatning av at husene kan ha vært i bruk til samme tid, og muligens av de samme menneskene. Det er svært sjelden at vi har mulighet til å følge de samme menneskene omkring i landskapet på denne måten. Det er nesten som en føler at en har fått fatt i *personer* som levde for mer enn åtte tusen år siden. Og den følelsen oppnår man ikke ved å halse avgårde etter sjeldne steiner!

Håper den satt, Indiana!

"Stereofoto" av hustufter på den delvis utgravde Middagskarheia.

1. Den hvite snoren markerer innsiden av veggen. Bildet kan betraktes tredimensjonalt gjennom et stereoskop eller ved å se på venstre bilde med venstre øye og høyre med høyre øye. Det er litt vanskelig i begynnelsen - prøv med å holde et stykke kartong mellom bildene og se nedover på hver side av kartongen. Foto: H.B. Bjerck

Merke etter reisande kjøpmenn i mellomalderens Nidaros

av Jan Ragnar Hagland

"Sjølvs om eg meir har vore kongsmann enn kjøpmann, vil eg ikkje lasta deg for å velja det yrket, for dei beste menn søkjer seg ofte til det yrket", seier faren i *Kongsspegelen* når sonen bed om yrkesrettleiing. *Kongsspegelen* er forma som ein samtale mellom ein far og ein son, og i løpet av samtalen får den eldre gjeve den yngre mangt eit godt råd. Dette er norsk litteratur frå midten av 1200-talet, og teksten gir oss m.a. eit levande bilete av kjøpmannsykket i mellomalderen. Den tids kjøpmenn var farande folk som drog vide omkring med sin handel. "Han som kjøpmann skal vera, lyt leggja seg ut i mang ein livsfære, stundom på havet og stundom i heidne land", held faren fram for sonen i *Kongsspegelen*.

Handfaste merke etter handel

Også mellomalderens Nidaros må ha vore ein møtestad for farande kjøpmenn - kjøpmenn som kom med sine skip, gjerne lange vegar over havet, for å driva handel i byen ved utløpet av elva *Nid*.

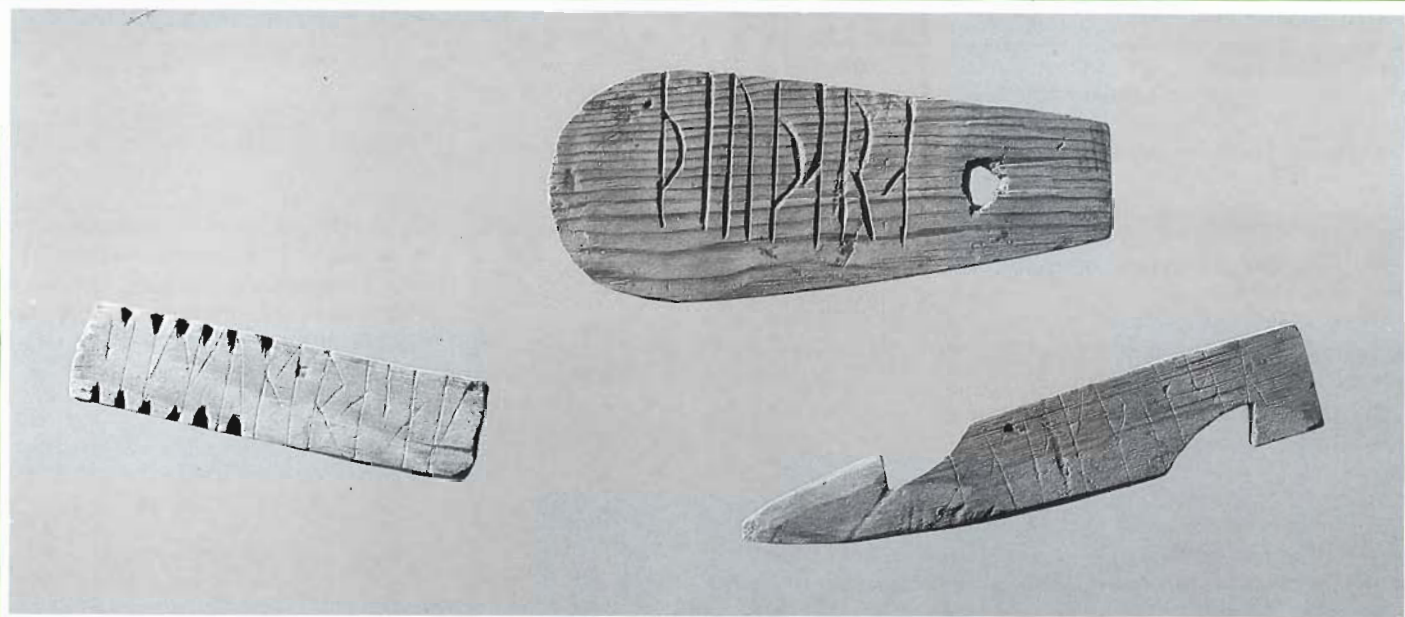
At det har vore drive handel av tilreisande kjøpmenn, veit vi frå ymse slags skriftlege

kjelder. Men vi har også heilt konkrete spor, eller kanskje vi heller skulle seia merke, etter slik handel frå utgravingane som vart gjorde i Folkebibliotekstomta i Trondheim på 1970- og 1980-talet. Alle dei "merkelappane" som er komne fram i dagen ved desse utgravingane, gir oss nemleg heilt klåre vitnemål om gammal handelsaktivitet i byen.

Merkelappane har innskrifter med runer som fortel at "Arne eig", "Orm eig sekken" eller at "Sigmund eig denne sekken" og så bortetter. Dette er eigarmerke som må ha vore feste til varer som har komme til byen med skip frå fjern eller nær.

I dag kan vi ikkje vita kven dei var kvar einskild av desse som har etterlate seg sine eigarmerke på denne måten. Men funna kan til saman fortelja oss ein god del om den handelen dei dreiv og måten han var organisert på.

Tilfanget av merkelappar frå bygrunnen i Trondheim kan utvidast sterkt med same slags funn frå gravingane på Bryggen i Bergen. I alt 125 merke med eigarnamn er funne ved utgravingane i Trondheim og Bergen. Storparten av dei er frå tida mellom ca 1150 og 1350. Det har vore ymse slags oppfatningar om desse merkelappane og kva dei har vore brukte til.

Merkelappar vart laga av tre og skorne til på ulike måtar - kanskje for at dei lett skulle kjennast att. Dei har ulike former for feste - det kan vera eit hol eller hakk som vi ser her. Namnet på eigaren er skrive med runer. Dei tre merke på biletet fortel at "Tjodar eig" (øvt), "Sigmund eig sekken" (t.v.) og "Hallgrimsson" (t.h.). På den siste står det at "Bård eig" på motsett side. Heile innskrifta på det merket blir då "Bård Hallgrimsson eig". Dei små innskrorne hakka på merket til "Sigmund" viser at det har vore brukt som teljemerke truleg i samband med lossing av varene. Foto: P.E. Fredriksen.

Frå først av var dei sedde på som eigarmerking av varer på lager hos handelsmenn i dei to byane. Det er likevel ikkje så sannsynleg at handelsmenn har brukt å merka lagervarer på den måten. Merkelappane er rett nok ofte funne inne i hus, men namna på merka frå kvar funnplass er oftast ulike, også dei som må vera frå om lag same tid. I ei tomt frå Trondheim finn vi til dømes Arne, Kolbjørn, Illuge, Hall og Erling, i ei anna Arne, Torve og Bork, Rivla og Bård og så bortetter.

Islandske kjøpmenn i Nidaros

Vi må rekna det som temmeleg sikkert at alle eigarmerka har komme til byen med reisande handelsmenn eller kjøpmenn, som gjerne kan ha sett seg i livsfare på havet, slik *Kongsspegelen* fortel om. Det vil altså seia at merkelappane må ha stått på varer som har komme med handelskip til Nidaros og Bjørgvin i mellomalderen. Ser vi slik på det, teiknar det seg straks eit spanande bilete av den handelen desse merka har vore ein del av. Mange av namna på merkelappane som er funne i Trondheim, er nemleg slike som ikkje har vore så vanlege i Noreg i tida fram til midten av 1300-talet. Men på Island finn vi dei i vanleg bruk. Namn som *Ari*, *Illugi* og *Hallr* er slike typiske islandske namn på merka frå Trondheim. Det er også reint språklege grunnar til at vi sikkert kan seia at nokre av merka må vera islandske. Eitt av dei har såleis innskrift med namnet *Hrifla*. Det er frå 1200-talet, og slik vart namnet skriva på Island den gongen. I Noreg ville det ha vore skriva utan *h*, altså *Rifla*. Slik kan vi sjå at ein del av namna vi finn på merkelappane må vera islandske kjøpmenn som har komme til byen for å selja varene sine og truleg kjøpa nye for å ha med seg attende. Det gjeld også ein god del av merka frå Bergen.

Vi veit at islandingane kunne gå saman i "felag" som dei kalla det, når dei dreiv handel med utlandet. Det kunne vera fleire kjøpmenn med i eit slikt felag, eller eit kompaniskap, og det kunne vera mange med ombord når dei sigla ut på handelsferd. Det er fortalt om slike ekspedisjonar frå Island i sagaene. I ei saga som blir kalla *Sturlungasaga* og som fortel om liv og lagnad på Island fram til 1200-talet, er det til dømes fortalt om Gudmund biskopsemne som skulle på ferd til Noreg sommaren 1202. Då Gudmund var ferdig til å dra, kom Ravn Sveinbjørnsson som avtala vestfrå for å vera med, fortel sagaen. Dessutan var Tomas Rangeidsson, Ivar Jonsson, Grimnir munk og Øyolf Snorreson med. I alt var det 15 islingar ombord blir det fortalt.

Alle desse kunne ha med seg varer som dei dreiv handel med, når dei kom i land i Noreg. Varene måtte difor merkjast når dei vart tekne ombord, slik at alle kunne vita kven som åtte kva når dei skulle

omsetja lasta, eller faren som dei sa den gongen. Handelslovgevinga i mellomalderen gjorde at merking av gods var spesielt viktig på farefull ferd over havet, slik tilfellet må ha vore med ein del av dei varene som kom til Nidaros på 1100-, 1200- og 1300-talet. Ved forlis skulle nemleg berga gods vera som ei slags forsikring for varer som gjekk tapt. For å få dette til å verka, var eigarmerking av varene heilt nødvendig. Når skipet kom i hamn og varene var selde, hadde merkinga ikkje lenger noko å seia, og "merkelappane" kunne lett gå tapt. Det er desse merka vi no finn i ganske store mengder både i Trondheim og Bergen. Det er ikkje sikkert at alle har vore islandske, men det er ingen ting i vegen for at dei kan ha vore det, dei som er funne ved gravingane her i Trondheim i alle fall. Eitt merke har også drag som vi elles kan finna i runeskrift frå Grønland. Det kan difor også henda at ein nordbu frå utbygda lengst i vest har mista "visittkortet" sitt på ei kjøpmannsferd til

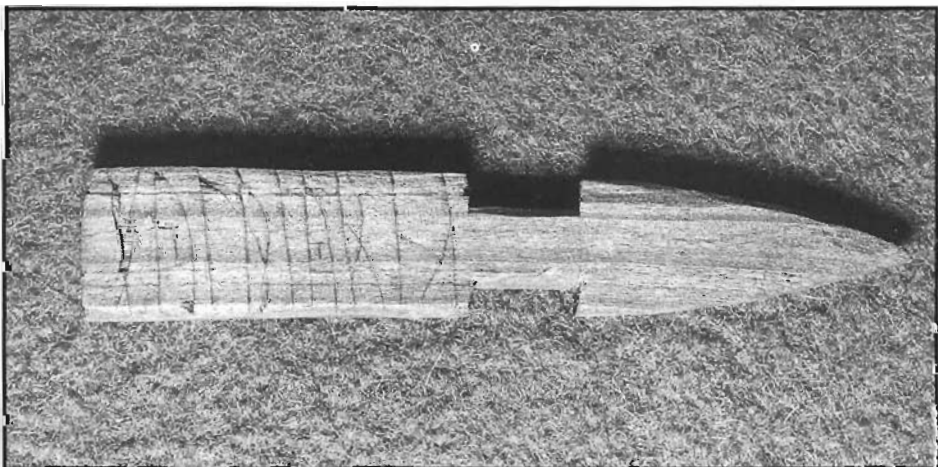
Nidaros på 1200-talet, men heilt sikre på det kan vi ikkje vera.

Kva slags varer

Vi kan i dag ikkje sjå kva slags varer desse merka har vore festa til. Det var sjølvsgitt ikkje nødvendig heller å skriva kva slags varer dei var feste til, den gongen merka var i bruk. Det kunne ein jo sjå der og då! Merkinga har anten berre namnet på eigaren eller eigarane. "Torve og Bork" står det t.d. på eitt frå Trondheim. Vanlegast var det å skriva at "Arne eig" eller "Erling eig" og så bortetter. Men av og til kan det stå noko meir, slik som at "Orm eig sekken" eller at "Sigmund eig denne sekken". Heller ikkje det seier noko om kva slags varer som var i sekken. Truleg var det ull, men den gamle islandske lova frå mellomalderen seier også tydeleg frå om at varer skal pakkast i sekker ombord på handelskip. Så difor kan også desse "sekkevarene" vera anna enn ull.

Eigarmerket til islingingen Hrifla. Namnet er svært sjeldant brukt og er berre kjent frå Island. Skrivemåten med h-rune først i namnet er spesielt for islandsk. Merket er frå 1200-talet. Foto: Oldsaksamlingen.

"Kolbjørn eig" står det på merket: kolbiørna. Skrivemåten med punktert u-rune (rune nr. 2 og 6) og forma på r-runene (nr. 4 og 7) finn vi også i runeinnskrifter frå Grønland. Kanskje var Kolbjørn ein norrøn kjøpmann frå Grønland på handelsferd til Nidaros. Merket er frå 1200-talet. Foto: Oldsaksamlingen.

100 ÅR

Siden

BRONSE KOM LANGVEIS FRA

For en tid tilbake hørte forfatteren av disse linjer et spørreprogram i radioen. Programlederen spurte om innringeren kunne svare på følgende spørsmål: "Hva er eldst av bronsealderen og jernalderen?" Etter en lengre tenkepause kom svaret; "Jernalderen". Hvor galt var det ikke! Selvfølgeligigheter for arkeologen kan volde besvær for den uinnvidde. Innringeren begrunnet sitt svar med at bronse var da et mye finere, blankere og edlere metall enn det rustne jernet.

Javisst var dette riktig, men bronsealderen blir ikke yngre av den grunn. Noen bronser er riktignok yngre enn andre, men de som er fra bronsealderen - vår aller eldste

metalltid - er mellom 2500 og 3800 år gamle. Bronsefunnet fra Sanden er fra ca. 900-800 f.Kr. I arkeologisk terminologi vil det si bronsealderens IV. periode.

Sakene ble funnet i en stenrøys for hundre år siden, i 1888. Det heter seg at bronsene lå samlet i en ring under stenene. Hvilken betydning det eventuelt kan ha hatt, skal vi komme tilbake til nedenfor.

Funnet består av følgende saker: en sammenbøyet armring som er avbrutt i endene, tre runde knapper, et avlangt hengesmykke med tapp i enden, fragment av en såkalt øskenring og 12 smykkespiraler. Disse siste har hørt sammen parvis

gjennom en buet bøyde, slik at de hele smykkene har hatt en brilleform. Således har de opprinnelige brillespiralene utgjort et smykkesett på seks.

Sanden-funnets innhold forteller om langveis ferdsl. Bronsefunnene viser til kontakter langt utenfor Trøndelag, ja endog utenfor vårt eget lands grenser. Det som preger de fleste stykkene er deres østlige opphavsområde. Den ødelagte halsringen kjenner vi imidlertid ingen paralleller til. Dog er det naturlig å søke dens herkomst i øst, hvor mesteparten av de andre sakene kommer fra.

De to bronseknappene er utpreget østlige. Typen er vanlig i sydøst helt ned til det nordlige Adriaterhavet. Ved det velkjente funnstedet *Donja Dolina* ved elven Sava i Bosnien, er det funnet en rekke eksemplarer. Vanligvis ligger de flere sammen, og har da vært sydd på klærne. Gravfunnene viser at dette ofte har vært tilfellet på kvinnenenes skjørt. Enkelte ganger synes det som skjortene har vært helt dekket av disse knappene. I større utgaver har de vært brukt som dekorasjon på seletøy, mens de vanlige små utgavene var kvinnesmykker, noe flere bayerske gravfunn viser. Og det er denne typen som har havnet i jorden på Sanden. I Skandinavia forøvrig er de sjeldne, med noen få eksemplarer fra Sverige. Kontaktveien til Sverige og Norge kan spores gjennom Polen hvor tilsvarende knapper finnes i kvinnegraver.

Like utpreget østlig er de brilleformede hengespiralene. Selv om de har en vid utbredelse, er de av typisk sydøstlig opphav. Bortsett fra to lignende hengespiraler fra Stavå i Oppdal er disse smykkene så vidt vites de eneste av sitt slag i Skandinavia. De andre spiralsmykkene fra Norge, Sverige og Danmark er av en annen art. Hyppigst treffer vi spiralene i det sydøstlige Mellom-Europa. Herfra er de blitt importert til det nordlige Øst-Tyskland, eller de er fremstilt som stedlige

Bronsesakene som ble innlevert fra Viggja i 1888. Øverst til venstre to større og en mindre knapp. Under disse, del av en armring. Nederst til venstre et avlangt, lite hengesmykke. Nedenfor den minste knappen ligger "Øskenringen", som det bare er en liten bit igjen av. Smykkene av trådspiraler (under t.h.) er omtrent så store som kronestykker. Foto: P.E. Fredriksen

Ennå er det ikke påvist sikker koppperutvinning i Skandinavia i bronsealderen. Øya Helgoland ved tyskekysten er det nærmeste bruddstedet. Kopperet kom trolig også fra Sentral-Europa. Tinn - som trengtes for å få bronse - kom fra England og Spania. På den måten forteller bronsefunn i Norge om langveis kontakt og kommunikasjon flere tusen år tilbake. Likhetene i utforming viser også forbindelse mellom gjenstander på fjerne steder.

Fra Sanden i Skaun, Sør-Trøndelag, på et bruk av den middelalderske stormannsgarden Viggja - kom det inn et bronsefunn i 1888. Øystein Johansen - direktør for Videnskapsakademiet i Oslo og spesialist på bronsealderen - forteller om dette.

av Øystein Johansen

etterligninger. Og det er trolig fra de sydlige Østersjø-egnene at våre stykker er kommet til Sør-Trøndelag. Typen er vanlig i gravfunn, enten alene eller flere sammen. Bayerske gravfunn viser at de vanligvis ble båret i en snor om halsen. Enkelte funn fra det før omtalte *Donja Dolina* viser også at de ble båret i et bånd rundt håret med selve smykket hengende ned i pannen.

Det ovale hengesmykket er så vidt vi vet, det eneste av sitt slag i Skandinavi. Slike anheng av høyst varierende former er meget vanlige i Øst-Tyskland. Vårt stykke har meget til felles med lignende bronser fra Øst-Preussen.

Den såkalte øskenringen har i motsetning til de andre smykkene *ikke* østlig opphav. Denne typen er hovedsakelig kjent i Syd-Skandinavia og i Nordvest-Tyskland. Her i landet kjennes forøvrig et lignende eksemplar fra Rogaland. Det representerer trolig et importstykke fra Jylland. Vår ring er sannsynligvis kommet samme veien.

Sanden-funnet gjenspeiler således det som preger hele vår bronsealder; kontakter og impulser fra syd og øst. Østlandet og Syd-Vestlandet domineres av saker som skriver seg fra Syd-Skandinavia, mens mange av bronsene i Midt-Norge har sitt opphav i Øst-Europa. Ettersom Norge selv ikke drev utvinning av de nødvendige råstoffene tinn og kopper, var bronsealderssamfunnet her hjemme basert på - og avhengig av - eksterne forbindelser.

Hvordan skal Sanden-funnet tolkes? Gjenstandssammensetningen og bronsenes fragmentariske tilstand kombinert med funnforholdene tyder på at det ikke skriver seg fra en grav. Snarere utgjør det et såkalt depot. Det vil si gjenstander som

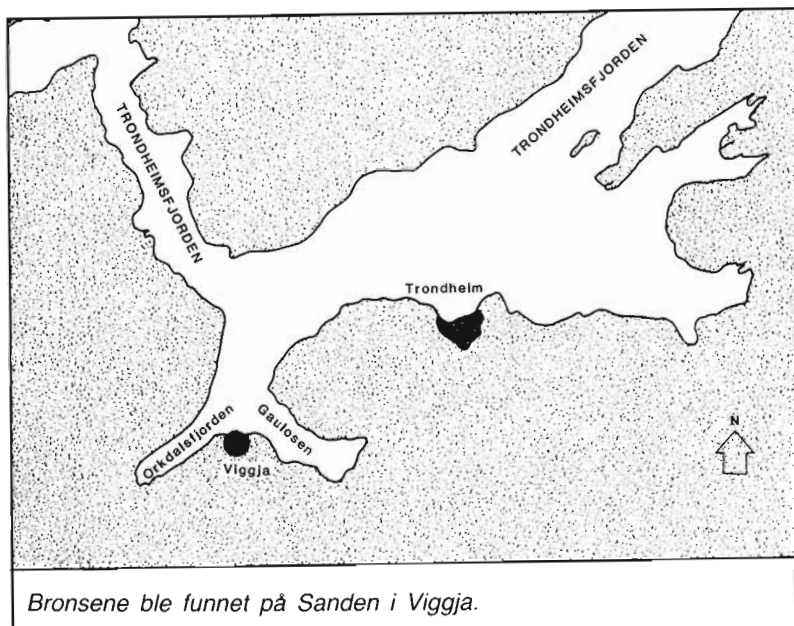
er skjult i bakken som et midlertidig skattegjemme eller er gitt som offer til gudene. I sistnevnte tilfelle er sakene deponert uten henblikk på at de senere skulle hentes frem igjen.

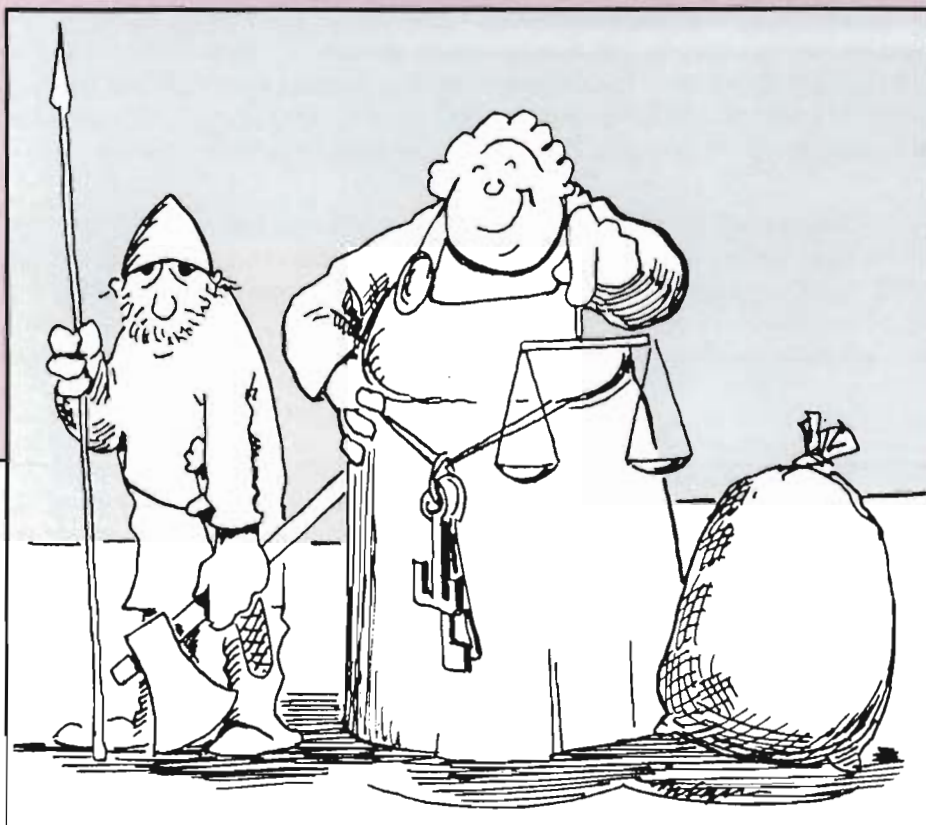
I Sør- og Nord-Trøndelag kjenner vi til 29 funn av denne typen. I det øvrige Norge er det fra Østlandet kjent 70 depoter. Sørlandet har 10, Syd-Vestlandet og Vestlandet har 69, mens det for Nord-Norges vedkommende er kjent ni depoter med metallsaker. Vurderer vi disse tallene i forhold til Sverige og Danmark, får vi et helt annet bilde. I disse landene kan man telle depotfunnene i hundrevis. Dette forholdet viser den forskjell i rikdom og tilgjengelighet på metall det var mellom Norge og Syd-Skandinavia for 3000 år siden.

I Nord-Sverige, Finland og store deler av Norge kan man ikke tale om bronsealder i ordets egentlige betydning, og med samme kulturelle innhold som i Danmark og Syd-Sverige. Selv om forandringene i

det daglige liv var små i de sydlige delene av Norden, innebar metallhåndverkets oppkomst og metallhandelens organisering - om enn ikke i vår moderne betydning av ordet - en viss endring i samfunnsorganisasjonen. Dette blir merkbart gjennom fine praktgaver i Syd-Skandinavia og store røysbegravelser i Norge. Her i landet fikk imidlertid metallkulturen "fotfeste" kun i enkelte områder, som i de mest sentrale jordbruksstrøk. Utenfor disse områdene var det i realiteten bare en kronologisk bronsealder, og noen større endring i livssettet til halvnomadiske jegere/bønder er det ikke mulig å spore.

Det er mot denne bakgrunn vi må vurdere Sanden-funnet. Hvorvidt sakene, da de ble lagt i jorden, har tilhørt en mann eller kvinne, om de kom til Trøndelag som skrapmetall og hvilket miljø bronsene har inngått i, er det vanskelig å si noe om i dag. I alle fall viser importsakene at eieren, uansett kjønn, hadde et materielt overskudd som gjorde det mulig å anskaffe seg et verdifullt og ettertraktet materiale.

Å nei, Leidulf, du kommer ikke langt med den øksa! Tegning: Geir Helgen

TOK VIKTING

av Anne Stalsberg

I en del graver fra vikingtiden er det funnet små sammenleggbare vekter av tynn bronse, eller vekt-lodder til slike vekter. I noen tilfeller er det også funnet fine bronsedåser til å oppbevare den sammenfoldede vekta.

AMASONER I SKANDINAVIA?

- et apropos til handelskvinner

Det finnes et gammelt gresk sagn om et krigersfolk som bare bestod av kvinner - amasonene. De formerte seg ved hjelp av nabofolkens menn. Alle guttebarn som ble født drepte de. Amasonene holdt til ved Svartehavet.

Arabere på 800-1100-tallet kjente godt til den klassiske greske litteraturen. Det må være forklaringen på at flere arabiske forfattere gjengir amasonesagnet i bøkene sine. En versjon forteller om "Kvinnenes by" som lå vest for ar-Rus', dvs. ett eller annet sted vest for eller vest i Russland. Der bodde det kvinner som fikk barn med trelle sine, og som drepte alle guttebarn. En annen versjon forteller om to øyer i oseanet i nord, i "Det mørke hav". På den ene øya bodde det bare menn og på den andre bare kvinner, men de møttes en gang i året.

Det interessante er at de arabiske forfatterne tror det bor amasoner i nordvest. De må ha sett eller hørt noe merkelig om folket på de kanter. De kan ha visst at kvinnene hos skandinaverna, ar-Rus', hadde en selvstendig stilling som må ha forbløffet islamske (og kristne) menn med Midt-Østens syn på kvinnenes plass. De kan til og med ha visst at kvinnene kunne delta i handel. Derfor kan de lett ha fått den greske fortellingen om amasonene i tankene da de så de uventet selvstendige, skandinaviske kvinnene.

Arkeologiens tale

Slikt vektutstyr oppfattes som handelsmannens verktøy, fordi de som drev handel, alltid omtales som menn. Imidlertid er mellom en femtedel og en tredjedel av gravene med vektutstyr kvinnegraver, ikke mannsgraver. Det er ikke uvanlig at den gravlagte har fått med gjenstander som vanligvis tilhører det annet kjønn, men når vektutstyret så ofte er funnet i kvinnegraver, er det for hyppig til å være tilfeldig. Det må bety noe. Vanligvis regner arkeologene med at gjenstandene i en grav har tilhørt den døde. Gjenstanden er derfor det viktigste holdepunkt for å bestemme hva slags person som er gravlagt - smed, bonde, kvinne, mann - (skjelettet er sjelden bevart). På samme måte burde vektutstyr funnet i en kvinnegrav bli betraktet som kvinnens eget verktøy. Likevel skriver arkeologene om handelsmenn. Vektutstyret i kvinnegraver er blitt oppfattet som avskjedsgave fra mannen, at hun døde mens hun passet handelen når han selv var på handelsferd, eller også at det var en mann som var begravet, selv om graven ellers hadde utstyr med kvinnelig preg.

Spørsmålet er om vi kan tenke oss handelskvinner i vikingtiden. Det er velkjent at kvinnene på den tiden hadde en betydelig posisjon og nøy stor grad av frihet. Et godt eksempel er bondekona - husfruen. Hun hadde ansvaret for styre og stell i og ved husene. Husholdningen var

DENS KVINNER AKTIV DEL I HANDELEN?

ingen liten oppgave i et land der det kun gror i et par måneder eller mindre. Hun hadde ansvaret for det som var innlåst. Det ser vi av at det var fire ganger så vanlig for en kvinne som for en mann å bli gravlagt med nøkler eller skindeler. Senere, i middelalderen, sikret lovene henne retten til gårdens nøkler.

Dette betyr at den frie bondekona hadde en selvstendig og viktig oppgave i sin økonomiske enhet, nemlig gården. Riktig nok arbeidet hun hjemme, i den private sfære, og var mindre synlig enn mannen som representerte enheten utad, i den offentlige sfære (for eksempel på tinget, men også her er det unntak).

Bondekona og handelskona kan sammenlignes. Handelsenheten hadde som base en gård på landet eller en bygård, der familien også bodde. I en slik handelsenhet kunne kona ha hatt et tilsvarende ansvar som bondekona. Mannen representerte enheten utad, var på torget, dro på handelsferd. Han var mest synlig. Men den økonomiske enheten, handelshuset, kunne ikke fungere uten kona. Hun stod for den daglige drift, mens mannen var på handelsferd. Funn av vektutstyr i kvinne-

graver tyder på at iallfall noen handelshus organiserte seg på den måten.

Denne ordningen har vært nyttig for skandinaverne i Russland. La oss tenke oss at det bodde en svensk handelsfamilie i Timerjovo ved øvre Volga. Mannen var på reise i den tida elvene var isfrie, kanskje for å skaffe sølv i Bulghar eller ta en tur hjem til Birka med dette sølvet. Handelshuset var likevel i full aktivitet på Timerjovo fordi handelskona var der. Hun kunne passe på når slavehandleren kom til torgs med guttunger som kunne selges videre til araberne som hadde stort forbruk av guttunger som ble trent opp til soldater. Eller kona passet på når bivoksen ble høstet og solgt.

Det er et spørsmål om det er riktig å bruke begrepene handelsmann/handelskvinne for vikingtiden. Det kan heller ha vært familien som drev handel, og både mann og kone måtte ta et tak i økonomien. De kan ha innrettet seg mer ut fra praktiske behov enn ut fra prinsipper.

Kildenes og arkeologenes taushet

Så vidt jeg vet omtaler ingen av de

samtidige skrevne kildene kvinner i handelen. Noe av forklaringen kan være at de er skrevet av kristne og islamske menn som hadde et annet syn på kvinnens plass enn våre hedenske forfedre. Det vil si at disse forfatterne ikke så handelskona. En annen del av forklaringen kan være at handelskona for det meste arbeidet hjemme, dit helt fremmede menn kan ha hatt begrenset adgang.

Det er merkelig at arkeologene ikke har tatt funn av vektutstyr i kvinnegraver mer alvorlig, for dette er ikke noe nytt. Noe av forklaringen ligger i forskningstradisjonen. Arkeologenes kunnskap bygger ikke bare på selve funnene, men også på resultater andre arkeologer har kommet frem til, og også på de rådende samfunnsforhold. Dermed kan eldre resultater overføres over lang tid inntil en eller annen stiller et spørsmålstegn. Arkeologenes syn på kvinner og handel må settes i sammenheng med en tradisjon som går tilbake til forrige århundre. Da var Vest-Europa preget av den borgerlige, kapitalistiske kultur og industrialismen. Noe av det som kjennetegner den såkalte victoriatiden er

Slike små sammenleggbare skålvekter var en nødvendig del av utstyret til den som drev handel i vikingtid. Vektene var følsomme instrument som måtte oppbevares forsiktig. De ble derfor lagt sammen og plassert i en rund metalleske med lokk. Tegning ved Sigmund Alsaker fritt etter illustrasjon av Åke Gustavsson i "Vikingene", Cappelen forlag, Oslo

Skålvækt fra Setnes, Grytten i Romsdal, datert til 900-tallet. Foto: P.E. Fredriksen

synet på kvinnen. Aristoteles's oppfatning av kvinnen som den "uperfekte skapning" lå til grunn. Kvinnen var tander både fysisk og psykisk. Hodene deres tålte ikke selvstendig kunnskap og hadde følgelig intet på et universitet å gjøre. Det borgerlige ideal var den hjemmeverende hustru som en skikkelig mann kunne greie å forsørge. Arbeiderklassens kvinner måtte av pur nød arbeide, men det var borgerklassen som var toneangivende og hadde råd til å sende sine sønner til et universitet for å bli arkeologer. Ingen kan unngå å bli merket av sin tid, enten de godtar eller opponerer. Det er ikke å undre seg over at forrige århundres forøvrige fremragende arkeologer både skrev og mente handelsmenn.

Mange gamle og aksepterte tanker er revidert av nyere forskning, men tolkningen av akkurat denne lille funngruppen - vektutstyret - har holdt seg. Kanskje på tide å sette spørsmålsteget?

Forts. fra s. 25

vene kan ha bragt slaver fra Skandinavia eller kjøpt dem underveis. De har neppe selv fanget dem, for det ville ha skadet det gode forholdet til lokalbefolkningen. De kjøpte dem hos den lokale slavehandleren.

Det kan selvsagt ha vært andre varer, men helst kostbare varer som dertil var lette å frakte. Voks til lys er ett eksempel. Våpen har også vært solgt. Det er vanligvis hevdet at det var høykvalitative, mønstersmidde sverd laget i Frankerriket, som ble forhandlet av skandinavene. Men slike sverd ble også laget i Skandinavia.

Forandringer i handelen

Skandinavene drev handel langs Volga i omtrent halvannet hundre år. På 970-tallet falt grunnlaget for handelen bort. Da var arabernes sølvguver i Sentral-Asia tomme, og de politiske forholdene i kalifatet vanskeliggjorde handel. Bulghar mistet interessen for skandinavene. På samme tid sluttet Birka å fungere, sikkert ikke uten sammenheng med at det var slutt på sølvet. Dermed falt grunnlaget for Volga-handelen bort. Vi ser også at det ikke lenger er skandinaviske funn langs Volga-veien.

På 900-tallet vokser den gammelrussiske staten opp med sine to hovedsteder Kiev og Novgorod. Skandinavene drar derfor dit, dvs nedover langs Dnjepr, ikke bare som handelsmenn, men også som leie-

soldater og embetsmenn for ulike russiske fyrster. Med en stat som selv regulerer handelen blir forholdene annerledes. Nå blir også veien til Bysants åpnet.

En annen forandring som inntreffer i den senere halvdel av 900-tallet er at gottingene igjen kommer med i handelen. Det er gotlandske funn i vestlige deler av Russland. Det er et rolleskifte: Birka ut, Gotland inn for fullt.

Tidlig på 1000-tallet er det slutt på de skandinaviske vikingtidfunnene i Russland. På den tiden blir det ikke laget flere gjenstander i den karakteristiske vikingtidstilen. Det blir også slutt på den hedenske gravskikken med å legge gjenstander i graven. Arkeologen mister disse kildene, og må stole på andre kilder. Mangelen på funn skyldes derfor ikke at det er slutt på merkantile og politiske kontakter.

Gotland fortsatte handelskontakten via Hansaen som hadde eget kontor i Novgorod. De politiske kontaktene fortsatte, noe vi særlig ser i giftemålene mellom skandinaviske og russiske fyrstehus: den svenske kongsdatteren Ingegerd som Olav Haraldson ville hatt, ble gift med storfyrst Jaroslav. Deres datter Elisaveta (Ellisif) ble gift med Harald Hardråde. Sigurd Jorsalfar var gift med en russisk prinsesse, osv.

Hvor ble de av skandinavene som dro til Russland? En del av dem ble selvsagt assimilert, giftet inn i russiske slekter og ble russere. Men en del har nok reist hjem etter en tid i utlandet. De østlige funnene i Skandinavia viser at det var forbindelser den veien. De skandinaviske funnene i Russland gjenspeiler forandringene i moten hjemme i Skandinavia og viser at det stadig har vært kontakt den veien. Man kan godt tenke seg at skandinaviske handelsfamilier, embetsmenn med familier og leiesoldater vendte hjem etter en tid ute.

Jeg har truffet russere som hevder de har vikingblod i årene. En av dem var direktør for museet i Novgorod og het Gormin - Gorm er et skandinavisk navn. Hvorfor ikke?

LITTERATUR:

Litteraturen om emnet er enorm og få fremstillinger er objektive eller uimotsagte. Mye av litteraturen er på russisk. En innføring kan man få i disse verkene: Stenberger, M.: Det forntida Sverige. Almgren, B.: Vikingene. Stalsberg, A.: Skandinaviske vikingtidfunn fra det gammelrussiske riket. Fornvannen Nr. 3 1979. Stalsberg, A.: Skandinaviske vikingtidfunn fra Russland med særlig vekt på kvinnefunnene. Unitekst Nr. 6 1984. (Faglitteratur om emnet av samme forfatter på engelsk, tysk og russisk.)

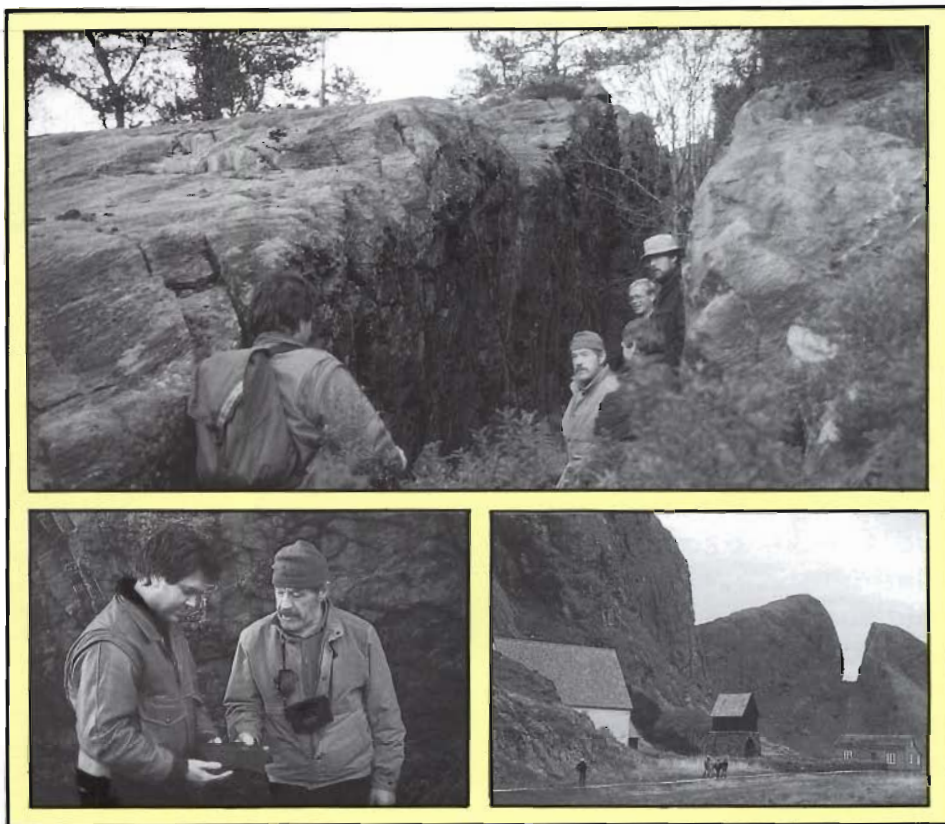
Fin studietur til Florø

Arkeologisk avdeling har ofte hatt sin årlege ekskursjon utalands (Kreta og Gotland m.a.). Men i haust gjekk turen berre til Florø og Sunnfjord. Kvifor? Jau, Florø har etter kvart fått ein velfortjent plass på det arkeologiske Europa-kartet.

I 1970-åra skjedde eit lite forskningseven-tyr her, spesielt ved eit nært samarbeid mellom fagarkeologen Asle Bruen Olsen i Bergen og amatørarkeologen Svein Brandsøy i Florø. (På bildet nedst t.v.: Brandsøy og Hein Bjerck, med ei slipe-plate på ein steinalderbuplass.) Desse tre nøkkelpersonane oppdaga ein serie steinalderbuplassar der bergarten diabas var brukt i mengdevis. Etter noen år fann Brandsøy også kor sjølv steinbrotet var, i ein smal berggang tvers over Stakaneset (bildet øvst). Der var det tatt ut fleire hundre tonn råstoff gjennom fleire tusen år, ca 7000-2000 f.Kr. Over heile Nord-vestlandet finst øksar som er laga av stein nettopp herifrå.

På kvar sin kant av Florø ligg dei store bergkunstfelt i Vingen og Ausevik, med hundretals av hjortefigurar. Kva bilda tyder, fortel - og kva som har føregått på desse stadene, det inspirerte det drama-tiske landskapet i Vingen spesielt til å diskutere.

Ein dag var vi på øya Kinn, med den karakteristiske fjelltoppen Kinnaklova - delt i to ved eit skar. Eit viktig landemerke på kysten her - riktig ei gulltann i havgapet. (Foto under t.h.) Ei steinkyrkje der frå 1100-talet har ei historie knytt til St. Sunniva og Seljemennene. Bergholer med busetting i førhistorisk tid og minner om det store vær-samfunnet her for

Fotos: O. Farbregd

hundre år sidan, da sildefisket var som størst, er tilsaman mange element som gir Kinn ein særmerkt atmosfære.

Arkeologkollega Kristian Jansen var kjent-mann på Kinn. Han viste oss også det store moderne Kystmuseet i Florø som han er styrar for, og som har utvikla seg med rekordfart og har store utbyggings-

planar vidare framover. Ei oppbyggeleg historie i tider som desse...

Planleggar og leiar for turen var Hein B. Bjerck, engasjert i fleire år i Trondheim, men innfødd og lokalkjent i Florø. Han kan notere seg for ein svært velykka og inntrykksmetta tur - i det finaste haustværet.

Oddmund Farbregd

Brevspalten, forts. fra s. 30:

relative konsentrasjonen av sporelement blir bestemt ved hjelp av massespektrometriske målinger. Elektrisk ladete atomer blir løsgjort fra prøvematerialet og sendt gjennom et system av elektriske og magnetiske linser i spektrometret. Der blir de separert slik at den relative mengden av forskjellige sporelement kan bestemmes. Dette er undersøkelser som arkeologer ikke driver med selv, men må få fysikerhjelp til.

Ved de arkeologiske undersøkelserne ble kleberfunn fra Hedeby sammenlignet med

kleberfunn fra områder med forhistoriske kleberbrudd i Norge og Sørvest-Sverige. Det ble da sett på likheter i utformingen av selve gjenstandene, f.eks. hankefeste og dekor på gryter. Det ble også med denne metoden sporet størst likhet mellom funnene fra Hedeby og funnene fra Sørvest-Sverige og Østfold.

Som vi ser er det et omfattende og spennende arbeid å finne ut fra hvilke brudd kleberfunnene kommer. Det er ikke mulig å gjennomføre dette for enkeltgjenstander. Spørsmålene bør gå inn i en

større sammenheng og belyse viktige problem. Vi får håpe at metodene etter hvert kan forbedres, slik at det blir mulig å utføre slike undersøkelser på en enklere måte.

De arkeologiske undersøkelserne av klebermaterialet i Hedeby er skrevet av H. Gjostein Resi i "Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu." Bericht 14. Neumünster 1979. De kjemiske analyserne er publisert i samme bok og skrevet av B.E. Alfsen og O.H.J. Christie.

B. Wik

KONTAKT OVER LAND

- ulike varslingstjenester i eldre tid

av Elling Alsvik

Behovet for rask kontakt over større avstander har vært til stede så lenge menneskene har visst om at de har naboer. Innenfor de fysiske begrensninger datidens teknologi tillot, ble mange sinnrike metoder utviklet. Elling Alsvik ved Trøndelag Folkemuseum forteller om noen av disse.

Budstikka

"Så lot kongen det gå tingbud over hele fjorden og lyste til åttefylkersting på

Frosta. Men bøndene gjorde tingbudet om til hærpil og stevnet sammeri tegn og trell fra hele Trondheimen."

Slik forteller Snorre fra striden mellom Olav Trygvason og trønderne om kristningen av Trøndelag. Begge brukte en velkjent måte å samle folk på: Kongen sendte ut budstikke om ting, men bøndene sendte videre varsel om ufred.

Budstikka som krigsbud hører vi ofte om. "Da lot kongen skjære hærpil" sier Snorre. Hærpilen var ei budstikke som bokstavelig talt så ut som en pil. Etter de gamle lovene skulle en jernpil føres etter hovedruten langs kysten, og så skulle det skjæres trepiler som ble sendt innover landet.

Samfunnsveven

Budstikka var den skyttelen som vevet samfunnsveven, sier Hasund. Den trakk alle de trådene av kontakt og beskjeder mellom folk som trengtes for å holde samfunnet sammen. Ufredsbud er mest husket, men var likevel minst vanlig. Kirkens "kross-burd" gikk oftere, det var ikke like enkelt for alle å holde greie på faste og høytidsdager. Og budstikka varslet ting.

Det ble stevnet til tings for fellestiltak som folk måtte være enige om. Da folket selv utgjorde hærmakten, var det våpenting og ting for vedlikehold av leidangsskip og naust, og senere for utskrivning av mannskaper. Manntallsting skulle fastsette skatten, kirkens menn kalte til ting for å avtale stell av kirke og kirkegård, og på

Tre trønderske budstikker. Alle er hule, og i den i midten ligger ennå den siste tingberammelsen som ble sendt ut, datert 1909. Både denne og trestikka er fra Stod, trestikka har kong Carl Johans monogram, og var i bruk til omkring 1870. Blikksylindren til høyre er fra Leinstrand. Foto: Sjur Fedje, Trøndelag Folkemuseum.

herredstinget gjorde de bestemmelser om stell av bruer og veier. Og det var rettssaker på tinget, både da allmuen selv valgte dommere, og siden, da det var kongemaktens tjenere som dømte. Skulle konge eller bisp ha skyss med hele følget sitt, ble det varslet med budstikke, og det samme om skip skulle trekkes opp eller det skulle gås manngard etter skoggangsmann. Gildene kunne varsle til gravferd etter gildebør, og på Island gikk budstikka når det ble sett hval under land.

Et varsel

Budstikka var et varsel til folk om at noe skulle gjøres. Først når de møtte frem fikk de vite mer. Slik måtte det være når nesten ingen kunne lese eller skrive. Budstikkene fikk riktignok med tiden plass til en meldeseddel om tid og sted. Men de fleste måtte stole på hukommelsen, eller - sa loven - gå tilbake og spørre, om folk ikke var hjemme når budstikka kom.

I dag trenges enda mer av meldinger og kontakt i det innviklede moderne samfunnet. Så nå er budstikka utkonkurrert av aviser og Norsk Lysingsblad og Sivilforsvarets sirenesystem for krisetider.

Vete-ordningen

Raskeste varsel fikk folk når vetene brant. Det heter at det var Håkon den gode som organiserte veteordningen, men trolig har han bare knyttet sammen gamle ordninger i landsdelene. Mange steder finner vi navn på fjelltopper etter denne ordningen, f.eks. Våttakammen ved Trondheim, Våttåsen mellom Klæbu og Tiller eller Vettakollen i Oslo.

Det er Snorre som forteller om Håkon den godes veteordning. Kongen ga en lov om hvorledes leidangen skulle utredes. "Med slikt oppbud fulgte også at de skulle gjøre vete fra de høye fjellene, slik at en kunne se fra det ene til det andre. Og folk sier at på syv netter gikk hærbudet fra sønste veten til det nordligste tinglaget på Hålogaland."

Intet er fullkomment

Det var Eirikssønnene Håkon lå i strid med. Noen år etter at loven ble gitt, kom de nok en gang, med sine egne menn og en danehær. De kom av hav ved Agder. "Vetene ble ikke tent, av den grunn at det brukte å være slik at vetene kom østfra og gikk langs land, men der i øst hadde ingen merket noe til ferden. Men det gjorde også noe at kongen hadde lagt streng straff for den som ble funnet skyldig til at veten ble tent uten grunn. For det var så at når det fór hærskip og vikinger omkring på utøylene og herjet så trodde folk i land straks at det var Eirikssønnene, og så ble vetene tent og det ble hærsmaling over hele landet. --- Dette ble kong Håkon svært sint for, det ble arbeid og omkost-

Svensk rytter med ufredsbud. Budstikka han bærer er svidd i ene enden og har ei reipløkke i andre, som en trussel om brann og galge for den som ikke fulgte budet. Slike budstikker var også vanlige i Norge. Etter Olaus Magnus, 1555.

ninger og ikke noe gagn av det, bøndene ga også vondt fra seg."

Veteordningen var på sin måte god nok, men det kunne altså slå feil. Likevel må systemet ha vært holdt i hevd over lang tid, så mange fjelltopper som er navnesatt etter det. I dag har vi fått radiolinkstasjoner til militært og sivilt bruk på toppene, nesten like tett som de gamle vetene. La oss håpe at dette er mer pålitelig, om det noen gang skulle gjelde.

Meldingstjeneste før elektrisiteten

I alle samfunn er det nødvendig å kunne gi meldinger. Og ofte er det noe som haster. Budbringere kan gi vanlige beskjeder, men signalsystemer som utnytter syn og hørsel over store avstander er mye raskere.

Signalering bygger på at det på forhånd er avtalt at et spesielt signal skal ha en bestemt betydning, som at vetene brenner og varsler ufred. Men det kunne også gjøres mer avansert, slik at enkeltsignaler kunne kombineres til mer sammensatte meninger.

Hvem husker ikke barndommens tam-tam-trommer som sendte meldinger til Fantomet? Eller indianerbøkernes lydløse røyksignaler som var synlige på lang avstand og varslet om urolige tider for engstelige nybyggere? Det var gjerne i ufredstider det var bruk for en god og rask signaltjeneste. Og selv om trommer og båløyk kanskje hadde sine begrensninger,

vet vi at under perserkrigene hadde grekerne et velutviklet signalalfabet, og både Cæsar og Hannibal sendte meldinger over lange avstander.

Romerriket hadde et godt organisert optisk signalsystem. Oppfinnelsen av kikerten på 1600-tallet ga økte muligheter, og etterhvert ble det slik at et nett av signalstasjoner sendte meldinger rundt i Europa ved hjelp av flaggsignaler om dagen og lyssignaler om natten. Til sjøs ble det brukt flaggsignaler som ble sammensatt og tolket etter fastsatte signalbøker.

Samtidig ble de enkle systemene brukt i enkle forhold. Sup-klokka ringte til mat. Gjetere og budeier kunne kalle på hjelp med lur eller bukkehorn, eller bare holde kontakt med hverandre. Alle visste - og vet - hva et hvitt flagg betyr.

Også budstikkene ble brukt lokalt. I en av budstikkene på Sverresborg ligger det igjen sedler med innkalling til lokalt ting i 1909, og på baksidene har mottakerne kvittert gård for gård, ettersom budstikka gjorde sin siste runde i bygda.

Den nye tida ble innvarslet i 1840-årene, da Samuel Morse utviklet sitt signalsystem, bygd på elektromagnetisme og morsealfabetet. Marconi gjorde denne telegrafen uavhengig av ledningen, og siden har det gått slag i slag. I dag kan vi knapt forestille oss hva det betydde for folk å møte fram på tinget eller på kirkebakken og spørre nytt fra fjern og nær.

"JERNLUPP" FRÅ HITRA

- spor etter den eldste handelen med jern i Trøndelag

av Anne-Brith Hatleskog

Sommaren 1987 utførte Vitenskapsmuseet arkeologiske undersøkingar i Aksetområdet på Hitra. Bakgrunnen for undersøkinga var Statoil og Hydro sine planar om å nytta området til ilandføring av olje og gass frå Haltenbanken. Anne-Brith Hatleskog var leiar for desse undersøkingane. I denne artikkelen fortel ho om eit av dei mange spennande funna som blei gjort: Spor etter eit mest tusen år gammalt "jernvarelager".

Før registreringsarbeidet på Hitra starta, blei opplysningar om funn og fornminne frå området innhenta frå Museet sitt arkiv. Her fannst mellom anna denne informasjonen: "På bruket Solvang under Akset i Sandstad er funnet en "myrmaalmblåster". Ferdige jernbarrer fra denne blåster er oppbevart i Akset skole" (Fugelsøy 1958:47). Hitra kommune blei fornminneregistrert for Økonomisk kartverk i 1968-69. I registreringskatalogen står følgjande å lesa under bruket Solvang: "På en sørhellende oppdyrket morenebakke NNV (nordnordvest) for husene er slagg og jernbarrer funnet i jordoverflaten under

jordarbeid. Trolig myrmaalmblester i nærheten".

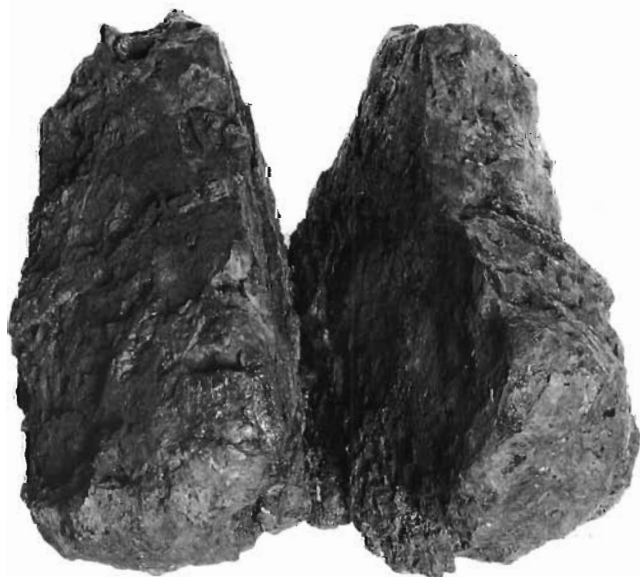
Jernvinne?

Dette var svært interessante opplysningar fordi funna kunne tyde på at eit førhistorisk anlegg for framstilling av jern frå myrmaalmb låg i området. Slike jernvinneanlegg er påviste i innlandet (se SPOR 1/1987), men til nå kjenner ein ingen frå kyststroka i Norge. Dersom jernbarrane og slagget skreiv seg frå eit jernvinneanlegg nær funnstaden, kunne ein forventa å finna større konsentrasjonar av slagg og kanskje brent leire (se SPOR 2/1987).

Slagget utgjer som kjent avfallsproduktet i jernframstillinga, medan den brente leira stammar frå blåsteromnen. Så framti slike funn blei gjort, ville ein vera på sporet av den første førhistoriske jernvinna ved kysten.

Av ovannemnte grunnar var det med stor spenning ein sette i gang undersøkinga av staden der jernbarrane og slagget kom for dagen. Kunne det vera snakk om eit jernvinneanlegg slik funna tyder på? Eller var førekomsten av desse gjenstandane resultat av andre aktiviteter? Dersom det sistnemnte var tilfelle, kva type aktiviteter kunne det dreie seg om? Ville undersøkinga av staden kunne gje svar på spørsmåla?

Det blei tatt ei heil rekkje prøvestikk (40 x 40 cm store prøveruter som blei gravne ned til steril grunn) i venstre delen av den sørhellende morenebakken (nå eng) nord for tunet på Solvang, der det i dag ligg ein brønn. Men dessverre fann ein verken gjenstandar eller kol som kunne setjast i samband med førhistorisk jernframstilling. Dette var eit nedslåande resultat, særleg fordi ein hadde store forventningar til undersøkinga på førehand. Det er skuf-

Ein av fleire jernluppar som blei funne saman med slagg på Solvang for ca. 50 år sidan. Legg merke til kløyvinga i midten, som tyder på at luppen har vore handelsvare. Flatene i det kløyvde snittet er relativt slette, medan overflata ellers er ujamn og ru. Ved å sjå i snittet kunne interesserte kjøparar testa kvaliteten på jernet. Foto: P.E. Fredriksen

fande når forventningane ikkje blir innfridde, men slik går det enkelte gonger.

Ein merkeleg stein

Då det verste mismotet hadde gitt seg skjedd brått noko uventa. Like før me skulle pakka saman utstyret for å reisa vidare kom dotter til grunneigaren med ein "stein" ho hadde funne i løa. Ho lurte på om "steinen" var av interesse for oss, og det var han i aller høgaste grad. "Steinen" som var av jern, noko avrunda i forma og på storleik med eit hovud, målte 21 x 17 cm og vog kring 17 kg. Han hadde spor etter tilverking i form av eit kløyvd snitt som gjekk mest tvers igjennom. Snittet var 7 cm vidt yst ute og 1,5 cm ved botnen.

"Steinen" viste seg å vera ein jernlupp eller såkalla felljern. Til forskjell frå blåsterjernet, som var det første produktet frå blesteromnen, representerer felljernet neste skritt i framstillinga. Det er resultat av den første etterarbeidinga. Felljernet er definert som jern som er "fellt ok vellt ok allt bat, er deigt er" (Didrik av Berns saga), dvs. jern som er reinsa ved at slagget er utbanka (Dannevig Hauge 1946:152).

Gardbrukaren Helge Sandstad var elev ved Akset skule då jernbarrane som me har opplysningar om, blei funne for ca. 50 år sidan. Han hugsar at ein av dei blei lagt på loftet på skulen saman med andre gjenstandar som den historieinteresserte læraren deira, Aalmo, hadde tatt vare på. Ut frå Sandstad si skildring av storleik og utsjånad på denne "barren" dreier det seg truleg om ein lupp som er identisk med det innleverte eksemplaret.

"Jernvarehandel?"

Sidan det ikkje er påvist spor som tyder på at "jernbarrane og slagget" frå Solvang er produsert på staden, kan det vera mogleg at jernsakene er komne til Hitra gjennom handel med eit jernproduserande område lenger inne i landet. Fleire ting tyder på det. For det første blir både blåsterjern og felljern omtalt som handelsprodukt i skriftlege kjelder frå 13. og 14. hundreåret (t.d. Jonsbok frå 1281). Men felljern var noko meir verdt enn blåsterjernet fordi det inneheldt mindre slagget og meir reint jern.

Det store talet på våpen og reiskapar av jern i graver frå vikingtida syner at utvinninga av jern har hatt stort omfang i dette tidsrommet. Men som følgje av variasjonar i naturgrunnlaget (samansettjinga av berggrunnen) har førekomsten av jernhaldige myrar variert frå område til område. Av den grunn har det truleg føregått handel med jern også i førhistorisk tid. Ut frå det ein i dag veit om førhistorisk jernproduksjon ser det ut for at fjellbygder, dal og skogsbygder og indre fjordbygder har hatt så stor jernproduksjon at dei kunne selja ein del av jernet vidare. Men også bygder ved kysten trong jern til skipsbygging og tilverking av reiskapar og våpen. At kystbygdene fekk tilførsel av

jern frå jernproduserande bygder i innlandet er derfor sannsynleg.

Ei viktig arkeologisk funngruppe for studiet av jernhandelen er jerndepota. Eit depot er ei samling gjenstandar som blei gøymde i jorda og seinare henta fram til handelsføremål, dvs eit "varelager". Slike depot kan mellom anna innehalda blåsterjern og felljern. Dei er då daterte til vikingtida (ca. 800-1050 e.Kr.) og mellomalder (1050-1500 e.Kr.) Ofte finn ein to eller fleire jernluppar nedlagde i eit depot (Martens 1982:99).

Sidan det blei funne to jernluppar saman på Solvang, er det sannsynleg at dei har utgjort innhaldet i eit varelager. Dette støtter trua på at dei har vore handelsprodukt. Også sjølve forma på luppane peiker i denne retninga. Dei er kløyvde mest tvers igjennom. Ein reknar med at kløyvinga føregjekk med øks medan luppen framleis var varm. Dette blei gjort for at eventuelle kjøparar dermed kunne testa kvaliteten på jernet. Overflata på jernluppane er nemleg ujamn og ru medan flatene i hoggsalten er relativt jamne og slette. I tillegg kunne spaltinga letta transporten frå jernframstillingsplassen fram til kjøparen (Dannevig - Hauge 1946:150).

Aktiv handelsverksemd i trøndske kyststrok

Håpet om å finna den første jernvinneplassen ved kysten her til lands svann smått

om senn ettersom registreringsarbeidet berre gav negative resultat. Men i staden dukka det heilt uventa opp ein interessant gjenstand som kunne setjast i samband med eit mest tusen år gammalt "jernvarelager". Kanskje var det meininga at jernsakene skulle seljast vidare, men ukjende omstende kan ha hindra dette. I staden var det bønder i det 20. hundreåret som henta jernet fram frå skjulestaden.

Men anten jernet i varelageret på Solvang skulle seljast vidare eller var tenkt til produksjon av våpen og reiskapar, viser funnet at kyststrok i Trøndelag har deltatt aktivt i handelen med jern. Kor jernet kom frå er uvisst, men kanskje kan tekniske analysar av jernet visa tilbake til produksjonsstaden. I allefall vil dette funnet vera ei viktig brikke i kartlegginga av kva vegar handelen med jern fulgte i vikingtid og mellomalder.

Litteratur:

Dannevig-Hauge, T. 1946: Blesterbruk og myrjern. Studier i den gamle jernvinna i det østnordlige Norge. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter III. Oslo.
Fugelsøy, M. 1958: Hitra. Øya og folket. Bind I. Trondhjem.
Martens, I. 1982: Noen synspunkter på produksjon og distribusjon av jern i Norge i yngre jernalder. Universitetets Oldsaksamlings Årbok 1980/81 Oslo.
Tylecote, R.F. 1987: The early History of Metallurgy in Europe.

Jernsmed i arbeid. Utdrag av illustrasjon i E. Swedenborg: De Ferro, 1734.

5 år etter brannen: NIDAROS DOMKIRKES STEN- OG SKULPTURSAMLING - HVA NÅ?

av Elin Dahlin

Den 18. august 1983 brant to av fløyene i Erkebispegården ned. Fem år er gått, og det kan derfor være på sin plass å gi en kort oversikt over hva som har skjedd siden da, og hvilke planer som foreligger videre med branntomta og den brannskadde steinsamlingen som befant seg i magasinbygningene.

Store avisoppslag kunne fortelle at verdifulle gjenstander og bevaringsverdig trearkitektur var gått tapt. Blant de mange gjenstandene i magasinbygningene var det ca. 3000 originale romanske og gotiske bygnings- og skulpturdetaljer som

var blitt tatt vare på etter restaureringen av Nidarosdomen. Helt siden slutten av forrige århundre har man samlet profilsten, kapiteler og skulpturdetaljer. Denne samlingen var en av de største i sitt slag i Skandinavia. Til tross for dette ble den

bare så vidt nevnt i avisoppslagene etter brannen. Journalistene var mer opptatt av å skrive om Hjemmefrontmuseets store tap av kanoner og annet militært utstyr som var lagret i etasjene over stensamlingen. De tunge gjenstandene raste ned over stenene og førte til store støtskader i tillegg til de som var forårsaket av overoppheting og brå avkjøling av slukningsvannet.

Rydding på branntomten

Branntomten ble kort tid etter brannen ryddet for ødelagte gjenstander og bygningsrester. Bare den brannskadde samlingen av klebersten med enkelte detaljer av marmor innimellom ble liggende. Ingen visste på det tidspunkt hva man skulle gjøre med de oppsprukne stenene, og det ble bygget skur over som beskyttelse mot regn og snø. Slik lå stensamlingen helt frem til våren 1987, først da kunne selve opprydningsarbeidet begynne. Det var store skader på mye av stenen og derfor nødvendig å sikre den på stedet. Konservering av brannskadet klebersten var det ingen som hadde erfaring med i Norge. Vi måtte henvende oss til utlandet og fikk god hjelp fra Statens Historiska Museum i Stockholm. Stenkonserverator Tord Andersson kom til Trondheim i juni 1987 og vurderte skadene på stensamlingen. I et samarbeid med ham ble vi enige om hvordan vi skulle nødkonservere stenen for å sikre den best mulig.

Konservering av brannskadet sten

Før konserveringen kunne begynne ble hver enkelt sten fotografert og skadene beskrevet. Stensamlingen var katalogisert tidligere, men i brannen forsvant nummereringen, og hver sten måtte derfor få et nytt katalognummer. De fleste var skadet i brannen, og den vanligste form for skade var oppsprekking. Stener som var sprukket i to eller flere deler ble limt sammen.

Østfløyen i Erkebispegården etter brannen den 18. august 1983. Foto: T. Suul

Ofte var det bare mindre sprekker på kryss og tvers i stenen, og disse ble fylt med lim, injisert ved hjelp av sprøyter.

For å undersøke hvilke kjemiske reaksjoner som eventuelt har foregått inne i stenen under brannen, leverte vi prøver av brannskadet kleber og marmor til undersøkelse på Geologisk institutt, Universitetet i Trondheim. Resultatet av disse undersøkelsene viser at kleberstenen var blitt varmet opp til en temperatur på mellom 700 og 800° C. Ved hjelp av studier i mikroskop kunne man se at det hadde skjedd endringer med to av mineralene inne i stenen, men disse forandringene har ikke ødelagt styrken i stenen.

Hva skal skje videre?

Det gjenstår mange års arbeid før hele den brannskadde del av domkirkens sten- og skulptursamling er ferdig registrert og konservert. Spørsmålet vil være i hvor stor grad de enkelte gjenstander lar seg identifisere. Samlingen vil fortsatt ha stor verdi som originale levninger etter de deler på Nidarosdomen som idag er restaurert. Målet er nå å få samlet hele stensamlingen. Høsten 1988 fikk Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider en bygning hvor det vil bli innredet et stenmagasin som vil bli tilgjengelig for kunst- og arkitekturhistorikere.

Når det gjelder selve branntomta på Erkebispegården, ble det allerede i 1985 utarbeidet en plan for gjenoppbygning av øst- og sydflyøyen. Først i 1988 er denne planen tatt opp til behandling, og man venter nå på at storting og regjering skal bevilge penger til gjenoppbygning. Hvis så skjer, er det planlagt at arkeologiske utgravninger av området kan begynne våren 1989. De arkeologiske undersøkelsene er beregnet til å ta 3-4 år, og alle

Eksempler på gjenstander fra sten- og skulptursamlingen før brannen. Foto: Schrøder

håper at gjenoppbygningen kan bli ferdig til Trondheim bys 1000 års jubileum i 1997. Da vil publikum forhåpentligvis kunne besøke et Domkirkemuseum hvor de kan studere domkirkens restaureringshistorie og ta en del av sten- og skulptursamlingen i nærmere øyensyn.

Litteratur:

Dahlin, E. 1988: The Problems of conserving fire-damaged stone from the Cathedral of Nidaros. Proceedings. Vith International congress on deterioration and conservation of stone. Torun.
Prestvik, T. 1988: Brann i Erkebispegården, undersøkelse av skadd materiale - rapport. Trondheim. Upublisert.

Del av sarkofag fra 1200-tallet, sprukket i tre deler under brannen. Foto: E. Dahlin

På leiting etter de eld

av Kalle Sognnes:

Fisk og fiskeprodukter har i mange hundre år vært blant Norges viktigste eksportvarer. Fiskeren og fiskerbonden har i høy grad bidratt til byenes velstand i middelalderen så vel som i nyere tid. Likevel framstår trøndelags-kysten arkeologisk sett som et gjennomgående fattig område. Det gjelder også i jernalderen. Mens bondebygdene, som i Inntrøndelag, preges av mange og til dels store gravhauger med rikt gravgods, er jernalderens gravminner på kysten, når de i det hele tatt finnes, oftest små og uanselige. I Frøya kommune er det f.eks. bare kjent ett gravfunn fra jernalderen, og det er bare registrert en gravhaug.

Det er all grunn til å tro at gravfunn og gravminner på ingen måte gir noe representativt bilde av jernalderbosetningen i kystkommunene. Når gravene, som ellers er så viktige for vår oppfatning av jernalderbosetningen, er borte, må vi finne andre kilder. Det blir først og fremst boplassene. De seineste årene er det derfor blitt lett systematisk etter hustuffer fra jernalder og middelalder langs trøndelagskysten. Foreløpig har arbeidet vært konsentrert til Frøya og Roan. I begge disse kommunene har det vært viktige fiskevær i nyere tid.

Det er uvisst hvor gamle de eldste fiskeværene er, men enkelte er omtalt i skriftlige kilder fra slutten av middelalderen. Det gjelder f.eks. både Titran og Sula, som også hadde egne kirker. En måte å angripe problemet på, er å leite etter tufter på og ved kjente vær. Forsøk er gjort på Titran, men her har virksomheten i nyere tid vært så omfattende at det er uhyre vanskelig å finne rester etter bebyggelse som er eldre enn fra forrige århundre. Leitingen er derfor blitt konsentrert om steder som i seinere tider har fått ligge urørt.

Kvalværet

For Frøya er vi i den heldige situasjon at Vitenskapsmuseet i 1920- og 30-årene fikk melding om en rekke tufter som var observert på øyene nord for fast-Frøya og i Froan. Noen av disse tuftene ble oppmålt og undersøkt av daværende konservator Th. Petersen. Det falt derfor naturlig å ta utgangspunkt i disse gamle meldingene. Frøya var også et naturlig valg fordi det var her de fleste og største fiskeværene var i nyere tid. I 1884 rodde ca 2500 mann ut fra Frøya, mot ca 700 fra hele resten av Fosen fogderi.

Det er karakteristisk for tuftene som er kjent på Frøya at de ikke ligger samlet i vær, men enkeltvis eller noen få sammen. Fra tuftene er det kort veg til sjøen, der det er ryddet opptrekksplass for båter i en nærliggende vik. Noen slike tufter på Valøya ved Kvalværet ble undersøkt av Th. Petersen. De fleste tuftene på Valøya ligger på rekke langs en bratt bergvegg, og berget dannet den ene vegg i husene. De andre veggene var bygd av stein. Murrestene som står igjen er opptil 1,5 m høye. Størrelsen på tuftene varierer.

Fra Allmenningsværet, Roan. Sjøhus langs Ansteinsundet. Foto: K. Sognnes

e fiskeværerne

Den minste er 2 x 2 m, den største 5 x 9 m. Huset som en gang sto her, ser ut til å ha vært delt i to rom.

Petersen gjorde prøvegravninger i flere av tuftene og fant at husene hadde hatt ildsted, og at golvene var dekket av kuppelstein og små heller. Gravningen ga få funn; en del flint foruten noen jernstykker og trekull. Gjenstandene som ble funnet sier ingen ting om alder. Trekullet kunne vært datert i dag, men det ser ikke ut til at noe av det ble tatt vare på.

Bogøyværet

På Hjertøya ved Bogøyværet, som var hovedværet i Mausund, ligger en gruppe tufter av en helt annen karakter. De ligger tett sammen i en liten dalsenkning få meter opp fra sjøen. Også her er det steinvoller i veggene, men de er lavere enn på Valøya. Det største huset kan ha vært bygd helt av stein, mens de andre mest sannsynlig har vært bygd av tømmer. Foruten tre rektangulære tufter ble det funnet minst to små steinringer som også kan være tufter. Den største tuften måler omkring 6 x 4 m og har to rom. Den synes å være delvis gravd ned i bakken. I to av hjørnene står store steiner som rager opp over murene omkring. I 1986 ble det gjort en liten prøvegravning i tuften. Det ble funnet et sotholdig kulturlag som inneholdt en del flint og pimpstein, jernbiter og brente bein.

På stranden like nedenfor tuftene har det etter all sannsynlighet vært en båtstø, men i begynnelsen av dette århundret ble det anlagt en slipp her, og alle spor etter eldre anlegg er nå borte. Da slippen ble bygd, ble det funnet et fiskesøkke og et flyndrejern (lyster).

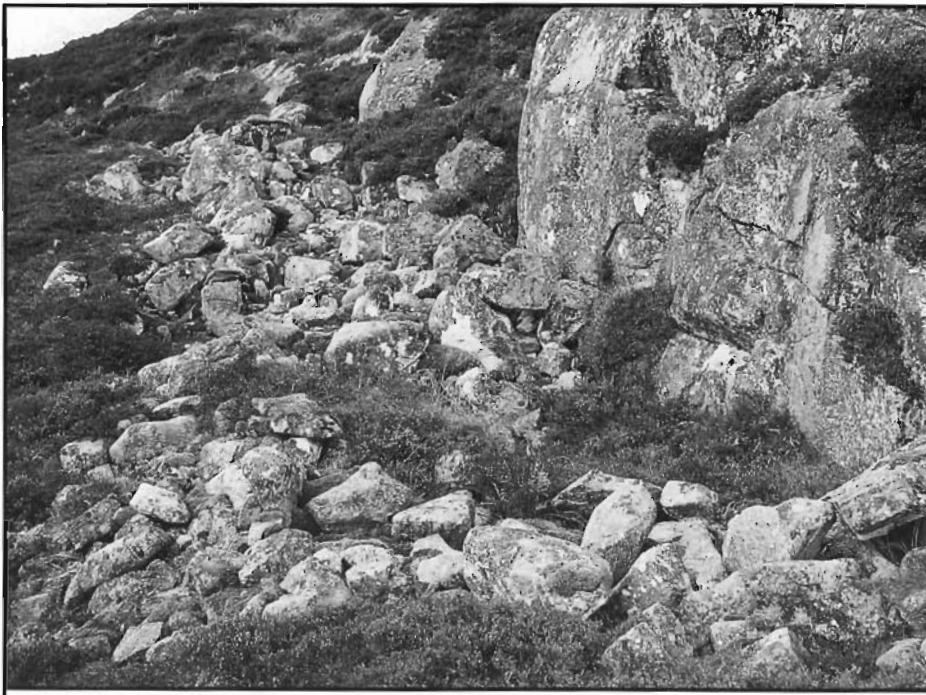
I tillegg til Hjertøya og Aunøya foreligger det meldinger om tufter og båtstøer på flere øyer i nærheten. Alderen på de registrerte tuftene på øya er ukjent. Utgravninger kan forhåpentlig avklare dette spørsmålet. Liknende tufter som er undersøkt på kysten av Hordaland har gitt dateringer tilbake til yngre jernalder (ca. 700 e.Kr.).

Ved Allmenningsværet ligger båtstøer og hustufter på rekke langs stranden. Foto: K. Sognnes

Hustufter og båtstøer ved Allmenningsværet. Foto: K. Sognnes

Hustuffer langs en bergvegg på Aunøya ved Kalværet, Frøya. Foto: K. Sognnes

Allmenningsværet

I Roan har registreringene hittil foregått på Allmenningen og Allmenningsværet. Allmenningsværet ligger langs Ansteinsundet, der det ennå står igjen en del hus og sjøbuer. I forrige århundre var det et meget viktig vær. I 1884 rodde 100 mann ut fra Allmenningsværet og 76 fra Allmenningen, som ligger like ved.

De registrerte tuftene ligger omkring 500 m øst for Ansteinsundet, langs et annet sund som på grunn av landhevingen nå bare blir oversvømmet ved høyvann. Sundet er i dag stengt av en veg som fører

fra Ansteinsundet til Værøya. Som på Frøya finner vi både båtstøer og tufter, men sammenhengen mellom hus og stø er mye klarere. Tuftene ligger der støene slutter. Den viktigste forskjellen er likevel at tuftene på Allmenningsværet er flere og ligger samlet som et vær.

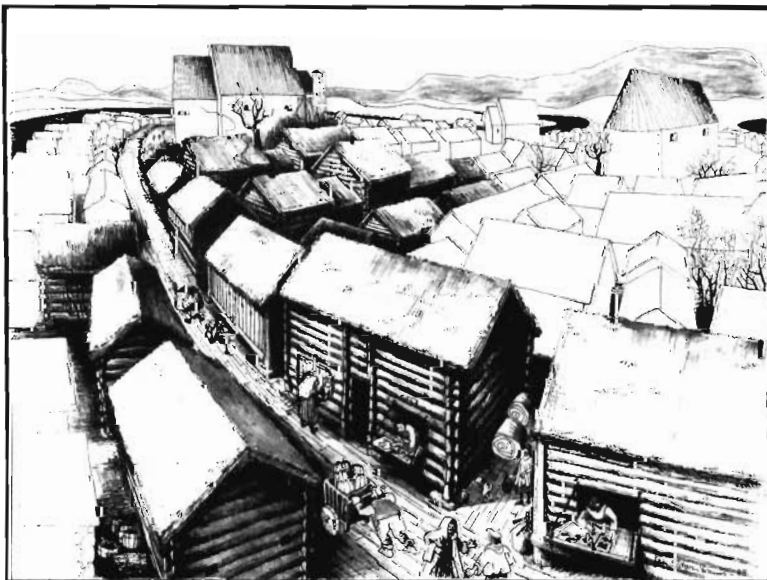
På grunn av gravearbeider i østre kant er det nøyaktige antallet usikkert, men det er registrert 22 båtstøer med tilhørende tufter. De fleste ligger på Værøya langs sørsiden av viken som det avsnørte sundet nå danner. Her er det en forholdsvis stor, sammenhengende flate,

som for en stor del er våtlandt og uegnet til bebyggelse. Det meste av det tørre landet består av storsteinet ur, men dette har ikke hindret byggearbeidene. Gjennom uren er det ryddet opptil 25 m lange båtstøer som kan være over 2 m brede. Bak hver stø ligger en tuft. Som regel ligger tuftene rett bak støene, men der plassen er for liten, er de forskjøvet slik at stø og tuft sammen danner et L-formet anlegg. Størrelsen på tuftene varierer mellom 3 x 4 og 5 x 6 m.

Prøvestikk i tuftene ga ingen egentlige funn, men viste at det vil være mulig å framskaffe daterbart materiale. Foreløpig kan vi bare gjette på hvor gamle de er, men flere forhold tyder på at de må være av betydelig elde. Utenfor støene er det i dag så grunt at viken i praksis er ubrukelig som havn, selv for forholdsvis små båter. Landet må ha ligget en god del lavere da stedet var i bruk. Støene har neppe vært ryddet lenger ned i sjøen enn strengt nødvendig, dvs til laveste vannstand. I dag ligger nedkant av alle støene godt over flomålet. Hva dette innebærer i antall år, kan foreløpig bare bli gjetninger, men det synes ikke urimelig å anta at de eldste anleggene går tilbake til middelalderen.

Utforskningen av Trøndelags kystkultur i jernalder og middelalder er ennå bare i sin begynnelse. Vi har et møysommelig arbeid foran oss og tar med glede i mot opplysninger om gamle båtstøer og tufter fra folk i Frøya og Roan så vel som andre kystkommuner. Det videre arbeidet vil neppe gi store eller sensasjonelle funn. Men smått om senn, etter hvert som nye tufter blir registrert og undersøkt, vil vi få stadig bedre kunnskap om kystens forhistorie og eldste historie.

HER ER BREVKORTET SOM PASSER TIL ENHVER ANLEDNING!

SPOR kan nå tilby sine lesere et brevkort med motiv fra Krambugata i Trondheim anno ca 1250. Tegningen er laget på grunnlag av utgravninger på Folkebibliotekstomta, foretatt av Riksantikvarens utgravningskontor i årene 1973-85. Motivet er det samme som gjengitt på forsiden av SPOR nr. 2/1986, men med noen justeringer i henhold til nyere tolkningsresultater av undersøkelsene i bygrunnen.

Kortet er brettet dobbelt og leveres sammen med konvolutt. Pris pr. kort kr. 8,-. 10 kort koster kr. 60,-.

Bestillinger sendes til Arkeologisk avdeling, UNIT, Vitenskapsmuseet, 7004 Trondheim.

NYE FUNN

FLERE OVERRASKELSER PÅ SKEI

av Lars F. Stenvik

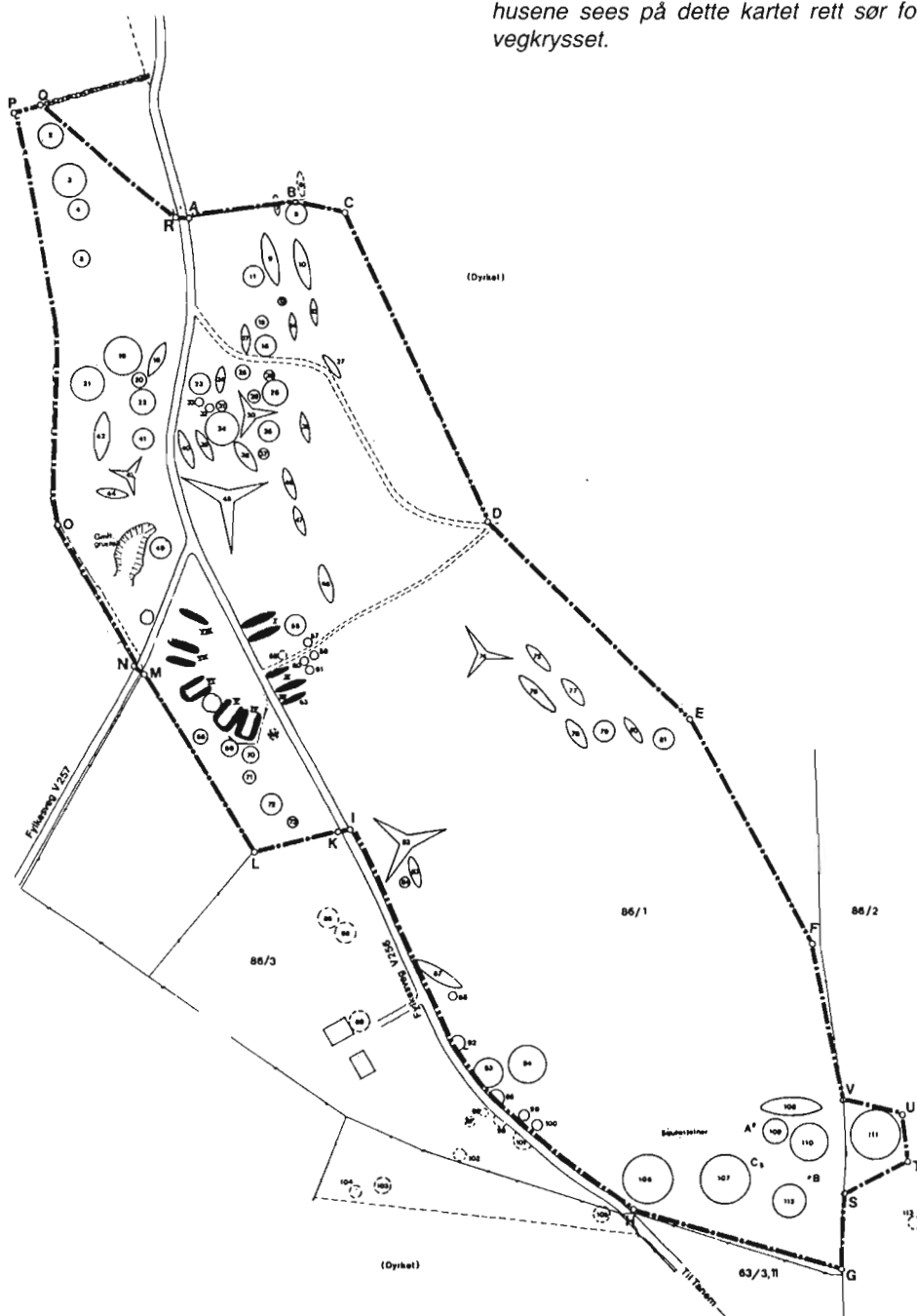
Etter tre sesonger med utgravninger på Skei i Sparbu, er undersøkelsene nå foreløpig avsluttet. Utgravningene fikk en knallstart med gravfunnet som ble gjort den første uken i 1986 (se SPOR 1/1987). Avslutningen ble ikke mindre dramatisk. Den aller siste uken i høst ble konsentrert om to parallelle lange gravhauger som stakk ut i vegkanten. Vi hadde imidlertid ikke gravd lenge før vi ante at det slett ikke var gravhauger. Etterhvert ble det klart at det måtte dreie seg om vegger bygd av torv og grus. Snart kom det fram stolpehull i undergrunnen etter stolper som har båret taket. Dette bekreftet at det virkelig hadde stått hus her.

Dermed var mistanken vakt om at det kanskje kunne være flere falske gravhauger i området. I løpet av 10 minutter ble en rekke gravhauger omklassifisert til vegger, og vi sto igjen med åtte mer eller mindre bevarte hustuffer. Disse husene var ikke tilfeldig plassert; tvert om - de har ligget i en oval krets.

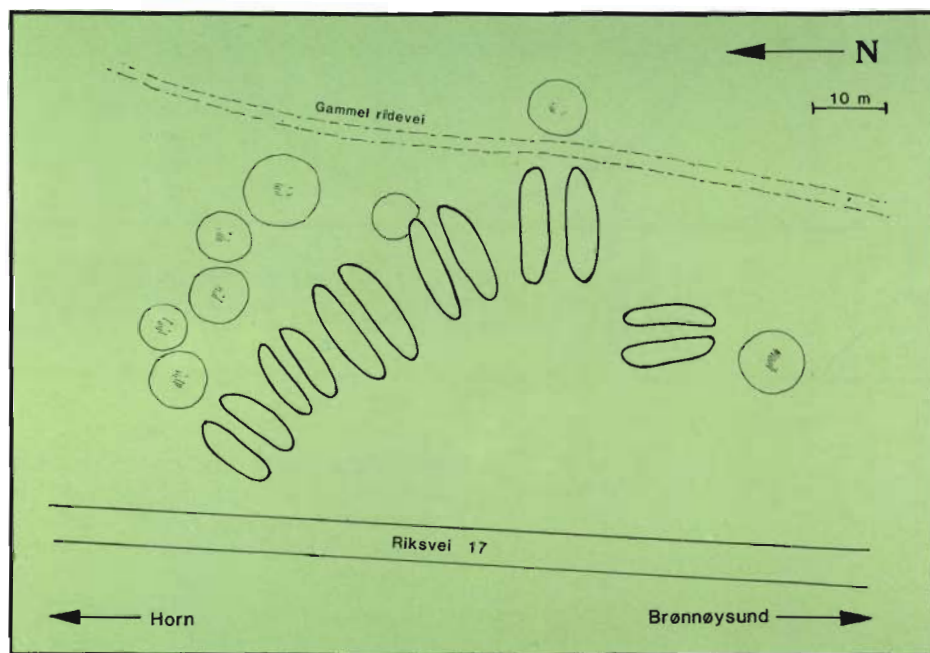
I Nord-Norge og i Rogaland har man funnet ca 15 slike ringformede tunanlegg. For omtrent 15 år siden ble det funnet et tilsvarende tun i Grong i Namdalen (se SPOR 2/1986), men tunanlegget på Skei er kanskje enda viktigere fordi det er det første i de brede innlandsbygder.

Det ble ikke gjort gjenstandsfunn som kan tidfeste huset på Skei, men fra undersøkelsene i Nord-Norge vet vi at ringformede tunanlegg særlig var i bruk i tidsrommet ca 200-600 e.Kr., men i mange tilfelle helt fram til ca 1000 e.Kr. Alderen vil vi få svar på når kullprøver fra tufta er datert. Hva har de så vært brukt til? Her er det to hovedoppfatninger: *Gårdsanlegg* eller *militærkaserner*. Vi holder det siste for mest sannsynlig. Enorme matlagingsgrupper rundt tuftene på Skei tyder på stort hushold. Antagelig har en høvding som bodde i området samlet håndgangne menn i disse husene til visse tider av året (rep.-øving?) eller når ufred truet. Husene er ca 10 x 5m og tilsammen kan de ha rommet 120-150 mann.

Midt i Nord-Trøndelags største gravfelt på Skei i Sparbu, ble det oppdaget et ringformet tunanlegg i høst. Veggene i husene sees på dette kartet rett sør for vegkrysset.

RINGFORMET TUNANLEGG - OGSÅ OPPDAGET PÅ MO I BRØNNØY!

- En ulykke kommer sjelden alene, heter det. Nå ser det ut til at også andre, mer gledelige tildragelser kan inntreffe i flokk.

På gården Mo i Brønnøy kommune, ca 10 km nord for Brønnøysund sentrum og rett øst for veien til fergeleiet på Horn, ligger en gruppe fornminner som lenge har gått for å være gravhauger - noe det er ganske mange av ellers på Mo. Da området denne sommeren ble oppsøkt av Museet i

forbindelse med revisjon av Økonomisk Kartverk for Brønnøy kommune, ble man slått av at samme "skade" gjentok seg systematisk på flere av haugene. Det som tidligere var oppfattet som utgravde plyndringsgroper - som dessverre er svært vanlig i gravhauger - hadde i flere tilfeller en påfallende langoval form som gikk tvers gjennom haugen. Ved nærmere oppmåling viste det seg også at mange av haugene ikke var runde, men avlange, og med en orientering som tydet på at de lå

radiært plassert om et felles sentrum, slik det fremgår av tegningen til venstre.

Dermed lå det nært å anta at disse haugene ikke var gravanlegg, men hustuffer, og at disse utgjorde del av et ringformet tunanlegg, av samme type som beskrevet av Lars Stenvik på foregående side. Baktenfor tuftene, spredt rundt det samme senteret, lå formasjoner av mer typisk gravhaugkarakter. Dette er også et kjent trekk ved ringformede tunanlegg, gravene er gjerne plassert i periferien av tunet, som en beskyttende "garde" mot omverdenen. En nøyaktig oppmåling ga som resultat 6 tufter og 8 gravhauger. Tuftene utgjør en tilnærmet halvsirkel. Om det opprinnelig har vært et mer fullstendig ringtun er uvisst, men det er mulig at noen tufter kan ha blitt fjernet da riksvei 17 ble anlagt forbi stedet. Den gamle rideveien mellom Tilrem og Mo gikk rett øst for anlegget, og kan fremdeles skimtes under vegetasjonen.

Den geografiske plasseringen av dette anlegget er verdt å fremheve. Det ligger sentralt plassert i det ene av flere områder som er antatt å være små høvdingedømmer langs Helgelandskysten. (Les bl.a. om dette i B. Wik: "Maktstruktur på Helgeland" i Helgelands historie bd. 1). Det er å håpe at området som nå er bevokst med tett bjørkeskog kan ryddes, slik at forbipasserende kan få glede av dette særpregede minnesmerket fra en fjern fortid.

Kari Støren Binns

"ÅPENT HUS" I BUDALEN

Den 2. og 3. juli i år ble interesserte i Gauldalsregionen og i Nord-Østerdalen invitert til å besøke anleggene for jernframstilling ved Tovmoen i Budalen. Anleggene var på forhånd, sist på juni, undersøkt arkeologisk ved utgraving. Det

var det NAVF-støttede prosjektet "Jernvinna i Midt-Norge" ved Arne Espelund fra NTH som sto for invitasjonen. På de to dagene møtte rundt 200 voksne og barn opp, og det er god grunn til å si at interessen for slike utmarksanlegg er vakt.

Innenfor noen få hundre meter ble alle de anleggstypene som er påtruffet i Midt-Norge påvist, fra Verdalen i nord til Tolga i sør - anlegg som er karakteristiske for hver sin periode.

Arkeometallurgien i vår landsdel får nå stor hjelp av folk i de ulike bygdene, som stadig kan rapportere om nye funn.

På bildet ser vi to av aktørene, arkeolog Lars F. Stenvik og metallurg/førstemanuensis Arne Espelund omgitt av en interessert forsamling. Skråningen svarer til slagghvarpet knyttet til ovner fra eldre jernalder. Steinsamlingen i forgrunnen er en ovn fra "Evenstadperioden" på 1500 - 1700-tallet, som er blitt plassert midt oppe i de mer enn 1000 år eldre anleggene.

Det er stor interesse lokalt for å få opprettet et "utmarksmuseum" nettopp på dette stedet.

JULEGAVER!

Gjennom SPOR kan du skaffe deg både rimelige og evigvarende julegaver! Det er kopier av forhistoriske gjenstander, bl.a. smykker, ulike slags trykksaker og puslespill. Sist, men ikke minst: - Et årsabonnement på SPOR! (Se vedlagte gaveabonnementsbevis som kan pakkes inn og legges under juletreet).

Kopi av bronse-dolk. Tilhører et gravfunn fra Sparbu, Nord-Trøndelag. Fra ca. 1200 f.Kr. Lengde 24 cm. Pris kr 180,-

MOTIV FRA MESSEHAGL
FRA HORG KIRKE,
1400-TALLET

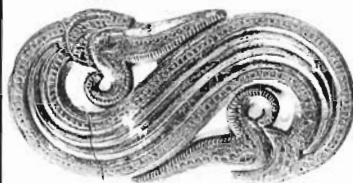
Bokmerke i skinn. Motiv fra Messehagl fra Horg kirke på 1400-tallet. Lengde 21 cm. Pris kr 20,-

Kopi av fugleformet spenne. Tilhører et stort skattefunn fra Gresli, Tydalen, Selbu, Sør-Trøndelag. Fra tiden ca. 1070. e.Kr. Lengde 4,4 cm. Pris kr 330,-

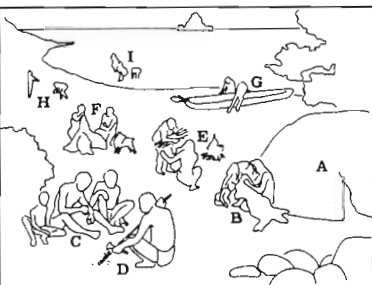
Gullmedaljong fra ca. 400 e.Kr. Originalkopi i forgylt sølv. Etterlikning av romersk keisermedaljong. Gravfunn fra Vika, Inderøy, Nord-Trøndelag. Diameter 3,5 cm. Pris kr 420,-

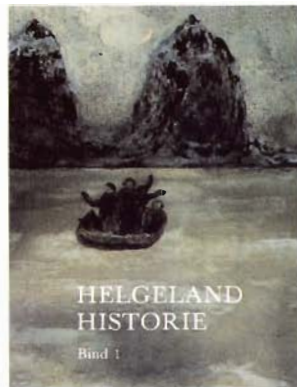
Kopi av S-formet spenne av sølv. Tilhører et kvinnegravfunn fra Hol, Inderøy, Nord-Trøndelag. Fra eldre folkevandringstid (400-årene e.Kr.). Lengde 5,3 cm. Pris kr 440,-

Kopi av trefliket spenne av sølv (opprinnelig beslag laget i Frankerriket). Tilhører en rik kvinnegrav fra Huseby, Skaun, Sør-Trøndelag. Fra tidlig vikingetid, 9. årh. e.Kr. Lengde 6 cm. Pris kr 490,-

Puslespill tegnet av kunstneren Stine Vogt. Bildet er laget ut fra arkeologiske funn og utgravninger langs kysten av Norge. Størrelse 36 x 28 cm. Pris kr 30,-

Helgeland Historie, Bind 1. Fra de eldste tider til middelalderens begynnelse ca. 1030. Pris kr 200,-

FERD GJENNOM FORTIDA

NEDOVER
NAMSEN

Ferd gjennom fortida. Nedover Namsen. Om et originalt eksperiment som en ungdomsskoleklasse i Overhalla gjorde. Opplegget var del av prøveprosjektet "Arkeologi i skolen". Pris kr 100,-

Send bestillingen til
Arkeologisk avdeling, UNIT
Vitenskapsmuseet, 7004 Trondheim

NESTE NUMMER:

C

Utgangspunktet for all handel er først og fremst råvarer, og de fleste av disse er hentet fra utmarka - fra skog, fjell og hav. Ikke minst har disse råvarene spilt en stor rolle i folks hverdag. I lange perioder og i mange sammenhenger har utmarka utgjort selve livsgrunnlaget for bosetningen.

I neste nummer av SPOR vil vi ta for oss bruken av de ressursene utmarka har å by på - det være seg samling av bær og sopp, høsting av før, bruk av trevirke og bergarter, fangst og fiske. Mange høstingsmåter er blitt holdt i hevd fra tidenes morgen - andre er sprunget ut av ny kunnskap og teknologi.

Alt om dette i neste hefte - følg med!

Tjærebrenning er en utmarksnæring som det finnes mange spor etter i skog og mark. Denne tjæremilla bygde Halvard Bjørndalseter i Oppdal som demonstrasjon for en gruppe lærere i 1982. Foto: O. Farbregd

Utkommer 2 ganger pr. år. Abonnement kan tegnes på alle landets postkontor eller ved melding til redaksjonen. Årskontigent kr. 50,-, Enkeltheft kr. 30,-. Redaksjonens adresse: Arkeologisk avdeling, UNIT, Vitenskapsmuseet, 7004 Trondheim. Postgirokonto: 5 02 99 05 / EDB nr. 500 149

Abonnér på SPOR!

- Bladet som viser "veien tilbake" dersom du har kjørt deg vill!